

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

MİLLİ ŞEF DÖNEMİ TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ (1938-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülden GÜL YILMAZ

Danışman

Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN

Nevşehir

Ekim -2019

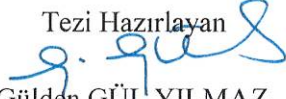
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

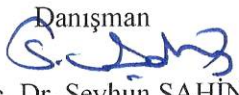
Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

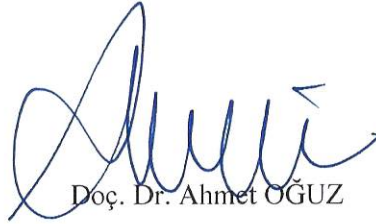

Gülden GÜL YILMAZ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Milli Şef Dönemi Türk-Arap İlişkileri (1938-1950)” adlı Yüksek Lisans tezi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım
Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Gülden GÜL YILMAZ

Danışman

Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN danışmanlığında Gülden GÜL YILMAZ tarafından Hazırlanan “**Milli Şef Dönemi Türk-Arap İlişkileri (1938-1950)**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

25/10/2019

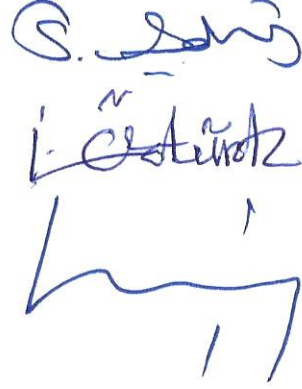
JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN

Üye : Doç. Dr. İbrahim ÖZTÜRK

Üye: : Dr. Öğr. Üyesi Haşim ERDOĞAN

İMZA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 15/10/2019 tarih ve 2019.45.1098 Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Vedat AKTEPE
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Orta Doğu'da yaşanan gerilimin hâlen gündemde olduğu bu süreçte konuyu Türk-Arap ilişkilerini temel eksen olarak alıp Milli Şef Döneminde Arap ülkeleriyle ilişkiler bağlamında yaklaşılarak tarihi açıdan bir inceleme yapıldı. İleride yapılabilecek olan benzer araştırmalara bir nebze de olsa katkı sağlama ümidi ile bu çalışmayla kendimi bahtiyar sayacağım.

Bu yüksek lisans tez çalışmasının araştırma aşaması sırasında 21 Nisan 2019'da, Milli Şef İsmet İNÖNÜ'nün 1925-1973 yılları arasında 48 yıl ailesiyle birlikte yaşamış olduğu, 1983 ten beri ise İnönü Vakfı (İnönü Müze Evi) olarak faaliyet gösteren Pembe Köşkü ziyaret ettim. Milli Mücadeleyi kazanan, Cumhuriyeti kuran, devrimleri gerçekleştiren kadronun Milli Şef'i İsmet İNÖNÜ'nün, belgeleri, mektupları, kitapları, şahsi eşyaları, eşi Hanımefendi Mevhibe İNÖNÜ'nün onlarca kıyafeti ve özel eşyalarına bakıp inceledikçe kendimi hem çok şanslı hem de çok borçlu hissettim. Vakfın Başkanı, İsmet İnönü'nün kızı Saygıdeğer Hanımefendi Özden TOKER ile tanışmanın ve kendisi ile sohbet etmenin onurunu ve şerefini yaşadım. Milli Şef İsmet İNÖNÜ'yü anlattı ve tüm zarafetiyle Pembe Köşkü gezdirdi. Şahsıma armağan olarak kabul ettiğim bu eşsiz gün için, yönlendirmiş olduğu Ana kaynak ve Araştırma eserler için, bilhassa kıymetli zamanlarını ayırmış olmasından ötürü hanımefendiye şükran ve minnetlerimi sunarım. Ayrıca İnönü Vakfı'nın bütün personeline güler yüzleri ve samimiyetleri için sonsuz teşekkürlerimi bildiririm.

Bu yüksek lisans tez çalışmasında öncelikle kıymetli zamanlarını bana ayırıp akademik seviyede şahsıma rehberlik eden tez danışmanım Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN'e minnettarım. Değerli katkılarından dolayı hocalarım, Prof. Dr. Ali MEYDAN ve Dr. Öğr. Üyesi Haşim ERDOĞAN'a, ayrıca vermiş oldukları manevi desteklerinden ötürü Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vedat AKTEPE ve Enstitü Sekreteri Habip İDİZ'e şükranlarımı sunarım.

Bu süreçte her zaman yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini benden eksik etmeyen Babam; Ünal GÜL, Annem; Sultan GÜL, Kardeşlerim; Bilgen, Hakan ve Duygu'ya, Değerli Dostum; Nur'a ve Kıymetli Eşim; Ali YILMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim.

25.10.2019

Gülden GÜL YILMAZ

ÖZET

Türkiye'nin hem tarihi hem de jeopolitik konumu bakımından Orta Doğu bölgesi ile olan münasebetlerinin en büyük bileşenlerinde belki ilk sırayı Arap ülkeleri alır. Maalesef günümüzde Orta Doğu coğrafyasında bir boşluk olduğu da bir gerçektir. Ancak şu da bir hakikattir ki, Türkler ile özdeşleşen Müslümanlığın da tesiriyle Türk-Arap münasebetleri coğrafyadan ve tarihten gelen köklü bağları ile bugün olduğu gibi gelecekte de devam edecektir. Türklerin ve Arapların tarihte ilk karşılaşmaları 7. Yüzyıla kadar uzanır. Müslüman Araplar Hz. Ömer zamanında Nihavent Savaşını (642 yılında) kazanıp İran'da kurulmuş olan Sasani devletini yıktı. Araplar daha sonra doğuya yöneldiler ve Ceyhun ırmağına ulaştınca bu ırmağın ötesindeki Türkler ile karşılaştılar. 751 yılındaki Talas Savaşı ise bir dönüm noktası oldu. Türk ve Arap ilişkilerinde yeni bir dönem başladı ve her iki milletin tarihi pek çok yerde kesişti. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla Batılı ülkelerin hâkimiyeti altına giren Arap ülkeleri sonraki dönemlerde bağımsız bir dış politika izleyememişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına otoriter güçlerin etkisinde kalarak katılması, Arap topraklarını Osmanlı'dan koparmış, toprakları işgale uğramış ve Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesindeki ömrünü tamamlamasına neden olmuştu. Elde kalan son toprak parçası Anadolu üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel prensiplerini Misak-ı Milli oluşturuyordu. Cumhuriyet yönetimini getiren kadronun amacı Türkiye'yi muhasır medeniyet seviyesine getirme, aydınlanmacı ve ilerlemeci yaklaşımla milli devlet ideallerini gerçekleştirmektir. Osmanlı döneminde yüzeysel kalan batılılaşma Atatürk ve İnönü döneminde İdari, kültürel, teknolojik, bilimsel alanlarda model alınarak hız kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Cumhuriyet'in Kuruluşu ve İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde iktidarı elinde tutan kadro tarihin dönüm noktalarına tanıklık etmiş bir nesildi. Türkiye'nin kuruluş aşamasında özellikle "Musul ve Hatay Sorunu" Araplarla ilişkilerimizi belirleyen en önemli konulardan olmuştur. Atatürk Dönemi'nde bu sorunların çözümüne yönelik önemli adımlar atılmış olmasına rağmen Milli Şef İnönü Dönemi'nde "Hatay Meselesi" gibi Türkiye açısından hayati önemde ki konuların çözümü mümkün olmuştur.

Bu çalışmada tarihte Türk-Arap münasebetlerine genel olarak değinildikten sonra Milli Şef İsmet İnönü dönemindeki Türk-Arap ilişkilerine ve Arap ülkeleriyle

meydana gelen gelişmelere odaklandı. Mili Şef Döneminde gerek sınır komşularıyla gerekse diğer Arap ülkeleriyle ilişkiler, ancak bazı Arap ülkelerinin İngiliz ve Fransız sömürgesi altında olması Türkiye ile olan ilişkilerini sınırlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Arap ilişkileri, Milli Şef Dönemi, Orta Doğu, Arap Ülkeleri ve Türkiye.

ABSTRACT

TURKISH-ARAB RELATIONS IN THE PERIOD OF NATIONAL CHIEF (1938-1950)

Due to geographical location and historical background of Turkey, it was forced to build relationships with most Arab countries in the Middle East. Unfortunately, there is a gap in the Middle East today. However, it is a fact that Turkish-Arab relations will continue with their deep-rooted ties from geography and history, just as the today, under the influence of Islam, which is identified with the Turks. The first encounters of Turks and Arabs in history date back to the 7th century. During the reign of Omar, Muslim Arabs he won the Battle of Nihavent (642) and destroyed the Sassanian state which was founded in Iran. The Arabs then headed east and reached the river Ceyhun and met with the Turks beyond this river. The Battle of Talas in 751 was a turning point. A new era began in Turkish and Arab relations and the history of both nations intersected in many places. Arab countries, which came under the dominance of Western countries with the collapse of the Ottoman Empire, could not follow an independent foreign policy in the following periods.

The participation of the Ottoman Empire in World War I under the influence of authoritarian forces led to the separation of the Arab lands from the Ottoman Empire. So its lands were invaded and withdrawn from the stage of history. Republic of Turkey, founded on a piece of land left end and get the basic principles of the Misak-ı Milli was adopted. The aim of the team that established the republican regime to Turkey was to bring contemporary level of civilization, was to achieve the ideals of the national state with an enlightenment and progressive approach. Westernization, which remained superficial during the Ottoman period, gained momentum in the administrative, cultural, technological and scientific fields during Atatürk and İnönü. During I. World War, War of Independence, Foundation of Republic and the World War II, Those who had power were a generation that witnessed the turning points in history. During the establishment of Turkey, especially in "Mosul and Hatay Issue" has been one of the most important issues determining our relations with the Arabs. Although important steps were taken towards the solution of problems in period of Gazi Mustafa Kemal Atatürk, issues as "Hatay Problem" were possible to solve the issues of vital importance for Turkey during period of the National Chief İnönü.

In this study, the Turkish-Arab relations in general were mentioned. And then, on Turkish-Arab relations and developments with Arab countries during the period of National Chief İsmet İnönü were focused by us. During the period of the National Chief, relations with the border neighbors and other Arab countries were tried to be developed. However, relations between Arab countries under the control the British and French and Turkey have been limited.

Keywords: Turkish-Arab relations, the period of National Chief, Middle East, Arab countries and Turkey.

KISALTMALAR

ATASE: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı

BM: Birleşmiş Milletler

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Organizasyonu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

Vd: Ve diğerleri

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
TARİHTE TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ	5
1.1. MİLLİ ŞEFDÖNEMİNE KADARTÜRK-ARAP İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ.....	6
1.1.1. Talas Savaşı'ndan (751) Osmanlı Devleti'ne.....	6
1.1.2. Osmanlı Devleti Dönemi.....	8
1.1.3. Milli Mücadele Dönemi	13
1.2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ	17
1.2.1. Atatürk Dönemi Türk-Arap İlişkileri	17
1.2.2. Atatürk ve İnönü'nün Türk-Arap İlişkilerine Yaklaşımları.....	22
İKİNCİ BÖLÜM	24
MİLLİ ŞEF DÖNEMİ İKTİDARI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI	24
2.1. MİLLİ ŞEF DÖNEMİ İKTİDARI	24
2.1.1. Milli Şef Dönemi Seçimleri	29
2.1.2. Milli Şef Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bakış.....	31
2.2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI ve İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI	34
2.2.1. Üçlü İttifak Antlaşması ve Harp Stratejileri (1938-1941).....	38
2.2.2. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı	39
2.2.3. 1942-1945 Dönemi Baskı Bunalımı.....	39
2.2.4. Kahire Sonrası Güvensizlik Psikolojisi.....	40
2.2.5. 1945-1950 Yılları Arası Aktif Dış Politika	40
2.2.6. Batı Ülkeleriyle İlişkiler.....	41
2.2.7. Orta Doğu Ülkeleriyle İlişkiler	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	44
MİLLİ ŞEF DÖNEMİ TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ (1938-1950)	44
3.1. SINIR ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLER	44
3.1.1. Suriye ile İlişkiler	45
3.1.1.1. Hatay Meselesi	46
3.1.1.2. Suriye Sınır Meselesi	50
3.1.1.3. Süleyman Şah Türbesi	56
3.1.1.4. Ticaret	56
3.1.1.5. Su Meselesi	57
3.1.2. Irak ile İlişkiler	58
3.1.2.1. Kerkük Petrolleri Meselesi	61
3.2. DİĞER ARAP ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLER	62
3.2.1. Lübnan ve Ürdün ile Olan İlişkiler	62
3.2.2. Afrika Ülkeleri İle Olan İlişkiler	66
3.2.3. Suudi Arabistan ve Yemen ile İlişkiler	72
3.3. FİLİSTİN ve İSRAİL İLE OLAN İLİŞKİLERİ	75
3.3.1. Filistin ile İlişkiler	75
3.3.2. İsrail İle Olan İlişkiler	76
3.3.2.1. Yahudilik ve Siyonizm	77
3.3.2.2. İsrail Devletinin Kuruluşu	80
3.3.2.3. Türkiye'nin İsrail Devletini Tanıması	81
3.3.2.4. Arap Devletlerinin Türkiye'ye Karşı Tutumu	83
3.4. ORTA DOĞU'DA BÖLGESEL GÜÇ MÜCADELESİ ve PETROL	85
SONUÇ	88
KAYNAKLAR	92
EKLER	107
ÖZGEÇMİŞ	117

GİRİŞ

Bu çalışmada coğrafi konumu ve tarihi derinliği bakımından Orta Doğu'da çoğunlukla Osmanlı bakiyesi olan Arap ülkeleri ile Türklerin ilişkileri, özellikle Şerif Hüseyin'in Mekke'de merkezi otoriteye 1916'da isyanıyla başlayan yol ayrımından sonra, Milli Şef Dönemi odak noktası alınarak incelendi ve Türkiye'nin Orta Doğu'da bir istikrar abidesi olduğu görüldü.

Dikdörtgen şeklindeki Arabistan Yarımadası aşağı yukarı 280.000 km²'dir. Kuzeyinde "Mümbit Hilal" olarak da bilinen Mezopotamya, Suriye, Filistin ve bitişik çöller ile Doğu ve güneyinde Basra Körfezi ve Hint Okyanusu, batısında Kızıldeniz, güneybatısında Yemen yer almaktadır(Savrun, 2018:234).

Yapılan çalışmada Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki münasebetlere bakılmadan önce tarihte Türk-Arap ilişkileri genel olarak kaleme alındı. Osmanlı öncesi ve sonrasında Türk-Arap ilişkileri incelendi. Yukarıda belirtildiği üzere Cumhuriyet döneminin ikinci evresi olan Milli Şef İsmet İnönü dönemindeki Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler ele alındı.

Tebaası birçok ulustan oluşan ve "takrir" adlı reform belgeleriyle çağdaşlaşmanın ilk adımını atan Osmanlı Devleti'ne göre Türkiye Cumhuriyeti daha homojen bir yapıdadır(Berkes, 2002:45). Milli politika oluşturma hedefinden dolayı Batı tarzında ulus-devlet modeli esas alınarak kurulan Türkiye, artık çok uluslu bir devlet modeline sahip değildir. Bu sebeple Türkiye, çoğunluğunu Arap ülkelerinin oluşturduğu Orta Doğu'dan Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak uzaklaşmış ve bu durum Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında da devam etmiştir. Kopuş sayılabilecek bu uzaklaşma belki modernleşmenin ve Batılılaşmanın getirdiği bir mecburiyetti. İşte bu zorunluluğun da etkisiyle Doğu'ya, Batı'nın oryantalist bakış açısıyla yaklaşımı yüzünden belki Doğu'nun geri kalmışlığının da etkisiyle Türk-Arap ilişkileri uzun tarihi geçmişe sahip olmasına rağmen zayıf kaldı. Bölgeye egemen olan Türk yönetiminin yerini Batılı güçler ve Rusya almaya başladı. İkinci Dünya Savaşı sebebiyle Türkiye SSCB'yi kendine bir tehdit olarak algıladı. 22 Ağustos 1939 tarihinde Almanya, İtalya ve SSCB Moskova'da ittifak anlaşmasını imzalayıp arkasından Polonya işgal edilince Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, "Nazilerin Türkiye'ye saldırmak için şevkle fırsat kolladıklarını" söyledi(Rubin, 1994:60). 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Osmanlı tarihinin en dramatik dönüşümü

başlamış ve Osmanlı Devleti Ruslara karşı Batılılardan müttefik arama mecburiyetine düşmüş ve bu tecrübe İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin Sovyet Rus tehdidinden her zaman rahatsız olmasına neden olmuştur(Timur, 2001: 250). İçerde ise Halkevlerine küçük miktarda sızabilecek Komünist Rusya yanlısı Türk politikacılarının gizli faaliyetleri vardı(Sayılğan, 1967:229). Türkiye Komünist gizli teşkilatı yer altı faaliyetlerine devam ederken, diğer yandan da 1947'lerde Nazilerden ilham alan ırkçı faaliyetler devam etmekte, Çerkezleri dahi Türk olmamakla itham etmekteydiler(Alöç ve Belli, 2006:172-174). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politikalarını temel alan İsmet İnönü, henüz bağımsızlığını kazanamamış Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkilerde temkinli davranıp tarafsızlık politikası izleyerek savaştan uzak durdu. Osmanlı'nın siyasi mirasına sahip olan Türkiye'de İsmet İnönü zamanla değişkenlik sağlayabildiği politikasıyla bağımsız hareket edebilme imkânını buldu. Ancak pozitivist ilericilik anlayışıyla seküler olan ulusal anlayış sadece kurumlar üzerinde değil kültürler üzerinde de etkili oldu. 1950-1960 dönemindeki dış politikanın Orta Doğu stratejisinin temellerinin de İnönü zamanında atıldığı unutulmamalıdır. Ayrıca bölgeye sömürgeci küresel güçler hegemonyalarıyla giderek hâkim olmaya başladılar. Ülkelerin sınırları cetvelle çizilmeye başlandı. Türkiye istiklaline kavuşmasına rağmen Musul ve Kerkük'ü milli sınırlarına dâhil edememiştir. Sonra Hatay meselesi gündeme gelmiştir. Ardından su sorunu ve petrol meseleleri ortaya çıkmış ve güvenlik stratejileri gündeme gelmiştir. Bir de İsrail'in Türkiye tarafından devlet kabul edilmesi söz konusudur.

İlk bakışta coğrafik açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin güney komşusu olarak 911 kilometrelik uzun sınırı ile ilk dikkat çeken Suriye ve 384 kilometre Irak sınırıyla beraber 1295 kilometre uzunluğundaki hududuyla bu topraklar Anadolu yarımadasının bir uzantısı olarak görülür ve Türkiye'yi Orta Doğu'daki diğer Arap ülkelerine bağlar. Özellikle Suriye'de artık egemen güç olarak bulunan ABD ve Rusya Federasyonu ile bir nevi komşu olmuş durumdayız. Tarihte Ön Asya'da kurulan pek çok devlet bu bölgeyi hudutları içine alarak diğer hükümler devletlere karşı güçlü bir jeopolitik konum edinerek cihan hâkimiyetine kalkışmışlardır(Arap ülkeleri 400 yıl kadar Osmanlı hudutları içinde Türk hâkimiyetinde kaldığı için ve buradaki tebaanın yapısını oluşturan ortak bir nüfus özelliği bir müddet devam etti). Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler uzun bir tarihe dayanmaktadır. Önce Osmanlı Devleti hâkimiyetinde olan Arap ülkeleri bugün küresel güçlerin baskısı altındadır ve denklemler sürekli değişmektedir.

Özellikle Batı bloğunda yer alan Türkiye için Suriye krizi ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Osmanlı siyasi mirasına sahip olan Türk dış politikasının tecrübesi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'le devam edip İsmet İnönü döneminde de sürdürülmüştür. Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Türk-Arap ilişkileri günümüz münasebetlerinde izler bırakmıştır. Bağımsızlığını kazanmış olan Türkiye ile bağımsızlığı konusunda hâlen mücadele veren Arap ülkeleriyle devam eden ilişkiler çoğunlukla problemlidir.

Türkiye, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından "Milli Şef Dönemi" olarak bilinen yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra başlayıp çok-partili hayata geçilmesine kadar devam etmiştir(Karpat, 2009:230). Atatürk vefat etmişti fakat ülke ve milletin hayatı devam ediyordu bu noktada kimin Cumhurbaşkanı olacağı söylentileri ortaya çıktı. Öne çıkan isimler arasında başta İsmet İnönü olmak üzere Celal Bayar, Mareşal Fevzi Çakmak, Fethi Okyar ve Abdülhalik Renda yer alıyordu. Milli Mücadele öncesi ve sonrası göstermiş olduğu askeri ve diplomatik başarıları ile Türk halkının güvenini kazanan İsmet İnönü aynı zamanda Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün silah ve dava arkadaşıydı. Neticede Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından bir gün sonra 11 Kasım 1938 tarihinde ivedilikle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 34'üncü maddesi kapsamında Malatya Mebusu Mustafa İsmet İnönü'yü, 348 oy (tam ittifak) ile Cumhurbaşkanı seçmiştir(TBMMZC, 5/27-4 1938:17; Cumhuriyet, 11 Kasım 1938).

İsmet İnönü'ye Milli Şef kelimesini ilk defa Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreteri Recep Peker 1933 yılında yaptığı bir konuşmada kullanmıştır(Yetkin, 1983:158). Daha sonra 26 Aralık 1938'de yapılan CHP I. Olağanüstü Kurultayı'nda yapılan tüzük değişikliği ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye 375 üye ve 216 delegenin katılımıyla Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef unvanı verilmiştir(Burçak, 1979:15-19). İsmet İnönü Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı olarak "Milli Şef" diye anılmıştır. Yine aynı Kurultayda İnönü, Celal Bayar'ı Genel Başkan Vekilliğine getirmiş ve hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Hariciye Vekilliğine Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Şükrü Saraçoğlu'nu, Dâhiliye Vekilliğine Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam'ı getirmiştir(TBMMZC, 5/27-5, 1938:51-58). Daha önce devlet kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve Mareşal Fevzi Çakmak da milli mücadelenin bir kadro hareketi olduğunu ifade etmek için "Milli Şeflerimiz" denilerek anılmaktaydı. Artık

partinin banisi ve ebedi başkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, değişmez genel başkanı ise İsmet İnönü'dür(Akandere, 1998:29,39). İsmet İnönü'nün kendi dönemi yine kendi ağzından TBMM'deki konuşmalarından tespit edilebilmektedir(Cihan, 1993:1-306). Milli Şef İsmet İnönü muhaliflerden CHP'ye hizmet etmek isteyenleri davet ederken, tek şartı Atatürk aleyhinde konuşmamalarıdır(Toros, 1989:26). İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildiğinde Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar Eğilmez ve Hüseyin Avni Ulaş gibi muhaliflerle uzlaşarak barışma politikasını uygulamaya sokmuştur(Demirel, 2017:201).

Bu araştırma Milli Şef Dönemindeki Türk-Arap ilişkilerini incelemeyi ve sahadaki bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Geçmişten günümüze kadar uzanan Türk-Arap ilişkilerini hâlen bağımsızlık sorunları yaşayan Orta Doğu ülkeleriyle Türkiye'nin ilişkileri her dönem açısından tahlil edilmelidir. Bu açıdan Arap ülkelerine karşı Türkiye'nin kendi konumunu belirlemesine akademik analizler yardımcı olabilecektir. İşte yukarıda kısaca anlatılanlar, bölümler hâlinde araştırıldıktan sonra sonuç bölümünde değerlendirme yapıp önerilerde bulunuldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ

Türk-Arap ilişkileri İslam'ın doğuşunda bireysel düzeyde idi. İlk temas dil üzerinden oldu. Kur'an yazısı Farsça vasıtasıyla Türkistan'da yaygınlaştırdı ve üç dilin kültür birikimiyle Osmanlı Türkçesi doğdu. Türkçe ve Farsça da ilim dili olan Arapça kadar gelişti. Bu durumu 17. asır seyyahı Evliya Çelebi “*Güzel söyleyenler, Arabî fasih, Acemce zarif, Türkçe latif, diğer lisanlar yanlıştır*” diyerek ifade etmiştir(Koloğlu, 2017:13).

Türkler ve Arapların tarih sahnesinde ilk karşılaşması 7. Yüzyıla dayanır. Hz. Ömer zamanında Müslüman Araplar 642 yılında Nihavent Savaşını kazanıp İran'daki Sâsânî Devletini yıktı. Araplar daha sonra doğuya yöneldiler ve Ceyhun Irmağı'na ulaştılar. Ceyhun Irmağı'nın ötesinde Türk boyları bulunmaktaydı. İşte burada, Müslüman Araplar Türkler ile ilk defa karşılaştılar. Daha sonra Araplar ve Türklerin tarihi pek çok yerde sıkça kesişti(Savrun, 2018:229).

Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki münasebetler incelendiğinde Atatürk Dönemi ve İsmet İnönü Dönemi şeklinde iki başlık ortaya çıkar. Türk-Arap ilişkilerinin akamete uğramasında dâhili ve harici siyasi sebepler üzerinde durulmakta ve ilişkilerin arzu edilen seviyede olmamasının, Türkiye açısından kaynaklanan nedenleri üzerinde incelemeler yapılmaktadır(Duran ve Karaca, 2011:203). Sosyal ve kültürel kopmalar nedeniyle Türk-Arap ilişkileri 2000 yılının başlarına kadar devam etse de son yıllardaki Arap ülkeleri ile askeri, siyasi ve ekonomik sahalardaki yakınlaşmalar ülkemizde yoğun bir Arap turizmi oluşmasını neden olmuştur(Bayram, 2016:1683).

1.1. MİLLİ ŞEFDÖNEMİNE KADARTÜRK-ARAP İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ

1.1.1. Talas Savaşı'ndan (751) Osmanlı Devleti'ne

1500 yıla yakın bir tarihi meydana getiren Türk-Arap ilişkileri Asya, Afrika ve Avrupa'da izler bırakmış, Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden sonra Türk-Arap ilişkileri kesilmeyecek şekilde devam etmiştir(Koloğlu, 2017:9). Türklerin kılıç zoruyla Müslüman olmayacağı anlaşılınca Buhara'yı fetheden Kuteybe b. Müslim, bu mıntıkaya Müslüman bir garnizon konuşlandırmış ve akabinde 712/713 senesinde surlarla çevirili Buhara'ya bir mescit inşa ettirmiş(Berber, 2017:6) ve bu şekilde Türkler İslamiyet'e ısındırılmıştır.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinde ve Türk-Arap ilişkilerinde Talas Savaşı, bir dönüm noktasıdır. Çünkü Türkler Abbasi Devleti zamanında askeri idari hizmetlerde bulunarak idari görevlere kadar yükselmiş ve Emevi Devleti dönemiyle mukayese edildiğinde Türkler arasında İslamlaşma oranının dikkatleri celp edecek şekilde arttığı görülmüştür. Diğer taraftan, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri, yalnız Türk ve İslam dünyası için değil, aynı zamanda dünya tarihi bakımından da önemli bir olaydır. Türkler Müslümanlığı herhangi bir baskı altında kalmadan kendi istekleriyle kabul ettikleri için İslamiyet'i o kadar içselleştirmişlerdir ki Osmanlı Devleti zamanında Avrupalılar Türk tabiriyle Müslümanlığı kast etmişlerdir. Talas Savaşı'ndan önce düşük düzeyde olan Türk-Arap münasebetleri, bu muharebeden sonra büyük bir hız kazanmıştır. Bu süreçte Abbasiler Türklere karşı ılımlı politikalar uygulamıştır. Talas Savaşı'ndan önce Türklerin İslamlaşması üç aşama hâlinde olmuştur. Birincisi, Hz. Ömer'in komutanı Ahnef b. Kays (642) zamanında başlar. İkinci merhale, Arap komutan Kuteybe b. Müslim zamanında (705) başlar. Üçüncüsü ise Yezit b. el-Mühelleb ile başlar. 751 yılında da Talas Savaşıyla dönüm noktasına ulaşır(Keleş, 2016:83). Bahsi geçen yılın Temmuz ayında Abbasiler ve Çin kuvvetlerinin karşılaşmasıyla başlayan ve beş gün devam eden bu muharebede, büyük olasılıkla savaşın son günü, Karlukların arkadan Çin ordusuna hücum etmesiyle, iki kuvvet arasında kalan Çin ordusunun tahminen 50 bin kadar askeri katledilmiş, 20 bin kadar askeri ise esir düşmüştür. Ve diğer geri kalan Çin askerler ise komutanları Kao Sien-Chih ile beraber kaçabilmiştir. Çin kaynaklarına göre, bu büyük muharebede İslam ordusuna arkadan destek veren Karluk Türkleri hainlik yapmışlardır. Arkadan Karluk Türkleri önden Araplar ile iki cephede birden muharebe etmek zorunda

kalan Çinliler bu savaşı ağır bir yenilgiye uğrayarak kaybetmişlerdir. Bu savaştan Türklerin de yardımını alan Müslüman Araplar galip çıkmışlardır(Yıldız, 1980:34). Talas Savaşı'nda Türkler yalnız Abbasiler tarafını tutmakla savaşın sonucunu değil, aynı zamanda istikballerinin yönünü de değiştirmişlerdir. Bu muharebeden sonra Türkler yüzünü artık İslam dünyasına dönmüştür. Önceleri İranlılara önem veren Abbasi halifeleri bu tarihten sonra İslam topraklarının savunmasında Türklerden oluşan askeri birlikleri ön planda tutmaya başladılar. Bu sebeple bugün Özbekistan'ın bulunduğu Maverâünnehir'de İslamlaşma siyaseti daha da genişlemeye başladı(Turan, 1971:11). Mu'tasım devrinde halife ordusu içindeki Türk askerlerinin miktarı tahminen 30 bin kadardı(Yazıcı, 1992:21) Neseffî'nin ifadesine göre, Türkler 100 bine yakın bir kitle hâlinde İslam'a geçti(Huncan, 2015:5).

11. Yüzyıl Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan Dîvânü Ligâti't-Türk (1072-1074) adlı eserden anlaşılacağı üzere bu asrın İslam dünyasında Türk çağı olduğu açıktır(Yılmaz, 2013:439).

Bir kaç yüzyıl önce Müslüman Arapların aldığı Mâverâünnehir gibi yerler tekrar Türklerin egemenliği altına girerken, Talas Savaşı'ndan sonra başlayan Arapların Türkistan'daki nüfuzları kaybolmuştur. Müslümanlığın kabulüyle İslamiyet resmi din olmuş ve meşruiyetini aracısız olarak Tanrı'dan alan Hakan'ın "kut" anlayışına ilahi kelimetullahı katmıştır. Hak ile hakan arasında hilâfet makamı girince hakanın boylar üzerindeki mutlak otoritesi bir anlamda sarsılmıştır. Bu vaziyet, halk üstünde etkin olan ve hükmünün kaynağını İslam şeriatından alan devlet adamı-ulema ile hakan ailesi arasında oluşan ve bürokrat âlimler darbesine kadar yükselen çatışmalara sebep olmuştur. Resmî mezhep olan Hanefilik alternatifini çıkarmayacak şekilde desteklemiştir. Bu vaziyet, Hanefî ulemasının bu coğrafyada devletten ayrı olarak teokratik bir güce ulaşmasını sağlamıştır. Türk hanedanının tasavvufi olarak Mutasavvıf Sâ mânî ailesine müntesip olması, ülke topraklarında tasavvufun inkişafına mümbit bir muhit hazırlamıştır. 12. Yüzyıla ulaşıldığı da Sâ mânî silsilesinde bir kol olan Yesevîlik, Semerkand ve Buhârâ çevresi ile Aşağı Seyhûn boyların da yerleşik hayata geçmeye başlayan Oğuzlar arasında ivme kazanarak siyasi şartlara paralel bir şekilde ve Oğuzların önderliğinde Horasân'dan geçip Anadolu üzerinden ve Balkanlara kadar yetişerek günümüze kadar etkisini gösteren mühim tesirlerin sahibi olmuştur(Huncan, 2017:1626).

Son Haçlılar 1291 yılında Akdeniz'in Suriye kıyılarından sürüldüğünde Papa, Doğu Akdeniz'in İslam ülkelerini muhasara etmişti. 1070 yılında kurulan Aziz Yuhanna Şövalyeleri Tarikatı geleneğinden gelen Venedik ve Rodos'daki Hospitalye Şövalyeleri, düzenli bir donanması olmayan Memlûkleri abluka altına alabildiler. İslam âleminin Abbasi Emirü'l Mü'minîn'i hutbelerde her zaman kendi isimlerinden önce zikrettiren – Kutalmış'ın oğlu *Süleyman Şah* tarafından kurulan– Anadolu Selçukluları (1075) kendilerine halife olarak kabul etmişlerdir. Filistin, Mısır, Suriye ve Küçük Asya sahilleri Müslüman ve Hıristiyanların gerçek hudutları oldu. Tahtacı namıyla tanınan dağlı Türkmenler Arap ülkelerine makul fiyatlarla kereste sağlıyorlardı. Ege denizinde Türkmen donanmaları görülmeye başladı. Türkler ve Araplar anlaşmalar yaparak birbirlerine yakınlaştılar. Eyyubilerden sonra doğudan Moğolların, Batı'dan Hristiyan Haçlıların baskıları Araplar ve Türkleri, ortak düşmanlara karşı işbirliği yapmaya sevk etti. İslâm âleminin kahramanı Baybars, 1277 yılında Türkmenlerin desteğiyle Anadolu'daki Moğollara karşı hücumu geçmişti. Türkmenler Bizans İmparatorluğundan Selçuklu Küçük Asyası diye anılan yerleri fethederek gaza ruhuyla 13. yüzyılda Batı Anadolu'da Türk beylikleri doğdu. Bu Türkmen beyliklerinden biri de kuruluş aşamasında olan Osmanlı Beyliği idi. Osmanlı gücünün doğuşu siyasi ve ekonomik koşullarla başladı. Fatih Sultan Mehmed zamanında Mısır ve Osmanlı Devleti arasında kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkiler giderek arttı(İnalcık, 1986:205).

Yavuz Sultan Selim Han'ın 1516'da Mercidabık ve ertesi yıl Ridaniye muharebelerinde Memlûklere galip gelmesiyle Orta Doğu bölgesinin hemen hemen hepsini Osmanlı Devleti denetimi altına almıştır. Yavuz'un Suriye ve Mısır seferi sonrası buradaki güç dengesi Osmanlı'nın lehine dönüşmüştür(Umar, 2010:444). Ancak 18. Yüzyılda Vehhabi hareketinin Necid'de, Lübnan ve Suriye'de yerel hanedanlıkların, Mısır'da ise Kölemenlerin tezahürü ile Osmanlı Devletinin merkezi otorite gücü zayıflamıştır(Zeine, 2003:25).

1.1.2. Osmanlı Devleti Dönemi

Orta Doğu olarak adlandırılan bölge daha çok temsilen Hicaz adıyla uzun süre Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında kaldı. Bu bölgeye sırasıyla daha çok İngiltere mihverinde Akdeniz dünyası, Ön Asya, Ön Batı Asya, Batı Asya, Güneybatı Asya, Arap Asya'sı, Yakın Doğu ve Orta Doğu denilmiştir(Duman, 2016:96).

Orta Doğu’da medeniyet nehir kenarlarındaki verimli topraklarda gelişmiştir. Bu nehirler büyüklüğüne göre sırayla Uganda, Mısır, Etiyopya ve Sudan havzasında 2900 km² alanı sulayan 4800 km uzunluktaki Nil; Türkiye, Irak ve Suriye havzasında 444 km² alanı sulayan 2330 km uzunluktaki Fırat, Türkiye, Irak ve Suriye havzasında 258 km² alanı sulayan 1718 km uzunluktaki Dicle; Ürdün, İsrail, Suriye ve Lübnan havzasında 18 km² alanı sulayan 360 km uzunluktaki Şeria; Lübnan, Suriye ve Türkiye havzasında 17 km² alanı sulayan 511 km uzunluktaki Asi ve Lübnan havzasında 2 km² alanı sulayan 145 km uzunluktaki Litani Irmaklarıdır. Bu nehirlerden üç tanesi Türkiye topraklarında akar. Fırat ve Dicle Türkiye’de doğarken Asi, Lübnan’ın Bekaa Vadisi’nden doğar, Hatay İlinden Akdeniz’e dökülür ve Türkiye-Suriye sınırında 52 km uzanır(Torlak, 2010:8).

Orta Doğu (Afganistan, Pakistan, İran, Türkiye, Suriye, Lübnan çizgisinden başlayıp Kuzey Afrika devletleri Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas’s da kapsayarak Uzakdoğu sınırına dayanan ve Arap Yarımadası’ndaki Bahreyn, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen ve Filistin’i ayrıca Doğu Afrika’daki Afrika boynuzunda bulunan Somali) olarak bilinen yerler Güney Asya’daki kültürel olarak birbirlerine yakın Arap ülkeleri olarak adlandırılan bölgedir. Afganistan, Pakistan ve İran’ın doğu toprakları hariç yukarıdaki ülkelerin hemen hemen hepsinin 17. Yüzyılın sonunda Osman Devleti sınırları içinde olduğu görülür. Bugün Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki topraklarda 64 devletin kurulduğu ülke bulunmaktadır. En eski medeniyetlerin merkezlerinin olduğu, üç kıtanın keşşerek buluştuğu ve ticari deniz yolları güzergâhında bulunan Ortadoğu, zengin tabii kaynaklarının cazibesıyla 18. Yüzyıldan başlayarak Avrupalı birçok devletin dikkatini çekmiştir(Yılmaz, 2014:291).

Büyük Orta Doğu ise Afganistan, Arnavutluk, Azerbaycan, B. Fasso, Bahreyn, Bangladeş, Benin, Birleşik Arap Emirlikleri, Bosna-Hersek, Cezayir, Cibuti, Çat, Endonezya, Fas, G. Bissav, Gabon, Gambiya, Gana, Gine, Irak, İran, Kamerun, Katar, Kazakistan, Kırgızistan, Komoros, Kuveyt, Libya, Lübnan, Maldivya, Malezya, Mali, Mısır, Moritanya, Mozambik, Nijer, Nijerya, Özbekistan, Pakistan, S. Leon, Senegal, Somali, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tacikistan, Tunus, Türkiye, Türkmenistan, Uganda, Umman, Ürdün ve Yemen’i kapsamaktadır(Günel, 2004:163).

Görüldüğü üzere Orta Doğu kavuşum noktası olarak Eski Kara kütlelerinin tam ortasında bulunmaktadır. Orta Doğu coğrafi olarak doğudan Hindistan, kuzeyden Rusya

Federasyonu, güneyden Hint Okyanusu, kuzeybatıdan Avrupa ülkeleri ve güneybatıdan Afrika ülkeleriyle huduttur. Bu bölge harita üzerinde ise doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 4900 km kadar, güney-kuzey doğrultusunda genişliği 3100 km kadar olan bir dikdörtgen şeklindedir. Orta Doğu'da bulunan ülkelerinin toplam yüzölçümü 5.178.000 km² kadardır. Bu bölgede bulunan 18 ayrı bağımsız devletin ülkeler olarak toplam yüzölçümleri 7,3 milyon km²'den fazladır(Özey, 2004:75).

Orta Doğu terimi ilk defa İran'ın güneyinden Mısır'a kadarki Mezopotamya bölgesini ifade etmek için kullanıldı. Bu terim Osmanlı Devleti'nin Hicaz bölgesine hâkim olduğu dönemlerde kullanılmadığı için tarih metodolojisine uymamakla birlikte artık Şarkiyaçılar (Oryantalistler) tarafından kullanıldığında yaygınlaştı. Eskiden Bilad-ı Şam, Filistin, Hicaz, Irak, İfrikiyye (Afrika'nın Arapçalaşmış şeklinden gelen "Mısır ile Mağrib'i/Kuzeybatı Afrika'yı birbirinden ayıran"), Mısır, Suriye ve Yemen gibi bölge adları kullanılırdı(Öztürk, 2015:2420). Adı bu şeklerde geçen bölgenin hepsi Arap sayılmaz. Örneğin Habeş (bu eski Osmanlı eyaleti bugün Cibuti ve Eritre'nin tamamıyla Etiyopya ve Somali'nin kuzey bölgelerini kapsıyor), Kuzey Afrika'da Berberî Arap değildirlir. –Habeşistan (Etiyopya) Kızıldeniz ve Hint denizinde sahilleri olması hesabıyla doğu ticaret yolunun kontrol edilmesi için çok önemlidir(Orhonlu, 1996:22) – Buna rağmen, şimdi bu terimle Osmanlı Devleti'nin güney bölgelerindeki idare ettiği ülkeler kast ediliyor. Bölgede Osmanlı hâkimiyeti Memlûk/Kölemen ordusuna karşı Kilis yakınındaki Dabık çayırılığında yapılan 24 Ağustos 1516 tarihindeki Merc-i Dabık savaşının kazanılmasıyla başladı. Osmanlı Devleti bu bölgeyi idare ederken farklı yönetim anlayışları geliştirmiştir. Her şeyden önce –Hz. Muhammed'in Mekke'nin fethinde Osman bin Talha'ya yani ehline anahtarın verildiği gibi– cihanşümül siyasetine temelden zıt düşmedikçe kendisinden evvelki devletlerin iktisadî ve idarî düzenlerini bozmamıştır. Yine her bölgeye aynı idarî sistemi tatbik etmemiş, Anadolu'ya uzak bölgelerde Salyaneli –Mısır'da olduğu gibi–, yakın bölgelerde ise Selçuklu geleneği olan Mîrî idare tarzını uygun görmüştür. Filistin'deki Osmanlı Devleti idaresi ise Filistin tarihinde en son görülen uzun süreli sulhtur. İskân politikasıyla Bedevîleri bu bölgede yerleştirmeye çalıştı. Osmanlı Devleti nizamında 15. Yüzyıl sonlarından başlayarak hızla gelişen sömürgecilik faaliyetleri karşısında Arap ülkeleri muhafaza edilmiştir(Öztürk, 2015-2444). Osmanlı Devleti idare anlayışında Koloniler ve Anavatan ayırımı asla olmadığı için bütün memleket aynı kıymetteydi; Basra ile Bosna'nın, Kahire ile Kırım'ın,

Trablusgarp ile Trabzon'un, Yanya ile Yemen'in birbirlerine üstünlükleri ve hiçbir farkı yoktu. Çünkü Osmanlı Devleti hudutlarında bulunan her ırk, din ve mezhepten insanlar Osmanlı Devleti'nin Allah'ın Sultan'a emaneti olarak gözetilerek samimice korunmaktaydı. Hatta 1876 yılında ülkenin her yerinden her dil ve dine mensup mebuslar seçilerek Meşrutiyet Meclisi kurulmuştu. Sömürgecilik yoktu. Bu yaklaşım tarzından ötürü devir özelliklerine ve şartların verdiği imkânlarla göre ülkenin her yerinde devrin gereksinimleri olan bayındırlık, ulaşım, posta, sağlık ve eğitim gibi birçok sahada yatırımlar yapılarak halka hizmet verilmiştir. Fakat bu muasır terakkiyat, sömürgeci İngiltere, Fransa ve Rusya'nın engellemeleri ile karşılaştı ve Osmanlı Devleti'nin devletler camiasından tasfiyesiyle, günümüze kadar devam eden ve edecek olan krizler, vesayet savaşları ve iç çatışmalar başlamış oldu(Öztürk, 2015-2444).

Yukarıdaki olaylar 19. Yüzyıl sonlarına doğru yaşanırken bir asır önce Orta Doğu ile ilgilenmeye başlayan Batılı devletlerin bölgeye ilgisin başlamasından yüzyıl önce Vahhabi Araplar Osmanlılara karşı ilk isyan edenlerdendi. 1744'te Vehhabilik Necid'de zuhur etmiş ve 1750'lerde Hicaz bölgesinde tehdit unsuru olmuşlardı. Necid Emiri Suud liderliğinde Vahabiler 1805'te Mekke, Medine ve Taif'i işgal edip Anadolu'ya yönelmeye tevessül etmişler ancak Osmanlı ordusu tarafından 1815'te bu isyan bastırılmıştı(Memiş ve Köstüklü, 1994:124). Her ne kadar bu isyan ateşi bastırılrsa da kor halinde kalmış ve 27 Haziran 1916 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Mekke Emiri Şerif Hüseyin ayaklanıp Arabistan krallığını ilan ettiği esnada İngiltere zekice bir politik kıvraklıkla hem Şerif Hüseyin hem de İbn-i Suud'un krallığını tanıyıp iki Arap önder arasında yeni bir çatışmanın başlamasına sebebiyet vermiştir. Sonuçta Hüseyin'in unvanını değiştirip sadece "Hicaz Kralı" şeklinde kabul ederek tanımışlardır(Bostancı, 2003:37).

Araplar 400 yıl kadar Osmanlı Devleti idaresinde kaldı ve bin yıl Türk idaresiyle yönetildiler. Araplar 1880 senesine kadar içe dönük yaşadılar. Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etmeye başladığında Araplar ve Türkler destek vererek beraber savaştılar. Mesela 16. yüzyılda sömürge yarışına katılamayan İtalya 1870 yılında kendi siyasi birliğini oluşturduktan sonra Fransa'nın Tunus'u, İngiltere'nin Mısır'ı işgalinin ardından 350 sene Osmanlı egemenliğindeki Kuzey Afrika ülkelerinden Osmanlı'nın 1551'den beri yönettiği 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne verdiği notanın ardından işgale başladığında Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu orduya

yardım eden Derne'deki 16 binlik Arap'ın güçlü direnişiyile karşılaştı ve Mustafa Kemal Paşa bu mücadelede 22 Aralık 1911'de Tobruk Savaşı'nı kazansa da bölgede karada ve denizde devam eden savaşlardan sonra Osmanlı Devleti İtalya'nın şartlarını 18 Ekim 1912 tarihinde imzaladığı Uşi Antlaşması ile kabul etmek zorunda kaldı(Halıcı, 2012:1606)

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Irak ve Sina-Filistin cephelerindeki mağlubiyetiyle İngiltere Orta Doğu'yu istila etmeye başladı. İngilizler 1917'nin Ocak ayında Güney Filistin'i, 1917'in Aralık ayında Kudüs'ü, 1918'in Eylül ayında Hayfa'yı, 1918'in Ekim ayında Şam'ı ve 1918 de Beyrut'u işgal etti(Umar, 2010:445).

Avrupalıların oryantalizmiyle Birinci Dünya Savaşı'ndan (1914-1918) sonra Arap Birliği'ni savunan Panarabizm akımı başladı. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Arapların istikbalini tartışan Arap aydınlarının çoğu sorunlarının Osmanlı Devleti şemsiyesi altında kalarak halledilebileceğini müdafaa ederken azınlıkta kalan kimi Arap düşünürleri Lübnan gibi bazı yerlerde Arapların bağımsız bir idare biçimine geçmeleri lüzumundan bahsetmekteydiler. Osmanlılık ideolojisiyle meşhur olan Emîr Şekîb Arslan ve Sâtî' el-Husrî gibi 20. Yüzyıl Arap milliyetçiliğinin önderleri, ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Arap birliği düşüncesini ortaya attılar(Kurşun, 2007:157). Dönemin (1940'lı yılların) olağanüstü ideolojisi Arap milliyetçiliğiydi. Mısır'da Neval El Saadavi (1948'li yıllar) İngilizlere karşı milliyetçi siyasete başladı. Aralık 1948'de Başbakan el-Nukraşi'nin öldürülmesinden (1950) sonra Vafd Partisi İngiliz hükümetiyle bağımsızlık için görüşmeleri sürdürdü(Rogan, 2017:327). Sözde bağımsız ve demokratik olarak yönetilecek olan Arap ülkelerinde çatışmalar, savaşlar bitmedi. Milli Şef İsmet İnönü'nün ifadesiyle Araplar, Lozan müzakereleri esnasında lehimize değil aleyhimize çalıştıkları tarihi bir gerçektir(Selek, 1992:422).

Batı demokrasisi bölgeye gelmeyince Rusların etkisiyle bir türlü gerçekleşmeyen Arap birliği için Sosyalizm akımı başladı. Maalesef 1798'deki Fransız işgalindeki durumu başlangıç kabul eden Mısır lideri Nasır (1962'de) Osmanlı emperyalizminin hilafetle ört pas edildiği iddiasına kadar vardı(Koloğlu, 2017:375). Tunus'un Fransız işgalinden rahatsız olan İtalya'ya da İngiltere, 1885'te Kızıldeniz'deki Musavva'yı işgal ettirerek denge politikasını sürdürdü ve adım adım Osmanlı toprakları hatta Misak-ı Milli sınırlarını da içine alacak kadar devam etti(Kızıltoprak, 2010:232-259).

Tarihte bugün olduğu gibi önemli bir güç olmak isteyen birçok devlet coğrafi, ekonomik ve dini öneme sahip olan Orta Doğu bölgesini hegemonyası altına almak istemiştir. Türkler bu bölgede 11. Yüzyıldan itibaren bütün halklarla, özellikle Araplarla çok iyi ilişkiler kurmuştur. Hicaz ve Kuzey Afrika bölgesi 400 yıl kadar Osmanlı Devleti yönetiminde uzun huzurlu bir dönem hayat sürdürmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı zamanında Şerif Hüseyin'in isyan bayrağını kaldırmasıyla Türk-Arap ilişkileri bozulmaya başlamıştır. İngiltere ve Fransa Birinci Dünya Savaşından sonra bağımsız bir Arap Krallığı kurmak, sözünü yerine getirmeyerek Arap memleketlerini işgal etmeleri ile birlikte hâmeleri Osmanlı Devleti'ne karşı başlattıkları isyandan çok pişman olan Araplar yeniden Türklere yanaşmaya başlamışlardır(Umar, 2010:443).

1.1.3. Milli Mücadele Dönemi

Milliyetçi akımlar 1918-1924 döneminde Osmanlı Devleti idaresindeki Arap ve Türk bölgelerinde ayrı hükümetlerin olduğu bir konfederasyon tasarlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Arap memleketlerinden zorunlu olarak çekilmesinden Hilafet'in kaldırılmasına kadar olan süreçte Türk ve Arap liderlerinin esas gündemi, Hilafet çatısı altında sömürüye karşı iki cenah arasında işbirliği olmuştur. Bu süreçte, Arap Milliyetçilerinin muhalif olduğu Arap memleketlerinin imparatorluğun merkezi idaresiyle bütünleştirilmesini hedefleyen İttihatçı strateji yerini, Arapların ve Türklerin iki ayrı hükümet şeklinde yapılacağı yeni bir anlayışa terk etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşında yenilmesine müteakip Arap memleketlerinde hegemonik emperyalist güçlerin kontrolündeki manda idarecilerinin kurulacağı kesinleşmesiyle Suriye Kralı Faysal'ın da içinde olduğu pek çok Arap önder istiklal ve bölgesel entegrasyon ihtimallerini de kapsayan bir proje içerisinde Osmanlı Devleti ile işbirliği yoluna gitmenin çarelerini aramışlardır. Diğer taraftan hâlâ fiilî bir şekilde Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan memleketlerin de istilaya uğraması ihtimalinin zuhur etmesi ve hatta bazı yerlerin işgal edilmesi, başlangıçta fikren İstanbul'da sonrasında da Anadolu'da fiilen örgütlenen istiklal hareketini bu işbirliğine götürmüştür. Bu vaziyet, Osmanlılık ideolojisinin harpten sonra da tesirini sürdürmesinin en mühim nedenlerindedir(Çiçek, 2012:178). Artık imparatorluğun kozmopolit elit yönetici grubunun yurdu olan Rumeli bürokratların yer aldığı payitaht olan İstanbul yerine Anadoluculuk inancının tezahürü olan duygusal çekim merkezi Ankara olacaktır(Lewis, 2014:657). Böylece birçok müdafaa cemiyetleri kuruldu. Halep Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere 5 Ocak 1919'da Ayntab Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne telgraf çekerek;

“Aramızda tahrik edilen ve bizleri birbirimizden ayıran husumete ehemmiyet vermemenizi bir dindaşınız olarak temenni ediyorum, bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldırmalıyız ve bütün silahlarımızı ülkemizi bölmek isteyen hain partilere karşı çevirmeliyiz. Eğer dinlemezseniz sonuna kadar siz üzüleceksiniz. Dinimizi imansız düşmanların ellerinden kurtarmak istiyoruz” diye Arapların fikriyatını ve hissiyatını dile getirmiştir(Atatürk, 2000:251).

Mustafa Kemal Paşa Fransızların lehine politika yürüten Emir Faysal'a güvenmiyordu. İşte güvenmediği Faysal da 23 Temmuz 1921 tarihinde Basra'ya gelip Irak Kırvalı olarak tahta çıktı. Mustafa Kemal Paşa daha sonra 1922'de İngiliz eseri olan Faysal'ın krallığındaki Irak yönetiminin Misak-ı Milli sınırlarında olan Musul'a tecavüze tevessül etme niyetinde olduğunu tespit etti. Mezopotamya'da Filistin, Suriye; Hicaz, Şam, Beyrut ve Halep'te Türklerle meskûn küçük Asya'nın mühim bir bölgesinin taksimi meselesinin mevcut olduğu, bu bölgelerin ecnebilerin eline geçme ihtimalinin olduğu ve Osmanlının tehdit edilmekte olduğu Paris Konferansı kararlarını takiben, memleketimizin ve dinimizin selameti için mukaddes bir muharebe ilanı cihetinden Şerif Hüseyin ile bir antlaşma yapılmak istense de karşılıklı imzalanmadığı için yürürlüğe girmede. Zaten İngiltere ve Sovyetler Türkiye'nin Panislamist bir politika izlemesi olasılığından rahatsız idi(Yılmaz, 2014:301).

Anadolu'daki Türk Milli Mücadelesinin kendileri için örnek teşkil edebileceğini düşünen ve Avrupalı sömürgecilerden kurtulup bağımsızlığını elde etmek isteyen Mısırlı Arap entelektüeller Mustafa Kemal Paşa'yı örnek alarak yayınlar yapmışlardır. Mısır Kadınlar Derneği ise Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafı yollayıp ondan “Doğunun Kahramanı”, “İslam'ın Şampiyonu” olarak bahsediyorlardı. Ayrıca Mısır'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti Yunan işgalinde zarara uğrayan mazlum köylülere teslim edilmek üzere 1921 yılında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Ankara şubesine nakdi yardımda bulunmuşlardır(Baş, 2015:39).

Bu dönemde Musul ve Kerkük meselesinin çözümüne yönelik önemli adımlar atılmıştır. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul bu döneme etki eden bir dış politika konusu olmuştur. Bunun için de Misak-ı Milli'nin bilinmesi gerekir. Nitekim

Misak-ı Milli, Milli Yemin, Peymân-ı Millî ve Ahd-i Millî olarak da bilinir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde hazırlanmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 12 Ocak 1920 tarihinde çalışmalarına başlayan Meclis-i Meb‘ûsan’ın seçilen kimi üyelerine bir heyet oluşturmalarını ve kongrelerde alınan kararlara uygun şekilde millî istekleri temin edecek bir metin hazırlamalarını istedi. Kuvâ-yi Milliye taraftarı Rauf Orbay gibi mebuslar İstanbul’a döndüklerinde meclis ikinci reisi Hüseyin Kâzım Kadri Bey’in liderliğinde oluşturulan bir metnin yazılmış olduğunu gördüler. Bu nedenle Ahd-i Millî adıyla bir grup kurulup farklı metinlerin toplanıp bir kompozisyon içinde yazılmasına karar verildi. Komisyon faaliyetlerini devam ettirirken Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey’e 8 maddeden meydana gelen bir metin gönderdi. Komisyon, temel kaideleri itibariyle Sivas ve Erzurum Kongreleri kararlarını aksettiren ve mecliste oluşan Felâh-ı Vatan grubu üyelerinin hazırladığı bu metni diğer meclis azalarının kabul edebileceği şekilde tekrar düzenledi. Ahd-i Millî Beyannâmesi diye adı konulan metin, 28 Ocak 1920 tarihinde Meb‘ûsan Meclisinde tertip edilen hususi bir içtimada 121 mebus tarafından imza edilmiş oldu. Mebusanın gayretiyle “Peymân-ı Müebbed-i Millî” ortaya çıktı. Bu “Mîsâk-ı Millî” bildirisini Şeref Bey “Ahd-i Millî” başlığıyla okudu. Altı maddeden oluşan bu metin oy birliğiyle kabul edilince “Mîsâk-ı Millî” adıyla neşredildi. Fransızcaya tercüme edilerek bütün parlamentolara ve hükümetlere gönderildi. Bu metnin girişinde Osmanlı Mebusan Meclisi azalarının devletin istiklalinin ve milletin istikbalinin, haklı ve sürekli sulha kavuşmanın aşağıdaki esaslara tamamen riayet edilmesiyle mümkün olacağını ve bu esaslar haricinde Osmanlı Saltanatını sürdürmenin imkânsız olduğunu kabul ettikleri vurgulandı(Küçük, 2005:173).

Bu sözü edilen maddeler şunlardır:

1. Osmanlı Devleti’nin yalnız Arap çoğunluğunun yaşadığı, 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzalanması sırasında işgal altında kalan yerlerinin geleceği yerli halkın özgürce vereceği oylara göre saptanacağından sözü edilen mütareke sınırlarının içinde ve dışında emelen, ırken ve dinen birleşmiş, karşılıklı sevgi ve özveri duygularıyla dolu, geleneksel ve sosyal haklarıyla yerel şartlara bütünüyle uyan Osmanlı-İslâm çoğunluğuyla yerleşik bulunan yerlerin hepsi hakikaten ve hükmen hiçbir nedenle ayrılma kabul etmez bir bütündür.

2. Yerel halkı ilk özgür kaldığı zamanda genel oylarıyla Anavatana katılmış olan üç vilayet (Kars, Ardahan, Batum) için gerektiğinde yeniden genel oya başvurulmasını kabul ederiz.

3. Trakya barışına bağlanan Batı Trakya'nın yasal durumunun saptanması da orada yaşayanların özgürce verecekleri oylara göre saptanmalıdır.

4. İslâm hilâfetinin karar yeri, saltanatın başkenti ve Osmanlı Hükümetinin merkezi olan İstanbul kentiyle Marmara denizinin güvenliği her türlü tehlikeden korunmuş olmalıdır. Bu esas saklı kalmak koşuluyla Karadeniz ve Akdeniz boğazlarının dünya ticaret ve taşımacılığına açık kalması konusunda bizimle diğer bütün ilgili devletlerin karşılıklı anlaşmayla verecekleri karar geçerlidir.

5. İtilâf devletleriyle düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılmış olan antlaşma hükümleri çerçevesinde azınlıkların haklarına –civar ülkelerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanması koşuluyla– uyulacaktır.

6. Ulusal ve ekonomik gelişmemizin olanaklarının oluşması ve daha çağdaş bir yönetime kavuşmamız için her devlet gibi bizim de gelişme araçlarımızın karşılanmasında tam bağımsızlığa ve özgürlüğe sahip olmamız hayat ve becamızın esas temelidir. Bu nedenle siyasal, yargısal, ekonomik ve diğer gelişmelerimizi kısıtlayıcı kayıtlara karşıyız. İleride ödeyeceğimiz borçlarımızın ödenme koşulları da bu kurallara aykırı olmayacaktır (ATASE, Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, 17 Şubat 1336/ 28 Ocak 1920, I, 143-145).

Irak ve Türkiye arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması ile Musul ülke sınırları dışında kalmıştır(Topçu, 2018:107).Musul sorunu ancak 1932'de Birleşmiş Milletlerin gündemine gelmiş ve bu arada bir Kürt hareketi olarak değerlendirilen Şeyh Said isyanı doğuda cereyan emişti(Barlas, 2017:56).

Türkiye'nin istiklâl ve istikbal esasları olan Mîsâk-ı Millî İstiklâl Harbi'nin nihai hedefidir(Güven, 2018:119).

1.2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ

1.2.1. Atatürk Dönemi Türk-Arap İlişkileri

Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün, Mısır ve Filistin'deki Arap milliyetçileri, aşiret önderleri ile sömürgecilerden kurtulmak isteyen Arap halkı kendilerine örnek olan kurtuluş temsilcisi ve kurtarıcı olarak gördükleri Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten yardım talep etmişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk Orta Doğu'daki bu halka ihtiyaç duydukları maddi ve manevi desteği vererek sınırdış olduğu devletlerle Fransa ve İngiltere'ye karşı müşterek askeri harekâtlar yapmıştır. Böylece Birinci Dünya Savaşından sonra bozulan Türk-Arap münasebetleri yeniden düzelmeye başlamıştır(Umar, 2010:443).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin, dış siyasetinde yurt içinde ve yurt dışında sulh anlayışıyla karar verme yetkisini yitirmeden denge politikası oluşturularak barış içinde geleceğe yönelmek temel amacıdır(Deringil, 1994:5). Türkiye'nin dış politikasında Türk-Arap ilişkilerini şekillendiren diğer bir husus ise stratejik ve coğrafi konumudur. Tarihte olduğu gibi günümüzde de dış tehdit algılaması devam etmektedir. Türkiye'nin topografyası, nüfusu ve doğal kaynakları ile potansiyelinin güçlenmesi bakımından jeopolitiği çok hassas konumdadır(İlhan, 1989:15; İlhan, 2002:319).

Lozan Barış Antlaşmasında Türkiye'nin boğazlar meselesi, borçların ödenmesi ve mübadele konusundan sonra halledilemeyen sorunu, Musul ve çevresi ile Irak sınırının saptanmamış olmasıdır(Dinç, 2004:212).

Türkiye Cumhuriyet dönemi Türk-Arap ilişkileri kronolojik olarak 1923'ten başlar 1950'ye(Arcayürek, 1983:183) kadar Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki Atatürk Dönemi ve İsmet İnönü Dönemi olacak şekilde iki alt başlıkta ele alınsa da(Duran ve Karaca, 2011:203) çalışmanın temelini "Milli Şef Dönemi" oluşturduğundan ikinci kısım bu çalışmada ayrı bir bölüm olarak incelendi. Türk-Arap münasebetlerinin gelişmemesinin iç ve dış politik sebepleri olduğu gibi ilişkilerin istenen seviyede olmamasının Türkiye tarafından kaynaklanan ve Arap Ülkeleri tarafından kaynaklanan nedenleri vardır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olduğunda aşağıda görüleceği üzere Osmanlı subayı iken Arap ülkelerinde başarı ile yaptığı vazifeleri esnasında bu milleti yakinen tanımıştır.

Mustafa Kemal Atatürk 1905 yılında Şam'daki 5. Ordu'da idi ve 20 Haziran 1907'de yine Şam'da kolağası (ön yüzbaşı) rütbesiyle yine aynı orduda topçu stajı yaptı. 23 Temmuz 1908'deki Bingazi ve Trablusgarp'taki ayaklanmaları bastırmak için görevlendirildi. İtalyanların 27 Eylül 1911'de başlattığı Trablusgarp işgalinde gönüllü olarak savaşa iştirak etti. Derne ve Tobruk'taki muharebeyi başarıyla komuta ettiği için binbaşılığa yükseldi.

Mustafa Kemal Atatürk, 5 Temmuz 1917 tarihinde merkezi Diyarbakır'daki 2. Ordu Komutanlığından, Payitahtta kurularak, Filistin Cephesi'ne sevk edilen 7. Yıldırım Ordusu Komutanlığı vazifesine atanmış, kuruluşu 15 Temmuz 1917 tarihinde olan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına bağlanmasıyla ilk Filistin ile alakalı görevini almıştır. Mustafa Kemal Atatürk Filistin'deki 7. Ordu Komutanlığına 7 Ağustos 1918 tarihinde ikinci kez atandı. Nablus'un güneyine konuşlanmış olan askeri birliklerin komutasını 18 Eylül 1918 tarihinde devraldı ve 19 Ağustos sabahı İngilizlerin son hücumunun yapıldığı siperler çöktü. Mustafa Kemal Atatürk askerinin bozguna uğramasına fırsat vermeden ordusunu Şeria'nın doğusuna geçirip Dera istikametinde çekilmeye muvaffak oldu. Şam'a vardığında Rayak mıntıkasındaki başı boş askerleri toplamakla ve güneyden gelmekte olan düşman kuvvetlerinin önünü kesmekle vazifelendirildi. Ancak durum değerlendirmesi neticesinde bu hatta tutunmasının imkânsız olduğu anlaşılınca, Rayak'ta ve Şam'da bulunan son Türk ordusunu kuzeye doğru hareket ettirdikten sonra Yıldırım Orduları birliklerinin geri kalan kuvvetleriyle Halep'in kuzeyinde bir müdafaa hattı oluşturdu ve bu hatta 26 Ekim 1918'de taarruza geçen İngiliz ve Araplardan oluşan kuvvetleri durdurmaya muvaffak oldu. Mustafa Kemal Atatürk'ün komutasındaki askerlerin 7. Ordunun mevzilerinde Haleb'i kahramanca savunmasından dolayı İngilizlerin 15. Süvari Tümen'i büyük kayıplar vererek geri çekildi. Ancak Filistin ve Suriye cephesinde bazı Arapların yaralı Türk askerlerine vahşice davranmalarını yabancı gözlemciler kaydetmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın son muharebesi bu oldu. 28 Ekim 1918 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk birliklerini, İskenderun güneyinde olan Tel el Rifat-Ahterin'e ve doğuya uzanımı hattına kadar intikal ettirdi ve komutanlık karargâhını Raco'ya konuşlandırdı. Mustafa Kemal Atatürk komutasındaki 7. Ordu ilerideki günlerde birçok kez taarruza maruz kalsa da hepsini püskürtmeye muvaffak olmuştur. Bu başarısından sonra Mustafa Kemal Atatürk Birinci Dünya Savaşında yenilmeyen tek Türk komutanı olarak tarihe kaydedilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Halep kuzey mıntikasında İngilizler ve onların destekçisi Araplar ile yaptığı son savaş, ihtiyaç hâlinde dağlık bölgelerde milisvari gerilla savaşı yapmak üzere tedbirler alması, Anadolu halkı ile birlikte Misak-ı Milli sınırlarını müdafaa için Milli Mücadele'yi başlatarak İstiklal ile istikbale yürüyeceğinin mühim emareleridir(Kemal, 2010:60 ve Binark, 2002:5). İşte muharebe meydanlarında bu tecrübeye sahip olan Mustafa Kemal Atatürk Milli Mücadeleyi kazanarak kurduğu Türkiye Cumhuriyetinin harici siyasetinde Osmanlıdan kalan bu dâhili tecrübelerini Türk-Arap ilişkilerinde kullanacaktır.

Türk dış politikası Mustafa Kemal Atatürk döneminde 1923-1932 ve 1932-1938 yılları arasında olacak şekilde iki dönem hâlinde incelenebildiğine göre Atatürk dönemi Türk-Arap ilişkileri de iki dönemde irdelenebilir(Bayraktar, 2015:663; Dinç, 2006:6). Ancak Atatürk Döneminde Türk-Arap ilişkilerinin bir bütün halinde incelenmesi bu konunun daha iyi anlaşılmasına neden olacaktır.

Hem Osmanlı Devleti'nin son devrinde hem de Cumhuriyet döneminde Türkiye'yi Orta Doğu'dan uzaklaştıran ilk neden sömürgeci devletlerin bölgeyi hâkimiyetleri altına almış olmalarıdır. Mustafa Kemal Atatürk devrinde gerek milletlerarası konjonktür gerekse resmi ideoloji, Türkiye'nin Arap ülkelerinden giderek uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Atatürk dönemi Türk dış politikasında bu bölgeye yönelik bir alanın söz konusu olmadığını dile getirebiliriz(Gözen, 2002:400).

Batılı ülkelere güvenmeyen Türkiye Cumhuriyeti bir zamanlar Osmanlının idaresi altında olan ve sınırdaşı ülkelerin topraklarında hak iddiasında olmadığını kanıtlamak ve kendi istiklalini kazanmak için diplomatik ve silahlı mücadeleler verdiğiinden Arap ülkeleri ile münasebetlerini asgari düzeye indirmiştir(Düzgün, 2006:92). Artık savaştan sonra devreye diplomasi girecektir.

Mustafa Kemal Atatürk meclisteki muvakkat kâtiplerden Yozgatlı Feyyaz Âli B. ve Kütahya Cevdet B.'nin zapt ettiği 1 Mart 1921 tarihli birinci celse saat 3'teki nutkunda hülasaten –günümüz Türkçesiyle beraber– Orta Doğu ve Türk-Arap ilişkileri konusunu şöyle beyan etmiştir:

“Dış politikamızca, milletin yararına gerekli bulunan esasları içine alan tamamen bağımsız ve bağlantısız bir politika izleyeceğiz. Meclisimiz ve

Meclisimizin hükûmeti cenkçi ve maceraperest olmaktan uzaktır. Tam tersine barış ve esenliği tercih eder. Özellikle insani, medeni amaçların ortamının oluşmasına son derece taraftardır işte bu esaslar içinde gerek doğu ve gerek Batı devletleri ile daima iyilikler ve dostluk bağları aramaktayız. Doğuda Azerbaycan, Kuzey Kafkas ve Afganistan hükümetleriyle samimi ve cidani ilişkiler kurduğumuz gibi, Irak ve Suriye İslâm halkıyla da fevkalâde samimi bağlar kurduk. Bizce önemli olan bu bağları korumaktayız”(TBMMZC, 1/9,1921:2).

Türkiye artık savaşla değil uluslararası anlaşmalarla sınırlarını tespit etme yolunu takip etmiştir.

Suriye ile birlikte İskenderun sancağı Birinci Dünya Savaşı akabinde Fransa'nın nüfuz bölgesine dâhil edildi. Burası yani Hatay, Misak-ı Milli hudutları dâhilinde olduğu hâlde Fransa ile Türkiye arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile Suriye hudutları dâhilinde kalan İskenderun Sancağına (Hatay'a) özel bir yönetim rejimi tanınmıştı. Bu antlaşmanın Sancak'a dair hükümleri 24 Temmuz 1923 tarihinde Cenevre'deki Lemana Gölü kıyısında imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesi ile de teyit edildi(Atabey, 2015:192).

Türkiye'de Şer'i Mahkemelerin kaldırılması, 1924 Anayasası'nın kabulü, takvimde yapılan reform ve 1 Mart 1926 tarihinde Ceza Kanunu'nun kabulü Mısır'da tepkiyle karşılanmış ve neticelenmeyen halife seçimi kongresi de Kahire'de olmuştur. Mısır aydınları 10 Nisan 1928'de TBMM'de anayasadan devletin dini ile ilgili maddenin çıkarılması ile ilgili yeni tartışmalar başlamıştır(Baş, 2015:42).

Milletler Cemiyeti 1925 Eylül ayında yayınladığı raporunda “Musul'un Irak'a ait olduğunu ve Hakkâri'nin de Türkiye sınırları içerisinde bulunması gerektiğini” belirtmiş, Ankara Antlaşması (5 Haziran 1926) ile Milletler Cemiyeti kararı kabul edilmiştir. Böylece şimdiki Irak hududu oluştu ve Musul petrol gelirlerinin % 10'u yirmi beş seneliğine Türkiye'ye verildi(Armaoğlu, 1988:322).

1929 yılı küresel ekonomik krizinin tesirlerini bertaraf etmek için Birinci Dünya Savaşı akabinde meydana gelen vaziyeti değiştirmek isteyen Almanya, İtalya ve Japonya gibi devletlerin meydana getirdiği Revizyonist (Değişimci) blok, öte yanda, mevcut

konumu muhafaza etmek isteyen İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği gibi devletlerin meydana getirdiği Anti-Revizyonist blok tarafından oluşturulan politikalar Türkiye'nin Arap ülkeleriyle olan ilişkilerinde dış siyaseti etkileyen faktörlerden olmuştur(Armaoğlu, 1988:337).

Yukarıda belirtildiği gibi her ne kadar samimi ilişkiler meydana getirilse de Batılılaşma etkinlikleri kapsamında gittikçe yayılan ulusçuluk ideolojisinin tesiriyle Osmanlı Devleti'nin son devirlerinden başlayarak genç cumhuriyetin ilk senelerinde Türkiye Orta Doğu'dan uzaklaşarak kopmaya başlamıştır. Bu ayrılış, modernleşme ve Batılılaşmanın getirdiği bir mecburiyettir(şüküroğlu, 2008:18). Aşağıdaki ikinci dönemde görüldüğu gibi emperyalist devletler ile yapılan uluslararası boyutlu anlaşmalardan sonra bölgesel olarak Arap ülkelerinin de içinde olduğu emperyalizmden korunma amaçlı anlaşmalara yönelmeler olmuş ve dış politikada önemli değişmeler başlamıştır.

Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş ve iki yıl sonra da Balkan Antantını imzalamıştır. Bu arada Mısırlılar 1934'de Ayasofya Camisi'nin müze olarak düzenlenmesini, 1935'de hafta tatilinin Cuma yerine Pazar günü alınmasını eleştirerek inkılâplara olan tepkilerini sınırlı da olsa dile getirmişlerdir(Hattamer, 2001:402).

İskenderun sancağında çoğunluk olan Türkler her zaman Anavatana katılmak istemişlerdir. Bu tür isteklerle yapılan hareketlere karşı manda yöneticisi Fransızlar bölgenin Türk halkına sert davranmıştır. Hâl böyle iken Mustafa Kemal Atatürk, sancak meselesini kati bir şekilde halletme gerekliliğini daha Paris'te Fransız-Suriye görüşmeleri yapıldığı zamanda karar vermişti. Fakat Montreux Boğazlar Konferansı nihayet bulunmadan Fransa ile bir gerginlik yaşanmasından imtina etmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 20 Temmuz 1936 Montreux Sözleşmesi'nin imzalandığı gün Türkiye'ye gelen Afet (İnan) Hanım'a daha sonra Hatay adını vereceği “*şimdi Antakya, İskenderun, yani sancak meselemiz var,*” ifadesini kullanarak sorunu gündeme taşımıştır(Sökmen 1992:95). 1936 yılının Aralık ayında İskenderun Sancağı için politik olarak çözümlerine başvurulurken şiddet vakıaları çoğalınca burada Türkler ve Araplar arasında kanlı olaylar meydana gelmiştir(Atabey, 2015:195).

Mustafa Kemal Atatürk, bu dönemde emperyalist devletlerin Orta Doğu'daki sömürülerini engelleyebilmek için bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler içinde olunması

gerekliliğini savunmuştur. Lider olabilecek Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Tahran'da imzalanan Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937) bu hedefe yönelik adımların başında gelir (Bayraktar, 2015: 668). Sadabat Paktı'nın oluşturulması yalnız üye devletler tarafından değil, aynı zamanda bölgede mandater devlet olarak Irak'ın hamisi İngiltere ve ABD tarafından da müspet karşılanıp, bu siyasi antlaşma destek görmüştür(Eroğlu, 1981:244).

Atatürk'ün vefatından bir yıl önce mecliste Suriye ve Irak sınırları ile ilgili çalışmalar, buralarda demir yolları yapımı ve Mısır Devleti ile dostluk anlaşması gündeme gelmiştir(TBMMZC, 5/19-76: 1937:311).

Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de Türkiye Cumhuriyetinin Gazi Cumhurbaşkanı olarak hayata gözlerini yumarken Avrupa çalkantılar içerisinde İkinci Dünya Savaşı'na doğru hızla ilerliyordu. Osmanlı-Alman ittifakı doğal olarak bitmişti. Artık Hatay sorununu çözmek için Türk-İngiliz-Fransız ittifakı başladı. Bir tarafta da Sovyetler vardı. Denge politikası yürütülüyordu. Atatürk Almanya'nın savaşa sebep olabileceği uyarısında bulunmuştu. Buna rağmen Hitler'in Avusturya'ya ve Südetleri işgal etmesi Türkiye tarafından anlayışla karşılanırsa da Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı ele geçirmesiyle Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanlara bulunduğu toprakların yetmemesi fikrinden doğan "Hayat Sahası" stratejisini uygulamaya girişmesi Türkiye'de çok ciddi kaygılara sebep olmuştur. Son tahlilde 1933-1938 sürecinde Türk iktisadında ve ticaretinde aşırı yer edinen Almanya, savaş zamanında bu vaziyetten istifade etmek niyetindeydi. Ekonomik nüfuzunu kullanıp Türkiye'nin kendi müttefiki olarak savaşa girmesini arzuluyordu. Türkiye ise neticesi ne olursa olsun Almanya ile askeri ve siyasi ittifaklar kurup yeni bir savaş macerasına başlamak istemiyordu(Çalık 2002:1517). Ancak Milli Şef İsmet İnönü'nün henüz sanayileşmemiş ülkesini insanüstü çabalarla ikinci büyük savaştan kurtarmış olması ileriki yıllarda çabucak unutulacaktır.

1.2.2. Atatürk ve İnönü'nün Türk-Arap İlişkilerine Yaklaşımları

Aslında Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Milli Şef İsmet İnönü arasında anlaşmazlık veya çatışma söz konusu değildir, sadece teferruatta kalan hükümet işlerine dair fikir ayrılığıdır. Hatta İnönü soyadını muharebelerden dolayı kendisine Mustafa Kemal Atatürk armağan olarak vermiştir. Ancak 20 Eylül 1937'de İsmet İnönü bir müddet dinlenmek için Mustafa Kemal Atatürk'ten izin istemiştir(Unat, 1945:44).

Kimilerine göre İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer alan Recep Zühtü Soyak gibi isimleri tasfiye etmiş(Uyar, 1998:340) Mart 1939'da erken seçime giderek Atatürk'e en yakın isimlerden Kılıç Ali'yi, Şükrü Kaya'yı ve Tevfik Rüştü Aras'ı hem hükümetten hem de meclisten uzaklaştırarak Kemalizm'den uzaklaşmanın ilk adımlarını atmıştır. Hâlbuki İnönü kendi ifadesiyle “Büyük Atatürk” aleyhine demeç vermemek şartıyla Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir gibi Mustafa Kemal Atatürk'ten ayrılmış eski arkadaşlarına Cumhuriyet yönetimine katılmaları için izin vermiştir(Arcayürek, 2008:158). Tabi ki Bu iç politik çekişmelerin dış politikayla bir ilgisi yoktur.

1936-1937 yılları arasında yorgunluktan ve dönemin gerginliğinden dolayı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Milli Şef İsmet İnönü arasında küçük gerginlik yaşanmıştır. Bunların başında da Hatay meselesi gelmektedir. İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri müdahale yapacağını fark etmişti. İsmet İnönü'ye göre ise bu fikir Fransa'ya karşı savaşı ve Türkiye'yi bunalıma sürükleyebilirdi. Avrupa'da gelişmekte olan büyük siyasal olaylar sonrası ileride bu askeri müdahale yüzünden daha büyük sıkıntılar da doğabilirdi(Tuncer, 2012:18).

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ ŞEF DÖNEMİ İKTİDARI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

2.1. MİLLİ ŞEF DÖNEMİ İKTİDARI

Milli Şef İsmet İnönü Dönemine, 1 Eylül 1939- 2 Eylül 1945 tarihleri arasında yapılan İkinci Dünya Savaşı damga vurmuştur. Her ne kadar Türkiye bu küresel savaşa girmeyip tarafsız kalmaya muvaffak bir dış politikaya sahip olmuşsa da(Yeni Sabah, 6 Mayıs 1939), bu savaşa taraf olmuş ve katılmış devletler kadar ekonomik bunalım yaşamıştır(Akandere, 1998: 29-39). Savaş yıllarında takip edilen ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile başlayan denge politikası müttefiklerle olan ilişkilerin bozulmasına ve Türkiye'nin siyasal yalnızlığa terk edilmesine sebep olmuştur. Almaya ve Sovyetlerle olan ilişkilerde gerginlik yaşanmıştır. Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri yakınlaşması gerçekleşerek ABD dış politikası Türkiye lehine sonuçlanmıştır(Akandere, 1998: 270-325).

Milli Şef İsmet İnönü'nün uzun politika ve demokrasi tecrübesinden sonra “*Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidar kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidar bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir.*” diyerek rejim anlayışına son noktayı koymuştur ancak bu noktaya gelinceye kadar Türkiye çok badireler atlatmıştır (CHP,1963: 58).

İsmet İnönü, Eylül 1947'de Britannica Ansiklopedisi için kaleme aldığı “Hadiselerle Dolu 10 Yıl” başlıklı yazısında 1937-1938 senelerinin en mühim tarihi vakıası olarak Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatını göstermiştir. Makalede ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ü tanımlarken Kemalizm/Kemalist devrimler yerine “...*İstiklal Harbi'nin eşsiz kahramanı ve büyük reformlar devrinin idealist ve cesaretli kılavuzu...*” ifadelerini kullanmıştır(Turan, 2003:178). Böylece İsmet İnönü ileride çok partili sisteme geçerek sosyal demokrat bir CHP'nin muhalefet yaparak demokrasiye hizmet edeceğinin ilk sinyallerini vermiştir. Burada en önemli hadise ise İsmet İnönü'nün vurguladığı gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüdür.

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından hemen sonra 11 Kasım 1938 tarihinden 1950 Demokrat Parti hükümetine kadar devam eden tarihi süreç, Türk Demokrasi Tarihi'nde siyaseten sancılı ve zor bir dönemdir. Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü Türk halkına geleceğe dair ümitler aşlamaya çalışsa da bu gayrete yönelik İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte oluşan yoksulluk darbe vurmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonrada iç ve dış Politika uygulamaları, İsmet İnönü'nün "Milli Şef" olmasından itibaren kesintisiz olarak sürdürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından itibaren "Milli Şeflik" idaresi de haklı nedenlere dayandırılmıştır(Akpınar, 2005:47).

Milli Şef'in amacı Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılâplarını kalıcı hâle getirmektir. Bu şef ifadesi –kendisinin kutsallaştırılmasını istemeyen– Atatürk'ün ölümünde gazetede kullanılan "Ebedî Şefimiz" saygı ifadesinden sonra İnönü için Milli Şef olarak kullanılmıştır(Nadi, 1964:15). İsmet İnönü için Milli Şef unvanı yanında *Başbuğ* nitelemesi de yapılmıştır(Turan, 1999:22). Bir de "mürşit" vazifesini üstüne aldığı belirtilmiştir(Şakir, 1939:33). Esasen "şef" Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Kazım Karabekir gibi Milli Mücadele paşaları için kullanılan bir saygı ifadesiydi. Milli Mücadele ile hiç alakası olmayan insanlar ikinci meclis zamanında Mustafa Kemal Atatürk'ün etrafını sarınca çoğu milletvekili seçilerek daha sonra otoritelerini kaybetmemek için Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden hemen sonra şefliği resmîleştirip 1940'larda doruk noktasına ulaştırdılar(Ertunç, 2010:267).

Dönem itibariyle Türkiye'yi batıya yaklaştıran en önemli neden birde ülkenin ekonomik durumuydu çünkü dünya ekonomik şartlarına bakıldığında ekonomisi en güçlü devletler batılı devletlerdi. Ekonomik alanda kalkınma seviyesine ulaşmak isteyen yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin aradığı kaynaklar ve olanaklara Batılı Devletlerin sahip olması Türkiye'yi Batı grubuna yaklaşmaya mecbur etmiş hatta bu durum siyasi ve askeri alanda da hedef haline gelmişti(Gönlübol, 1996:311). Türkiye'nin o yıllarda elindeki en büyük avantaj silah sanayisi açısından çok önemli olan kromdu. Türkiye'nin savaş süresi boyunca ürettiği krom senede 190 bin tonu buluyordu. Dışişleri Bakanı Menemencioğlu bunun savaşan ülkeler açısından stratejik bir madde olduğunun farkındaydı ve talebi yüksek malların yanına talebi düşük malları ekleyerek bir paket haline getirmişti. Böylece krom alan ülkeler anı pakette kuruyemişte almak zorunda kalıyordu. İngiltere 2 milyon değerinde kuruyemiş almak mecburiyetinde kalmıştı. Fransa 1940 yılında kromun tonuna

105 şilin öderken, savaşın sonuna doğru 270 şilin ödemiştir(Weisband, 2002:74). Savaş ortamının getirdiği ekonomik sıkıntıların başında yokluk, karaborsa ve kıtlık geliyordu. Hükümet bu sıkıntılarla mücadele etmek için bir takım tedbirler almıştı. Dışarıdan hammadde getirilmesine karşın İktisat Vekâleti yerli hammadde kullanılması konusunda kararlar almıştı. Pamuklu ve yünlü dokuma, deri ve çorap fabrikalarına yerli malı kullanılması özendirilmiştir(Cumhuriyet, 18 Nisan 1940). Toprak Mahsulleri Ofisi buğday miktarını azaltmaya gitmiş ve ülkenin en büyük sorunu olan ekmek sıkıntısı yaşanmıştır(Cumhuriyet, 27 Temmuz 1940). Türkiye günümüzde olduğu gibi tarım ülkesiydi ve savaş döneminde tarımda çalışanların büyük kısmı askerdeydi. Olası bir savaş durumuna karşı kışlada bekletiliyordu. Neticede buğday üretimi azalmıştı ve beraberinde ekmek tüketimini azaltmayı getirdi böylece büyük şehirlerde karne uygulamasına geçildi. Ağır işlerde çalışanlara günde 750 gram, 7 yaşından büyüklere günde 375 gram ve 7 yaşından küçük çocuklara günde 187,5 gram ekmek karne ile dağıtıldı(Koçak, 1996:409). Cumhuriyet Gazetesinin Başyazarı Nadir Nadi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik vaziyetini şu şekilde anlatmaktadır:

"Yurdun ekonomi durumu da gittikçe nazikleşiyordu... Buğday, çavdar, arpa, darı gibi ürünlerin satışı kontrol altına alındı. Yün, pamuk fiyatlarına narh kondu. Özel otomobiller, motosikletler, gezi motorları, seferden kaldırıldı. Sayısı az olan taksiler, Büyükşehirlerde ihtiyacı karşılayamaz hale geldi. Dolmuş dediğimiz müessesenin doğuşu o günlere rastlar. Savaş biteli nerede ise yirmi yıl olduğu halde dolmuşların hala kaldırılamaması, ekonomimizin normal şartlara bir türlü kavuşmadığını gösteren sayısız örneklerden sadece biridir. Tahıl satışlarını kontrol altına almakla hükümet enflasyon tehlikesini önlemek istiyordu. Yüz binlerce köylüyü tarladan alıp kışlaya sokmakla üretici azalmış, buna karşı tüketici sayısını çoğaltmıştı. Hem Devlete imkânlar bulmak hem de yağımızla kavrulmak zorundaydık"(Nadi, 1964:108-109).

İnönü, Saraçoğlu, Menemencioğlu, Nurullah Esat Sümer, Fuat Ağralı gibi yetkili isimler ülkede yaşanan ekonomik sıkıntıların üzerine dikkatle eğilmişlerdir(Weisband, 2002:74). Hükümet olağanüstü hallerde kullanması için çıkarılan Milli Koruma Kanunu sayesinde, devlet sanayi ve maadin kuruluşlarının hacmini, miktarını, çeşitlerini, cinslerini ve nevilerini derecesine göre tayin edebilme imkânına kavuşmuştu. Varlık Vergisinin hedef kitlesini ise haksız kazanç sağlayan ve bir defaya mahsus alınan sanayi

ve ticaret burjuvazisi oluşturuyordu. Alınan tüm tedbirlere rağmen ekonomide planlanan ve istenilen başarı maalesef sağlanamadı. Her ne kadar savaşa girmese de 1 milyondan fazla askeri kışlada bekleten ve besleyen Türkiye günümüzde olduğu gibi İsmet İnönü Döneminde de bir tarım ülkesi konumundaydı. Nüfusunun yüzde 70'i tarım alanında çalışıyor ve toprakların ancak yüzde 10'u işlenebiliyordu. Tarım genellikle ilkel yöntemle yapılıyor ve tarım ürünleri 1939 ila 1945 yılları arasındaki dönemde milli gelirin yüzde 70'ini ve Türkiye ihracatının yüzde 91'ini sağlıyordu(Weisband, 2002:75; Deringil, 2007:19).

Savaşın başlamasıyla sanayisi başta Almanya olmak üzere büyük oranda Avrupa ülkelerine bağımlı olan Türkiye'nin ticari gelirlerinde ciddi oranda düşüş yaşanmıştır. 1939 yılında toplam ithalatı 118 Milyon TL, ihracatı ise 127 milyon TL iken, 1940 yılına bakıldığında toplam ithalat 69 milyon TL'ye, ihracatın ise 111,5 milyon TL'ye gerilediği görülmektedir(Timur, 2001:190). Ülkenin tüm giderleri içerisinde en büyük pay milli savunmaya ayrılıyordu. 1938 de Milli Savunma Bakanlığı'na ayrılan pay yüzde 30 iken, 1939'da yüzde 43,32, 1940'da yüzde 53,24, 1941'de yüzde 55,44, 1942'de yüzde 54,42, 1943'de yüzde 52,52, 1944'de yüzde 51,12 ve 1945'de yüzde 40,88 olarak ayrılmıştır. Savaş yıllarında elbette doğal olan bu savunma payları bütçe denkliğini alt üst ediyordu(Koçak, 1996:370). Türkiye de ekonomik alandaki olumsuzluklar, sanayi alanına, sanayi alanındaki yetersizlik teknolojik alandaki yetersizliğe, teknolojik alandaki yetersizlik ise askeri alana yansımıştır. Sayısal bakımdan yeterli fakat teknolojik bakımdan yetersiz olan Türk Ordusu olası bir saldırıya karşı her zaman hazır bekletiliyordu(Deringil, 2007:31). Fakat ordunun sayıca üstün olması elbette çeşitli imkânsızlıkları yok etmiyordu. Türk Silahlı Kuvvetler Envanteri, incelendiğinde silah sayısının son derece yetersiz olduğu görülmektedir. Silahlarda belli bir standart olmadığı gibi Kara Kuvvetlerinin Topçu Birlikleri Alman, Çekoslovakya, İsveç, İngiliz, Fransız, Rus ve İsviçre'den alınan silahlarla donatılmış askerlerden oluşuyordu. Lee-Enfield, Martini, Mannlicher, Lebel fabrikalarının eski model ürünleri ise Piyade askerlerin silahını oluşturuyordu(Deringil, 2007:31). Savaş nedeniyle Kara Kuvvetleri seferi duruma geçmiş, sefer sırasında görev yapacak tümenler yeniden kurulmuş ve kolordu sayısı 15'e çıkarılmıştır. Ordu Müfettişlikleri güçlü kadroları olan komutanlıklara dönüştürülmüştü. Kara Kuvvetleri 3 ordudan ve mevcudu bir milyon üç yüz bin kişiden oluşturulmuştu. Böylece silahaltına alınabilecek nüfusun yüzde 65'i silahaltına alınmıştı.

Deniz Kuvvetleri donanmayı güçlendirmek için İngiltere'ye gemi siparişi vermiş fakat İngiltere siparişlerin bir kısmına el koymuştu. 1941 yılında iki mayın gemisi, 11 Fransız yardımcı gemisi, Oruç Reis Denizaltısı, kaldırma ve 1 numaralı ağ döşeme gemisi donanmanın envanterine girmiştir. Ayrıca gemiler denizaltı cihazlarla, boğazlar su ihbar şebekesiyle donatılmıştır. 1939 ila 1946 yılları arasında donanmaya 4 muhrip, 27 mayın arama-tarama gemisi, 6 denizaltı, 3 ağ gemisi, 8 araba vapuru, 8 avcı botu, 8 mayın çıkarma botu, 5 küçük hücumbot, 8 Liman savunma botu, 2 mayın gemisi, 7 yardımcı gemi katılmıştır. Hava Kuvvetlerinin ise mevcut 487 uçağının 189 tanesi eğitim uçağıydı. Hava Kuvvetlerine yeni uçaklar, hava harp silahları, araç ve gereçleri alınmış ve Türk Hava Kuvvetleri tugay yerine, 1943 yılında tümen halinde yeniden teşkilatlandırılmıştır (Genelkurmay, TSK 1948:6-42).

Müttefiklerin Türkiye'ye savaşa girmesi yönünde yapmış olduğu baskıya Türkiye, Ordunun teçhizat yönünden yetersiz olduğunu defalarca müttefiklere bildirmiş ve askeri yardım istediğini ileri sürmüştür. Zira Türkiye'ye verilen yardım sözleri yerine tam olarak getirilmemiş 800 makineli tüfeğin, 200'ü, 200 havan topunun 100'ü, 350 tank savar topunun 100'ü teslim edilmiştir (Öz, 1996:191). Savaş zamanının da İngiliz Askeri Heyeti Başkanı Wilson Türk Ordusunu durumunu tespiti gelmiş ve hazırladığı raporda Türk Askeri Birlikleri'nin Modern Silahları kullanmayı bilmediklerini ve ordunun durumunun son derece kötü ve yetersiz olduğunu yazmıştır (Koçak, 1996:160). Dönemin Türk dış politikasını destekleyen rapor ordunun yetersizliğinden bahsetmesiyle de anlaşılıyor ki Türkiye'nin savaşa girmesi düşünülemezdi çünkü savaşa girilmesi halinde devletin elinde milletin sabır, fedakârlık ve kahramanlık geleneğinden başka bir şey yoktu. İçerde vaziyet yukarıda özetlendiği gibi iken dış politika ise aşağıdaki gibidir.

Cumhuriyetin kurucusu büyük lider Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatını müteakiben yaşanan süreçte İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığında CHP Genel Başkan Vekili Celal Bayar 26 Aralık 1938 tarihli CHP kurultayında, CHP programının genel başkan seçimiyle ilgili maddesini yeniden düzenlemek üzere daha önce de bahsedilen tasarıyla İsmet İnönü'nün idaresinde "Millî Şef" yönetimi başladı (Toker, 1970:21). Millî Şef Dönemi İkinci Dünya Savaşı gibi çetin bir süreçte 8 senelik bir "olağanüstü" dönem olarak yaşandı. 10 Mayıs 1946 tarihindeki CHP İkinci Olağanüstü Kurultayında, İsmet İnönü'nün teklifi üzerine, "Millî Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" sıfatlarının kaldırılması ile resmî olarak sona erdi (Koçak, 2000:122-125; Korkmaz, 2017:89).

2.1.1. Milli Şef Dönemi Seçimleri

Milletvekili adayları listelerinde 1931'den beri bir kısım adaylıklar boş bırakılarak meclise az da olsa partili olmayan milletvekillerinin girmesine imkân sağlanıyordu(Karpat, 1967:199). İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra 11 Kasım 1938 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 26 Aralık 1938 tarihinde CHP kurultayı olağanüstü toplanarak tüzük değişikliğiyle İsmet İnönü'yü ülkenin *Milli Şefi*, CHP'nin de *Değişmez Genel Başkanı* olarak konumlandırmıştır(Deniz vd., 2013:190). 1939'da yapılan CHP'nin 5. Kurultayı'nda bağımsız hareket eden 20 kişilik bir "Müstakil Grup" çıksa da muhalefet yapacak güçte değildi ancak oylamalara katılmıyor, toplantılara iştirak etmiyor ve hükümeti eleştirerek sanki bir muhalif parti görevini yerine getiriyordu(Karpat, 1967:200; Yetkin, 1983:181).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Milli Şef unvanıyla devletin ve milletin sembolü olarak yüceltilmektedir eleştirileriyle yaklaşan, Milletvekili Hikmet Bayur, gazeteci olan Ahmet Emin Yalman'ın da içinde yer aldığı muhalefet grubunun önderliğini yapmıştır(Karpat, 1967:69). CHP'ye yönelen eleştiriler ciddiye alınınca 1944 yılının ilk aylarında araştırma yapılması için komisyon raporu hazırlanmıştır. Bu rapor mecliste görüşülürken tartışmalar olmuştur. İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasını önerenler dahi çıkmıştır. Görüşmeler neticesinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu 23 Mart 1944 tarihinde Meclis Grubundan güvenoyu talep edince 251 olumlu reye karşılık 57 milletvekilinin olumsuz rey kullandığını, 100'den fazla milletvekilinin de oylamaya iştirak etmediğini görmüştür(Haytoğlu, 1997:49). İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklar Milli Şef iktidarını tabii olarak sarsmıştır(Burçak, 1979:34). Artık bunalımın müsebbibi olarak CHP yönetimi görülmüş ve muhalefet oluşumuna gereksinim olduğu görüşü kuvvetlenmeye başlamıştır(Köseoğlu, 1962:222).

İçeride durum böyleyken uluslararası ortamda da Türkiye'de çok partili sisteme geçiş beklenmekteydi. Birleşmiş Milletler Teşkilatının oluşması için San Francisco Konferansı yapılacaktı. Türkiye bu konferansa 5 Mart 1945 tarihinde resmen davet edildi. Konferansa iştirak eden Türkiye, Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurucu üye devletleri arasında yerini almıştı. Bu konferansa gönderilen heyete İsmet Paşa, en kısa sürede demokrasiye geçileceği talimatını verdiğini söylemelerini istemiştir(Karatepe, 1993:202). İkinci Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesinin kazanınca bütün dünyada demokrasinin

yayılmaya başladığı gibi Türkiye’de de doğal olarak buna paralel bir gelişme oldu. Bu harici tesirler demokrasiye intikal sürecini süratlendirdi. İkinci Dünya Savaşı akabinde tüm dünyada demokratik uygulamalar ön plana çıktı. Böylece sıcak savaşın bitişi ve soğuk savaşın başlangıcı olan geçiş süreci demokratikleşmenin arttığı bir dönem oldu(Haytoğlu, 1997:49).

Gerçek muhalefete duyulan gereksinim artınca İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihinde Türk gençliğine hitap ettiği nutkunda;

“Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştıırıp eriştirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılâplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir”(Akşam, 19 Mayıs 1945:1-2).

Şeklinde kendi ağzından çok partili siyasi yaşama geçileceği müjdesini vererek demokratik uygulamaların artacağını, hükümetin yaptığı işlerin iyi bir şekilde kontrol edileceğini belirtmiştir.

Cumhurbaşkanlığı gibi yüce bir makamda bulunduğu süreçte İsmet İnönü muhalefet için gerekli ortam hazırlamıştı(Haytoğlu, 1997:52). TBMM’nde 7 Aylık Bütçe ve Toprak Kanunu Mayıs 1945’te görüşülürken muhalifler milletvekilleri kendilerini gösterdi. Başbakan Şükrü Saraçoğlu hükümetinin 29 Mayıs 1945’te güven oylaması sonucunda 359 milletvekili Saraçoğlu hükümetine kabul oy vermesi ve 7 milletvekilinin (Aydın Mebusu Adnan Menderes, Eskişehir Mebusu Emin Sazak, İçel Mebusu Konyalı Refik Koraltan, İzmir Mebusu Celal Bayar, Kars Mebusu Fuat Köprülü, Kütahya Mebusu Recep Peker, Manisa Mebusu Hikmet Bayur) red oyu vermesi muhaliflerin rengini belli etti(Erer, 1963:73).

7 Haziran 1945'te Bilecik Mebusu Kasım Gülek, Manisa Mebusu Rıdvan Nafiz Ergüder ve Urfa Mebusu Kudsi Tecer CHP genel idare kurulundan istifa ederek yeni bir muhalefet grubu oluşturdu. 7 Haziran 1945 tarihinde Adnan Menderes, Celâl Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan CHP Meclis Grubuna meşhur "Dörtlü Takrir"ini verdiler. Türkiye'de Mart 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan itibaren uzun süren bir tek parti yönetiminden sonra üçüncü defa olarak çok partili siyasi hayatın yeniden kurulması için Milli Şef İsmet İnönü döneminde Cumhuriyet Halk Partisi 'ne karşı Milli Kalkınma Partisi'ni kurmak için Nuri Demirağ 7 Temmuz 1945'te İçişleri Bakanlığına müracaat edip, 22 Eylül 1945 tarihinde partiyi kurduysa da bu ikinci parti pekte bir varlık gösterememiştir. 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kurulmasıyla politik yaşamda yeni bir süreç başlamıştır(Haytoğlu, 1997:53; Zürcher, 1993:257). Cumhuriyet Halk Partisi, genel seçimleri erkene almış ve ilk çok partili ve tek dereceli seçim 21 Temmuz 1946'da yapılmıştır. Seçimler sonrası, Demokrat Parti %53,3 oy oranıyla 408 milletvekilliğinin sahibi olarak iktidara gelmiştir(Güner, 2013:196).

2.1.2. Milli Şef Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bakış

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türk dış siyasetinin umumi temayülü harbe katılmama düşüncesi üzerine kurulmuştu. Türkiye'nin bu dış politikası harbin gidişatına göre değişikliklere maruz kalmıştır. Savaş sürecinde tarafsızlık politikası takip eden Türkiye, bu politikayı tatbik ederken bazen İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmasına karşın Almanya'ya karşı da ters bir tavır takınmaktan imtina etmiştir. Bu sebeple dış politika uzmanları Türkiye'nin bu politik tutumunu "aktif tarafsızlık" olarak adlandırmışlardır. İsmet İnönü savaş boyunca bir denge siyaseti gütmüş ve savaş dışı kalarak tarafsızlık politikası izlemiştir. Bir anlamda buna bekleme politikası da diyebiliriz. Şayet İsmet İnönü'nün beklediği bazı koşullar gerçekleşirse savaşa katılacaktı. Beklemeyi tercih edip aceleci davranmaktan, hızlı karar almaktan ve maceraperest hareket etmekten uzak durdu aksi halde Türkiye'yi göz göre göre ateşe atmış olacaktı(Weisband, 2002:22-23).

Polonya'nın Almanya, Arnavutluk'un ise İtalya tarafından işgali Türkiye'yi müttefiklerle antlaşmaya zorladı ve Mayıs 1939'da Türkiye, İngiltere ve daha sonra Fransa'nın da katılımıyla bir 3'lü ittifak antlaşması imzalandı. Bu antlaşma Türkiye'ye İtalya ve Almanya'ya karşı toprak garantisi getirdi, İngiltere ve Fransa ise Türkiye'ye yardım da bulunmayı kabul ettiler. Başbakan "Refik Saydam; " *Türkiye'nin Fransa ile birleşmesi, dünya sulhunun nef'inedir ve her türlü hasis menfaatten arı olarak bu sulhun*

muhafazasına yardım edecektir"(TBMMZC.,6/6-3-1,1939:15-22). İfadeleriyle düşüncelerini belirtmiştir ki Türkiye bu anlaşma ile Hatay meselesinde sonuca ulaşmıştır.

Rusya, Fransa ve İngiltere Türkiye'yi savaşa dâhil olmaya ikna etmek için pek çok görüşme ve konferanslar gerçekleştirmelerine rağmen her sefer Türkiye savaştan uzak durmayı başarmıştır. Fakat savaşın neticesi belli olunca Türkiye kazanan cenahta yer almıştır. Savaş sonrası Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden gelebilecek tehlikeleri önlemek için Batı kartını kullanarak Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere taraflı bir politika izlemiştir(İlyas ve Turan 2012:319), savaştan sonra Rusya ile baş başa kalmak istememiştir(Dışişleri Bakanlığı, 1973:236). Nihayet o tarihte (1940) İsmet İnönü'nün ifadesine göre yirmi seneye yakın mazimiz olan Sovyet Rusya ile Türkiye'nin dostane mahiyetteki ilişkileri tekrar elde edilmiştir(TBMMZC, 6/14-1:1, 1940:5).

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği dış politika savaşın son yıllarında, Türkiye'yi "siyasal bir yalnızlığa" itti. Savaş sonrası oluşan milletlerarası ortamda artık bir denge politikası oluşturmak mümkün değildi. Bu yalnızlık durumdan en fazla olumsuz etkilenecek ülkelerin başında Türkiye gelmekteydi. Türkiye savaşın bitişine doğru bundan kurtulmak ve milletlerarası dengede Milli Mücadele sonrasında anlaşmalar yaptığı batılı ülkeler safında yer edinebilmek için, harp yıllarındaki bitaraf politikasından uzaklaşıp batılı devletler ile işbirliğine başlama zorunluluğunu anlamıştı(Akandere, 1998: 335).

Milli Şef İsmet İnönü, 1938-1950 yılları arasında ki dış politika çıkarımları ile döneme damgasını vurmuştur. Adeta İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu 11 Kasım 1938 tarihinden itibaren geliyorum diyen savaş sesleri Milli Şef Dönemi dış politikasının özetiydi. Savaşa girmemek için politik görüşme, anlaşmalar ve konferanslar yapıldı: Türk-İngiliz ve Türk-Fransız Ortak Deklarasyonları 12 Mayıs 1939 ile 23 Haziran 1939 tarihlerinde yapıldı. Alman-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı 23 Ağustos 1939 ve Türk-Sovyet Görüşmeleri 26 Eylül-16 Ekim 1939, Üçlü İttifak Antlaşması ise 19 Ekim 1939 tarihinde yapıldı. İki yıl sonra Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı 18 Haziran 1941'de imzalandı. Savaş sırasında da sırayla Casablanca Konferansı (14-25 Ocak 1943), Adana Görüşmeleri (30 Ocak-1 Şubat 1943), Adana Görüşmeleri Sonrası Quebec Konferansı (11 -24 Ağustos 1943), Moskova Konferansı (19-30 Ekim 1943), I.

Kahire Konferansı (5-6 Kasım 1943), Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943) ve II. Kahire Konferansı (4-6 Aralık 1943)(Tuncer, 2012:55-139).

Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrarcı olan İngiltere, Türkiye'yi Ortadoğu'nun kalesi gibi gördüğünü, Dışişleri Bakanı Eden,1941 yılı Parlamentodaki açılış konuşmasında; *"Bu harbin başlamasından beri Türkiye, istiklal siyasetiyle devamıza büyük bir hizmette bulunmuştur. Çünkü Türkiye'nin Orta şarkta yeni bir tecavüze karşı bir kale teşkil etmek suretiyle oynadığı rolün ehemmiyeti aşikârdır"*(Vatan, 7 Mayıs 1941) diyerek ifade etmiştir.

Tahran'daki görüşmelerde W. Churchill, boğazlardan Rusya'ya yardım geçirebilmek için mutlaka Türkiye'nin savaşa girmesi için ikna edilmesi gerekir fikrini ısrarla dile getirmiştir(Berojkov, 1970:130; Akşam, 12 Nisan 1939). Yine aynı amaca ulaşmak için W. Churchill Türkiye'ye gelmiştir. Adana Mülakatı İkinci Dünya Savaşı sürecinde 30 Ocak 1943 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu ile İngiltere Başbakanı W. Churchill arasında, Adana Yenice Şakirpaşa istasyonunda bir vagon içerisinde yapılan ve üç gün süren bir görüşmedir. Bu mülakatta, Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı içindeki vaziyeti gözden geçirildi. İngilizler, Türkiye'yi savaşa sokmayı arzuladılar da bir netice alınamadı. Türkiye'nin bitaraf siyasetine bir süre daha müdavim olacağına anlaşmaya varıldı(Uran, 2017:317).Savaşın ibresi Mihver devletlerden Müttefik devletlere dönünce Türkiye de bu değişen seyre yabancı kalmadı ve müttefiklerin yanında yer aldığı şu kronolojik gelişmede de görüldüğü gibi gösterdi: Türkiye Almanya ile diplomatik ilişkilerini 2 Ağustos 1944 tarihinde kesti. 4-11 Şubat 1945 tarihinde yapılan Yalta Konferansı'ndan sonra Türkiye Almanya ve Japonya'ya 23 Şubat 1945'te savaş ilan etti(Akşam, 27 Şubat 1945).19 Mart 1945 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den boğazları yönetme gibi talepleri oldu. ABD Notası (2 Kasım 1945), Sovyetler Birliği Notaları (7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946) yapıldı. Hem İngiltere hem de Amerika Sovyetlerin Türk toprağı olan boğazlara gelip yerleşmesini istemiyordu(Armaoğlu, 1964:747). İngiltere, ABD ve SSCB devletlerinin son olarak bir araya geldiği San Francisco Konferansı (25 Nisan-26 Haziran 1945) yapıldı. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) yapılarak dünya güvenliği görüşüldü. Bu arada Türkiye'de 1946'da ilk çok partili seçim yapıldı(Tuncer, 2012:46-181).

1947'de ABD Başkanı Truman Yunanistan ve Türkiye'nin mali ve askeri sıkıntılarını gidermesi için "Marshall Yardımı" ve "Truman Doktrini" adıyla bilinen maddi destek verilmesi teklifinde bulundu. ABD Kongresi'nde kabul edilen bu teklif Türkiye ve ABD arasında Ankara da imzalandı. Aynı yıl ABD Dışişleri Bakanı Marshall Türkiye'de dâhil 16 devlete maddi yardım yapacağını açıkladı. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın, ABD adına ise Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson'ın imzaladığı anlaşma, "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma" adını taşıyordu(Armaoğlu, 1989:772-775). Anlaşmaya göre; Türk Güvenlik Kuvvetleri güçlendirilecek ve Türkiye'de ekonomik istikrar sağlanacaktı(Tuncer, 2012:179). Bu yardımlar Türkiye'yi Amerika'ya yakınlaştırdığı gibi günümüzde de devam etmekte olan Amerika eksenli Türk Dış Politikası oluşumunun temeli atılmıştır.

Bu devir 1938-1941, 1941-1945 ve 1945- 1950yılları arasında 3 ayrı zaman dilimi olarak değerlendirilmektedir(İlyas ve Turan 2012:320).

2.2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI ve İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Birinci Dünya Savaşı'ndan (28 Temmuz 1914-11 Kasım 1918) sonra Avrupa'nın intiharı sayılan İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939'dan 2 Eylül 1945'e kadar devam eden küresel bir sıcak savaştır. İkinci Dünya Savaşı bittiğinde imzalatılan Versailles Barış Antlaşması'nın ağır koşullarının Alman milleti üstünde yaptığı psikolojik baskıdan istifade eden Adolf Hitler'in takip ettiği yayılmacı politika İkinci Dünya Savaşı'nın esas dayanağı olmuştur. Çok geniş bir coğrafyaya yayılan bu küresel savaş sadece Batı Dünyasını değil İslâm Ülkelerinin sınırlarını da şekillendiren bir öneme sahiptir. Hatta Türkistan Türklerini de derinden etkilemiştir. Rusya, Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Müslümanlar bu harbin filî etkisini çok ağır bir biçimde hissetmişlerdir. Adolf Hitler'in (20 Nisan 1889- 30 Nisan 1945) yayılmacı siyaseti, Doğu Avrupa'nın düzlüklerini "Hayat Alanı" (Lebensraum) ilân edip bu amaca erişebilmek için İngiltere ve Fransa'yı pasif duruma sokup Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ni yıkma hedefleriyle başlamıştır(Haffner, 2019:14).

Almanya ve İtalya'nın lideri olduğu mihver blok karşısında İngiltere, Fransa'nın lideri olduğu müttefik blok teşekkül etti. Daha sonra 22 Haziran 1941 tarihinde ülkesinin bir kısmı Alman istilasına uğrayınca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve 7 Aralık 1941'de Japonya'nın Pearl Harbor bombardımanıyla Amerika Birleşik Devletleri de

müttefik blok tarafında savaştı. Hitler'in emriyle Alman ordusunun 1 Eylül'de Polonya'ya girmesiyle İkinci Dünya Savaşı fiilen başlamış oldu. Polonya'nın garantörü İngiltere ve Fransa da 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilân ettiğini açıkladı. Savaşın başlarında Alman-Rus ittifakı olsa da Baltık ve Balkanlarda yaşananlar bu paydaşlığı bitirecektir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği 17 Ekim 1939'da Polonya'nın doğu bölgesine taarruza geçerek savaşa katıldı. Polonya bir ayda yenildi. Ardından Atlantik Okyanusu ve Kuzey denizinde seyreden İngiliz gemilerine okyanuslardaki ikmal yollarını engellemesin diye hücum eden Almanya ham madde kaynaklarına sahip olan İsveç ve Norveç'i de 1940 yılı Nisan ayında işgale girişti ve 3 Mayıs'ta işgal tamamlandı. Sovyetler Baltık ülkelerine girerek 1940 yılı Haziran ayında bu bölgeyi ilhak etti. Alman orduları Mayıs 1940'a kadar büyük bir askerî güçle karşılaşmadı. Hitler, 23 Ağustos 1939 tarihinde Stalin ile yaptığı anlaşma gereği Sovyetler'den emin olarak Fransa'ya karşı hücumla geçti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın tekrar işgaline karşı Fransa, 1929 yılında 240 kilometrelik Maginot ve Siegfried hattı projesini yaptırmıştı. Almanya 10 Mayıs 1940 tarihinde Hollanda ve Belçika'yı işgale başladı. Ardenler istikametinden Fransa'yı işgale başlayan Alman ordusu kuzeye yönelip müttefik askeri birlikleri arka taraftan kuşattı. Bu durum karşısında müttefik birlikler Fransa'nın Dunkirk Limanı istikametinde geri çekildi.14 Haziran 1940 tarihinde sabahleyin Almanlar Paris'e girdi. Almanlar Pireneler'den North Cape'e (Norveç'in kuzeyine), Atlas Okyanusu'ndan Bug nehrine kadar olan sahaya egemen olmayı başararak Avrupa'ya hükmediyordu. İtalya 10 Mayıs 1940 tarihinde savaşa girdi. İtalyanların Akdeniz ve Kuzey Afrika'daki avantajları karşısında İngilizler zor duruma düşmekteydi. Mussolini Libya'yı, Fransız Mareşal Petain Kuzey Afrika'yı kontrol etmekteydi. İngiltere'nin Cebelitarık ve Malta'da donanma üssü varsa da Akdeniz hemen hemen İtalyan- Alman gölü haline gelmişti. Diğer taraftan Almanlar İngiliz Hava Kuvvetleri'ni bertaraf etmek için 9 Ağustos 1940'ta İngiliz üslerine saldırısında başarılı olamayınca 24 Ağustos'ta Londra'yı bombaladı, ertesini gece de İngiliz uçakları Berlin'i bombaladı. 4 Eylül'de Hitler adanın güneyinden kuzeyine birçok İngiliz şehrini bombalattı. Hitler hava saldırısından ancak Mayıs 1941'de vazgeçti. Hitler'in ordusu, bir taraftan Balkanlar'a doğru hareket ederken diğer taraftan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni işgale hazırlandı. Mussolini 28 Ekim 1940'ta Hitler'in haberi olmadan Arnavutluk'taki askeri kuvvetleriyle Yunanistan'ı işgale girişti. Yunanlılar İngilizlerin desteğini alınca İtalyan birliklerini püskürtmeyi başardı. 1941 yılı başında Alman ordusu hızla Balkanlar coğrafyasında ilerlemeye başladı. Önce

Yugoslavya 17 Nisan 1941'de sonra Yunanistan 24 Nisan'da mihver kuvvetlerine teslim olmak zorunda kaldı. Mayıs ayı sonuna gelindiğinde Almanlar, Ege adalarının ve Balkanların hâkimiydi. Sıra Baltık kıyılarına gelmişti. Hitler Aralık 1940'ta işgal için çoktan düşündüğü taarruz için hazırlık emrini vermişti. 22 Haziran 1941 tarihinde Romanya'dan Baltık denizi kıyıları boyunca uzanan 3000 kilometrelik sınırdan üç ayrı hat halinde Sovyet topraklarında Alman askerleri istilaya başladı. Bunun üzerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği müttefik blokta kendini buldu. Bu sırada Sovyet toprakları işgal edilirken Hitler bir taraftan da Yahudileri topluca katlediyordu. Leningradlılar 1944 yılının ilk ayında Kızılordu yardımı yetişinceye kadar kendi şehrini savundu. Kıştan önce Moskova düşürülemediğinden Alman ilerleyişi artık yerini savunma amaçlı saldırılara terk etti. Aralık 1941'den sonra lojistik destek olmayınca Hitler yıldırım harekâtı tarzından vazgeçip savunma yapmak zorunda kaldı. Bu sırada 366 Japon avcı ve bombardıman tayyaresi 7 Aralık 1941 sabahı Havai Pearl Harbor Amerikan donanma üssünü bombaladı. Japonlar diğer taraftan Filipinler, Guam, Midway, Hong Kong ve Wake'ye saldırdı. Hollanda ve İngiltere'nin bu bölgede bulunan donanması zayıftı. Hitler de Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş ilân eden Japonya'yı destekledi. 7-8 Mayıs 1942 tarihinde Mercan Denizi Savaşı ve 4-6 Haziran 1942 tarihleri arasında yapılan Midway Savaşı kazananları gösteren ibreyi müttefiklerden tarafa çevirdi. 1943 yılı başında İngiliz ve Amerikan kuvvetleri üstünlüğü ele geçirdi. 1942 yılı sonlarında Stalingrad ve Kuzey Afrika cephesinde Almanlara karşı savaşlar kazanılmaya devam etti. Kasım 1942'de Cezayir ve Fas, 1943 yılı başında Tunus müttefiklerin eline geçince mihver güçleri Mayıs ayında Kuzey Afrika'yı bütünüyle terk etti. Hitler 1942 yılının yaz aylarında Stalingrad ve Kafkasya'ya işgal etti. Almanlar 24 Ağustos 1942'de Stalingrad saldırısında kendileri yenildi ve 1943 yılının Ocak ayında Alman ordusu teslim oldu. Toparlanan Almanlar 5 Temmuz 1943 tarihinde Kursk bölgesine saldırdı. İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük tank savaşı 12 Temmuz 1943 tarihinde Prokhorovka'da oldu. Bu sırada Amerikan ve İngiliz birliklerinin Sicilya'ya çıkarma yapması Kursk'taki savaşı Almanların aleyhine çevirdi ve iki müttefik birlikleri 17 Ağustos 1943 tarihinde Sicilya adasını geri aldı. İtalyan Büyük Konseyi 24 Temmuz'da Mussolini'yi iktidar koltuğundan indirdi. Artık İtalya savaş dışı kalmıştı. Faşist yönetim sona erince müttefik yanlısı bir hükümet kuruldu. Ancak Almanlar 12 Eylül'de düzenledikleri bir harekâtle Mussolini'yi kaçıırıp Alman denetimindeki Kuzey İtalya'nın lideri olarak ilân ettiler. Müttefikler ise İtalya'nın hepsini ancak 4 Haziran 1944 tarihinde kontrol altına alabildi. 1943 yılından

itibaren müttefik devletlerin liderleri savaşın seyrine dair görüşmelere başladılar. Kazablanka'da başlayan toplantılar birkaç ay aralıklı olarak Quebec'te, Tahran ve Kahire'de yapıldı. Sovyet Mareşal Stalin 28 Kasım 1943 tarihinde toplanan Tahran Konferansı'na katılabildi. Bu toplantılarda uzun süren tartışmalar sebebiyle bir dahaki oturum Haziran 1944'e ertelendi. Bu arada Atlantik'teki Alman denizaltıları etkisiz hale getirildi ve Alman savaş birimi Luftwaffe'nin de gücü azaltılmış oldu. Müttefikler 6 Haziran 1944 tarihinde Normandiya kıyılarına çıkarma yaptılar. Paris 25 Ağustos'ta, Lyons da 3 Eylül'de Amerikan birlikleri tarafından alındı. İngiliz birlikleri de 3 ve 4 Eylül 1944'te Brüksel ve Anvers'i kurtardı. Almanlar 1943 yılı sonunda doğu cephesindeki Ukrayna'dan çekilmek zorunda kaldı ve Polonya sınırına doğru geri püskürtülürken kuzeyde 27 Ocak 1944 tarihinde 900 gün devam eden Leningrad kuşatması da bitti. Sovyet ordusu Varşova'ya 1944 yılının Temmuz ayı sonunda ulaştı ve güneyde Romanya'ya ilerledi. Romanya da Macaristan'dan Transilvanya'yı geri almak için Almanya'ya savaş açtı. Stalin 5 Eylül 1944'te Bulgaristan'a savaş ilân etti. Bu durum Sofya'da iktidarın komünistlerin eline geçmesine yol açtı. Bulgaristan 9 Eylül'de Almanya'ya savaş açtı. Alman ordusu Bulgaristan ve Yunanistan'dan çekilmek zorunda kaldı. Kızılordu kuzeyde Alman askerlerini Finlandiya ve Baltık devletlerinden çıkardı. Hitler ise Orta Polonya'da, Slovakya ve Macaristan'ın doğu sınırında kontrolü ele geçirerek Orta Avrupa'daki üstünlüğünü muhafaza edebilmek için yeni bir savunma hattı oluşturabildi. Sovyetler de Almanya ve Orta Avrupa'nın içlerine doğru saldırıya hazırlandı. Kızılordu 1 Ağustos 1944 tarihinde Varşova'nın varoşlarına yaklaştığında Polonyalılar, Moskova'nın desteğiyle kenti Almanlardan kurtarmak için isyan başlatınca Almanlar tarafından 250.000 Polonyalı öldürüldü. Sovyet ordusu Varşova'ya ancak 1945 yılında girdi. Stalin, Polonya'yı rahat kontrol edebilmek adına Polonyalıları Nazilerin katletmesine izin verdi. Müttefikler 17 Eylül 1944'te batı cephesinde Anvers'e girip Ren nehri vadisi boyunca ilerleyerek Ruhr civarını kuşatıp oradan da Berlin'e hareket ettiler. Sovyetler de son büyük taarruzu başlatınca Alman ordusu her iki cephede de zayıf düştü. Hitlerin ordusu Almanya'ya doğru çekilirken müttefik ülke liderleri 4-11 Şubat 1945 tarihinde yapılan Yalta Konferansı'nda Alman topraklarını paylaştı. Müttefikler 7 Mart 1945 tarihinde Ren nehrinin batı yakasına geçince Alman direnişi tamamen 25 Mart'a bitti. ABD'nin 34. Başkanı Dwight David Eisenhower Batı Avrupa'daki Müttefik kuvvetlerinin başkomutanı olarak Stalin ile Berlin'i kazanmak için yarışmak yerine Ruhr bölgesini ele geçirmeyi tercih etti. Kızılordu 22 Nisan'da Berlin'e ulaştıca şehri kuşattı.

Mussolini 28 Nisan 1945 tarihinde ülkesinden kaçarken İtalya'nın kuzey kesiminde faşizm karşıtı direnişçilerce yakalanıp kurşuna dizilmekten kurtulamadı. Hitler ise 30 Nisan'da Berlin'de saklandığı sığınağında intihar etti. 2 Mayıs 1945 tarihinde Berlin, 7 Mayıs'ta ise Almanya teslim olmak zorunda kaldı. İkinci Dünya Savaşı, 5 Mayıs 1945 tarihinde Hitler'in halefi olan Amiral Dönitz'in, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğuna dair belgeyi imzalamasıyla başladığı yerde bitti. Ancak savaş Pasifik'te devam etmekteydi. Amerikalılar 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya ilk atom bombası attı. 100 bin insan anında, binlercesi ise birkaç gün sonra öldü. Stalin de 8 Ağustos'ta Japonya'ya savaş başlattı. 9 Ağustos'ta da ikinci atom bombası Nagazaki şehrine atıldı. Japonya'nın 14 Ağustos 1945 tarihinde teslim olmasıyla İkinci Dünya Savaşı artık bitti(Tucker, 2004:347).

İkinci Dünya Savaşı'nda takriben 15 milyon asker, 45 milyon sivil olmak üzere toplam 60 milyon insan hayatını kaybetti. Sovyetlerin 20 milyon vatandaşı öldü. Bu faciaya 4.3 milyon Polonyalı, 4.2 milyon Alman, 1.7 milyon Yugoslav, 600 bin Fransız 410 bin İtalyan, 390 bin İngiliz ve yaklaşık 6 milyon Yahudi, Çingene, Macar ve diğer halkların da can kayıpları ilave edildiğinde ortaya dehşet bir manzara çıkıyordu(Erhan, 1996:259).

2.2.1. Üçlü İttifak Antlaşması ve Harp Stratejileri (1938-1941)

Bu süreçte oluşan savaş stratejileri çoğunlukla mihver ve müttefik devletlerin Türkiye'yi kendi taraflarına çekme gayretlerine dayanır. Bu ilginin sebebi Türkiye'nin stratejik konumudur. Savaşın kaçınılmaz olduğu öngörüsüne sahip olan müttefik ve mihver devletlerin önderleri muhtemel bir harpte Türkiye'nin oynayacağı rolü düşünerek tecrübeli diplomatlarını Ankara'ya büyükelçi olarak atadılar. İngiltere Sir Hunge Knatchbull Hugessen'i, Almanya ise Eski Başbakan Franz Von Papen'i görevlendirmiştir. Milli Şef İsmet İnönü, bu süreçteki ilerlemeleri askeri stratejinin ilk kaidesi olarak belirtilen "ölçülülükle" yönetmiştir. Ayrıca savaş döneminde Milli Şef İsmet İnönü, bilhassa Mihver devletleri ordularının dört bir tarafta hızla ilerledikleri zamanda bile, hem Almanlara hem de İtalyanlara, Türkiye'nin hudutlarının değiştirilmesine kesinlikle müsaade etmeyeceğini belirtmekten geri kalmadığı gibi aynı zamanda her türlü işgal girişimine olanca kuvvetiyle karşı çıkacağını da ifade etmiştir. Polonya'nın Almanya tarafından işgal edilmesinden sonra Arnavutluk'un mihver devletler safındaki İtalya tarafından işgali mecburen Türkiye'yi müttefik devletlerle

anlaşmaya yönlendirdi. Bu şartlar çerçevesinde 1939 yılının Mayıs ayında Türkiye ile İngiltere'nin imzaladığı deklarasyon Fransa'nın iştirakiyle 19 Ekim 1939 yılında ittifak antlaşması biçiminde oluşan taktir sanki "Balkan ve Akdeniz Paktı" imiş gibi oldu. Buna ilaveten Nazi Almanya'sı ile Sovyet Rusya arasında imzalanan antlaşma kâbusa dönüşünce Türkiye kendini daha çok güvende hissetti. Akabinde Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 21 Eylül 1939 tarihinde Moskova'ya giderek iyi niyet gösterisinde bulundu. Savaş Almanya saldırılarıyla fiilen Akdeniz ve Balkan coğrafyasına kayınca Türkiye, müttefiklerle yapılan antlaşmayı de hiçe sayarak savaş dışı kalmayı tercih etti. Almanya'nın yanında Bulgaristan savaşa girince Trakya'daki güvenliğin sağlanması için 17 Şubat 1941 tarihinde Türkiye Bulgaristan ile saldırmazlık protokolünü imzalayarak bu tehlikeyi de atlattı(İlyas ve Turan, 2012:320-324).

2.2.2. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı 18 Haziran 1941 tarihinde imzalanarak Türkiye kamuoyunda oluşan Alman işgali fobisi sonlandırıldı. 1938-1941 döneminde Türk dış politikasında Milli Şef İsmet İnönü; askeri, siyasi ve ekonomik açıdan zayıf olan Türkiye'yi harbe sokmamak için mihver ve müttefik ülkelerin karşılıklı takip etmiş oldukları stratejilerini yakından izleyip, bu politikalar sayesinde daha çok ikili antlaşmalar yaparak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin tarafsızlığını ilan etmiştir(İlyas ve Turan, 2012:326).

2.2.3. 1942-1945 Dönemi Baskı Bunalımı

Alman-Rus savaşının 1941 yılının sonuna doğru başlamasıyla müttefik Amerika'ya mihver devletlerden olan Japonya saldırmıştır. Amerika ve Sovyetler müttefik devletlerinin yanında harbe katılarak 1943 yılında Almanya'nın Stalingrad savaşını kaybetmesini sağladılar. Almanya Rusya'ya saldırınca Türkiye tedirgin olup yeni dış politika dengeleri oluşturdu. İsmet İnönü, bu duruma göre Alman yanlısı bir iç politika ile Alman taraftarı olarak bilinen Numan Menemencioğlu'nu Dışişleri Bakanlığının başına getirdi. Bu durum İngilizlerin Türkiye üzerindeki nüfuzunun azalmasını sağladı. Almanya Stalingrad taarruzunda başarısız olunca dünya savaşının gidişatı değişiverdi. Müttefik Devletlere göre Türkiye'nin tarafsızlığı Almanya'nın yararına sonuçlar verdiğinden savaşın uzamasına sebep oldu. Almanya'nın Sovyet Rusya'ya taarruzundan sonra Türkiye'ye karşı olumlu davranan Sovyetler, zaferden sonra

yeniden 1941 öncesi durumuna dönmüştü. İngiltere Almanlara karşı ikinci bir cephe açma ümidiyle Türkiye'ye tekrar yanaştı. Türkiye savaşa girerse hazırlıklı olmayışı sebebiyle Almanya'nın taarruzu karşısında müdafaasız kalacağını belirten İsmet İnönü tarafsız kalmayı tercih etti. Sovyetler Türkiye'nin savaşa girmemesi sebebiyle müttefiklerce yapılan silah yardımının kesilmesini istedi. 19-30 Ekim 1943 tarihindeki Moskova Konferansı'nda İngiltere Türkiye'yi Kahire görüşmelerine davet etti(İlyas ve Turan, 2012:327).

2.2.4. Kahire Sonrası Güvensizlik Psikolojisi

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve İngiltere Başbakanı Churchill'ün 1 Şubat 1943'te yaptıkları Adana görüşmesinde Türkiye'nin 1943 senesi sonuna kadar savaşa girmesi istenildi(Armaoğlu, 1989:412). Akabinde Kahire konferansı 4-7 Aralık 1943'te yapıldı. İngilizlerin savaşa girme ısrarları karşısında Kahire'den yurda dönen İsmet İnönü'ye Fevzi Çakmak ordunun savaşa hazır olmadığını söyleyerek tarafsızlığı destekledi. Nitekim İsmet İnönü Türkiye'nin savunma gücünün yetersizliğinden bahsetmiş gerekli silah ve teçhizat verilmedikçe savaşa girmeyeceklerini belirtmişti. Amerikalılar da Türkiye'nin bu isteklerini haklı bulmuştur. 1944 yılının başında İngiltere ile Türkiye arasında gerginlik devam etmiş ve Almaya yanlısı Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifaya zorlanmıştır(İlyas ve Turan, 2012:332). Churchill Kahire'de verdiği beyanatta, Adana Görüşmelerine değinirken Türkiye'nin dürüst ve sağlam tavrı ile Irak ve İran petrolünün düşman ülkelerin ele geçmesine engel olduğunu ifade etmiştir(Yalçın, 2011:720).

2.2.5. 1945-1950 Yılları Arası Aktif Dış Politika

Türkiye Sovyetlerle arasındaki Dostluk Antlaşmasının feshi üzerine yeni antlaşma yapmaya çabalamıştır. Türkiye İngiltere ile ittifak münasebeti ile bağlıdır. Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile münasebetleri dostane bir şekilde giderek artmaktadır. Yine Türkiye Mihver gemilerine Boğaz'ı kapatmıştır. Türkiye Ağustos 1944 tarihinde ise Almanya ile bütün ilişkilerini kesmiştir. Rusların Bulgaristan'a savaş açması Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Kırım'ın Yalta kentinde 4-11 Şubat 1945 tarihinde yapılan konferansta Boğazlar yeniden gündeme gelmiş ve Türkiye Birleşmiş Milletler Beyannamesine katılarak 23 Şubat 1945'te Mihver Devletlere savaş ilan etmiştir. 19 Mart 1945'teRusya ile Türkiye arasında imzalanmış olan 1925 Tarihli Dostluk ve Tarafsızlık

Antlaşması'nı Rusya iptal edip Boğazlardan üs talep etmiş(Ulus, 22 Mart 1945; Goloğlu, 1974:305; Hale, 2003:100) Amerika ve İngiltere Rusya karşısında Boğazlar konusunu sürüncemeye bırakınca Türkiye rahat bir nefes alabilmiştir. Amerika Rusya'nın dayatmacı tavrına karşın Türkiye'nin yanında yer alacağına sinyallerini verdi çünkü Türkiye eğer bu isteklere boyun eğer ve Rusya'nın güdümüne girerse bu durum Amerika'nın çıkarlarına ters düşecekti(Akandere, 1998:328). 24 Eylül 1946'daki Rus notasına Türkiye "bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün her şeyden üstün tutulacağını" ifade ederek karşılık vermiştir(İlyas ve Turan, 2012:336).

2.2.6. Batı Ülkeleriyle İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde müttefik devletlerle Sovyetler Birliği'nin Hitler'e karşı olan ortak stratejisine dayalı birlikte hareket edebilme yeteneği, 1943'ten başlayarak savaş sonrası bir nevi ganimet paylaşımları mevzubahis olduğunda çatışmaya döndü. Bu mücadeleden pay almak isteyen Türkiye de kendisini Batı bloğu ülkeleri yanında gösterme gayretine girdi. Savaş zamanında tartışmalı tarafsızlık politikası neticesinde savaşın galibi olanlar tarafından tenkide maruz kalması, başta İsmet İnönü olmak üzere hükümet çevresinde savaştan sonra Sovyet yayılcılığı tehlikesi karşısında Türkiye'nin yalnız kalacağı kaygısını oluşturdu. Türkiye'yi demokratik dünyanın tarafında konumlandırmak için İsmet İnönü, çok partili parlamenter sisteme geçiş gibi içe ve dışa yönelik politikalar geliştirdi. Bu aynı zamanda Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün çağdaşlaşma ve güvenlik eksenli siyasetinin sürdürülmesi idi. İsmet İnönü'nün Türkiye'nin dış politikasındaki temel hedefi Soğuk Savaş'ın başlangıcında Sovyet tehlikesinin önlenmesi ve buna temin edebilmek için Batı ile askeri, siyasi ve ekonomik sahalarda işbirliğini oluşturabilmektir. Bu işbirliğini bozmamak adına Türkiye'yi ilgilendiren bazı meselelerde dâhi sessiz kaldı. Mesela savaştan sonra On İki Ada'nın geleceği hakkında hiçbir politik girişimi olmadı. Daha savaşın başında Yunanistan, savaştan sonra On İki Ada'nın kendisine teslim edileceğine dair İngiltere'den garanti almıştı. Stalin 10 Şubat 1945'teki Yalta Konferansı'nda Boğazlardan geçişlerin yalnız savaş zamanında değil, sulh zamanında da Türkiye'nin kontrolüne terk edilmelerinin kabul edilemez olduğunu ve Montreux'nün zamanın koşullarına göre yeniden değerlendirilmesini istese de Roosevelt ve Churchill boğazlar meselesini burada gündeme getirmedi. İsmet İnönü bir yandan Washington ve Londra'nın Boğazlar meselesindeki fikirlerini kendisine yakın bir konumda buluşturmayı hedeflerken, diğer yandan da

bilhassa Amerika Birleşik Devletleri'nden olası Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin müdafaasına yardım edeceğine dair güvence almaya çalıştı. Bunu temin için de Batı'nın Akdeniz ve Ortadoğu'daki menfaatlerinin muhafazası nazarından Türkiye'nin anahtar devlet olduğu vurgusunu her fırsatta dile getirerek bu meselede başarılı oldu. Bilhassa Sovyetlerin Libya'dan askeri üs talebi Türkiye'nin tezini kuvvetlendirdi. Bir de 1945'in sonuna doğru Sovyet Rusya'nın Doğu Anadolu hakkında ki talepleri değişik vesilelerle dikkati çekecek şekilde ciddi olarak dile getirilmesi de Türkiye'nin doğru anlaşılmasına daha çok yardımcı oldu. Truman ve Churchill 5 Mart 1946'daadaeta Sovyetlere karşı savaş ilan etti. Sovyetler ise Boğazların Türkiye ile müşterek savunulmasını istedi. Washington ve Londra 18 Ekim 1946'da Türkiye'nin Ruslara verdiği notanın destekçisi olunca mesele kapandı. Truman 12 Mart 1947'de kongredeki konuşmasında Soğuk Savaş'ı adeta resmen ilan etti ve Türkiye ile Yunanistan'ın Sovyet yayılmacılığı tehdidi karşısında desteklenmesi gereğini doktrin olarak tarihe yazdırmış oldu. Marshall Planı'nın daha etkin kullanılabilmesi adına Türkiye'nin de yer aldığı kimi Avrupa devletleri 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanıp Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'nı kurdular. Sonuçta Türkiye'ye 1948-1952 döneminde 300 milyon dolar kadar ekonomik yardım yapıldı(Göktepe ve Seydi, 2015:198-203). Anlaşmaya göre Türkiye'de ekonomik istikrar sağlanacak ve Güvenlik Kuvvetleri güçlendirilecekti. Bu yardımlar dolayısıyla Türkiye Amerika'ya yakınlaşmış ve günümüzde de devam etmekte olan Amerika eksenli Türk Dış Politikasının temelleri atılmıştı(Tuncer, 2012:179). Yukarıda geçen "Milli Şef Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bakış" başlığı altında dönem dönem Batılı ülkelerle olan politik ilişkiler değerlendirildiğinden burada tekrar edilmedi.

2.2.7. Orta Doğu Ülkeleriyle İlişkiler

İsmet İnönü iktidarında genel olarak Türkiye'nin Orta Doğu politikasında Mustafa Kemal Atatürk dönemi dış politika kaidelerinden daha değişik bir tutum sergilenmedi. Çünkü Mustafa Atatürk döneminde Orta Doğu'dan ister istemez ayrılan Türkiye'nin yüzü Batı'ya yönelmiştir. Türk dış politikasında Batı'ya dönük olma ideali İsmet İnönü iktidarı zamanında da terk edilmemiş, bu sebeple mecburi hâller haricinde Orta Doğu ile ilişkiler hep sınırlı kalmıştır(Gözen, 2002:233-268).

İsmet İnönü'nün o dönemde Ortadoğu devletleriyle ilişkileri çok azdı. Buradaki iki temel etkenden biri İkinci Dünya Savaşı'nın tesiri, ikincisi ise Avrupalı ülkelerin Orta Doğu'da garantör olmaları sebebiyle yine ilişkilerin Avrupalı ülkeler üzerinden

yürütülmesidir. Türkiye-Suriye ilişkilerinde 1950’li senelere kadar yaşanmış olan en büyük problem Hatay meselesidir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Gazi Mustafa Kemal Atatürk Hatay’ı Misak-ı Milli sınırları içerisinde kabul etmiş ve ölümüne kadar bu meseleyle meşgul olmuştur(Korkmaz, 2017:91). Ayrıca Ortadoğu ülkelerinin o süreçte henüz bağımsızlıklarını elde etmemiş olmaları da Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye arasındaki münasebetlerin müspet yönde ilerlemesini sekteye uğratan diğer bir etken olarak zikretmek mümkündür(Kürkçüoğlu, 1972:7-8).

Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerin sürdürüldüğü devletlerin başında sınırdaş olan Suriye gelir. Suriye’nin bağımsız olmasıyla birlikte Suriye-Türkiye ilişkilerinde esas meseleler Suriye Türkmenlerinin konumları, Hatay meselesi, su ve terör sorunudur. İngiliz ve Fransız mandası altındaki “mazlum” milletlerin bağımsızlığına kavuşmasının ehemmiyetine değinen Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk asıllıların çoğunluk olarak yaşadığı yerler dışında, asla Suriye’yi Misak-ı Milli hudutları dâhilinde göstermemiştir(Yavuz, 2005:490). 1998 yılı Mutabakatına kadar Türkiye-Suriye arasındaki ilişkiler yumuşamamıştır. Bu ilişki sadece diplomatik açıdan izah edilemez. Suriye’de 1040 yılı Dandanakan Savaşı’ndan beri Türkmen ve Oğuz boyları, 1063 senesinden itibaren Şam civarına gelmiştir. Yavuzun 1516’daki seferinden 1916 Sykes-Picos Antlaşmasına kadar bu bölge Türk hâkimiyetindedir. Bilhassa Bayır Bucak Türkmenlerinin potansiyeli dikkat çekicidir. Türkler Lazkiye, Kesep, Bucak, Bayır, Kurdağı, Bab, Münbiç ve Cerablus Nahiye ve kasabalarına bağlı yüzlerce köyde yoğun olarak yaşamaktaydılar(Erciyes, 2004:59-67). Aynı şekilde Irak’ta da Türkmenler yaşamaktaydı. Musul, Kerkük meselesi ve petrol gelirleri sorunu vardı. Bu iki sınırdaş ülkeye ilişkilerine Orta Doğu politikası bağlamında kısaca değinildi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ ŞEF DÖNEMİ TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ (1938-1950)

Dış politikada aktif tarafsızlık ilkesinin benimsendiği ve Batı'nın kendisiyle dengelendiği bir süreç olan Milli Şef'in liderliğindeki Türkiye'nin, Osmanlı Devleti bakiyesi olan Orta Doğu'da Arap ülkeleriyle özellikle Şerif Hüseyin'in Mekke'de merkezi otoriteye 1916'da isyanından sonra başlayan yol ayrımından(Kurşun, 1992:47) sonra, iyi ilişkiler ve ikili anlaşmalar içerisinde bulunduğu söylenilebilir. Hatta Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1947 senesindeki Filistin'i taksim etme kararını diğer Arap ülkeleriyle beraber veto etmiştir(Akıllı, 2012:41). Aşağıda Arap ülkeleriyle ilişkiler sınırdaş ülke Suriye ve Irak'tan başlayarak gerektiğinde alt maddeler halinde incelendi.

3.1. SINIR ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLER

İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına giden süreçten önce –21 Kasım 1924-2 Mart 1925 tarihleri hariç– 20 Eylül 1937 tarihine kadar aralıksız Başbakan olmuş, ancak Mustafa Kemal Atatürk'ten dinlenmek için izin istemiş ve yerine Celal Bayar Başbakan olup yeni hükümet kurmuştur. 11 Kasım 1938 tarihinde İsmet İnönü yemin ederek Türkiye Cumhuriyetinin yeni Cumhurbaşkanı olmuştur(TBMMZC 5/27-3, 1938-17). İsmet İnönü, Şükrü Saraçoğlu'nu dışişleri bakanı Refik Saydam'ı da iç işleri bakanı yapmıştır. İsmet İnönü ülkesini İkinci Dünya Savaşı sırasında iç politikada rahatlatmıştı. İsmet İnönü'nün birinci gayesi Türkiye'yi savaştan uzak tutmaktı. Ankara hükümetinin dış politikası denge siyaseti ve tarafsızlık üzerine bina edildi. İsmet İnönü süreci askerlik stratejisinin ilk ilkesi olarak nitelendirdiği “Ölçülülükle” yönetti. İsmet İnönü döneminde Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler sınırlıdır çünkü İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupalı devletler Ortadoğu'da asıl söz sahibi idi(Korkmaz, 2017:90). Aşağıdaki yaşananlar bu durumu yeterince izah edebilecek durumdur.

Irak'ta 4 Nisan 1941 tarihinde Alman taraftarı Raşit Ali Geylani liderliğinde bir hükümet darbesi oldu. İngiltere de Raşit Ali'ye karşı Basra'ya askerî birlik çıkardı. Raşit Ali de Ankara'ya Savunma Bakanı Seyit Naci Şevket'i Alman Von Papen'e gönderip Almanya'dan askeri yardım talep etti. Irak'ta ki bu süreç, Almanya'nın Irak petrollerine sahip olabilmesi, Vichy yönetiminin Suriye'de Almanya'ya terk etmek istediği üsleri ve Süveyş'e inebilmesi için bir fırsat oldu. Fakat Irak'taki ayaklanmaya yardım

ulaştırabilmek ve İran ile Süveyş'e uzanabilmek için, Almanya'nın Türkiye'den geçit izni alması lazımdı, yani Türkiye silah ve mühimmatı kamufle edilmiş olarak Alman askerinin kendi topraklarından geçmesine müsaade etmeliydi. Buna karşılık Almanya, Türkiye'ye saldırmazlık sözü vermekte, Trakya'dan ve Ege Adaları'ndan toprak vermeyi teklif etmekteydi. Türkiye ise Üçlü İttifak'a uygun davranacağını, hiçbir toprak isteğinde bulunmadığını, Almanya Türkiye'ye saldırmazsa, Almanya'nın herhangi bir ülke ile yapacağı savaşta tarafsız olacağını bildirmişti. Türkiye ne Almanya'nın ne de Fransa'nın Vichy Hükümeti'nin askerî mühimmatının Türkiye üzerinden Suriye'ye gönderilmesi istemine müsaade etti. Churchill (Çörçil) 1 Eylül 1941 tarihinde Roosevelt'e yazdığı mektupta Orta Doğu'da Sovyetlere karşı Türkiye'yi desteklemenin önemini yazmıştı. Almanların Irak'ta bir isyan çıkartma planı da başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Böylece Türkiye'den geçme meselesi de kendiliğinden ortadan kalktı. Almanya'nın ise Irak ve Suriye'ye inmesi ve böylece Basra'yı ele geçirerek Hint Okyanusu'ndan Japonya'ya ulaşip birleşmesi engellenmişti(Tuncer, 2012:95).

İsmet İnönü savaşın sonuna doğru Orta Doğu'daki Alman ve Rus tehlikesini atlatınca Türk-Arap ilişkilerini başbakanına, aşağıdaki gibi özetlettirecektir. TBMM 8. dönem çalışmalarına başladıktan sonra hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den alan CHP İstanbul Milletvekili Recep Peker, kurduğu hükümetin programını 14 Ağustos 1946 tarihinde Genel Kurul'da yaptığı konuşmada anlatırken Arap ülkeleriyle olan ilişkileri de şu şekilde anlattı:

“Arap komşularımıza karşı sevgimiz ve dostluğumuz mutlaktır. Dünyanın en zengin medeniyetlerinden birinin vârisleri olan Arap Birliği Devletlerinin her biri ile her sahada münasebetlerimizi her gün daha ziyade samimileştirmek büyük emelimizdir.”(Çufalı, 2012:7).

Sonuç olarak İsmet İnönü döneminde Arap ülkeleriyle özellikle Suriye, Irak, Ürdün ve Mısır ile iyi diplomatik ilişkiler kurulmuş oldu(Erkin, 1980:161).

3.1.1. Suriye ile İlişkiler

Asya'nın güneybatısında bir Yakındoğu devleti el-Cumhuriyye'ül Arabiyye es-Suriye'nin batısında Akdeniz ve Lübnan, doğusunda Irak, kuzeyinde Türkiye, güneyinde Ürdün, güneybatısında İsrail Devleti bulunmaktadır. Suriye-Afrika tektonik çukuru el-Gab'ın kuzey yöresinde Cebel el-Ensariye Dağları yer alır. Türkiye'den gelen Fırat Nehri

Irak'a geçer. Lübnan'dan gelen Asi Nehri Türkiye'ye geçer. Kuzeybatı bölgesindeki Afrin ve Kuveyt Akarsuları önemlidir. Nehr el-Kebir de Akdeniz'e dökülür. 1516 yılında Memlûklülerden Osmanlı Devletine geçen Suriye, 1922'de Fransız mandası ve 19 Eylül 1946'dabağımsız oldu. 1952'de Mısır ile Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kuran Suriye 1961'de birlikten ayrıldı. 1963'te Sosyalist Baas Partisi iktidara geldi(Koçak, 1976:50). O günden beri artık Rusya, şimdi de ABD vesayeten Suriye'deki güney komşumuz olurlar.

Suriye uzun olan 911 kilometrelik sınırından dolayı Türk-Arap ilişkilerinde ilk sırada yer aldığından yukarıdaki bölümlerin başlıkları altında ister istemez konu anlatımı içinde yerini aldı. Aşağıda bu anlatımlar alt maddeler hâlinde daha detaylı incelendi. Tabii ki ilk incelenen konu Mustafa Kemal Atatürk'ün üzerinde hassasiyetle durduğu Hatay sorunudur.

İngiliz ve Fransız kuvvetleri 1941 Mayıs ayında ortak bir harekât düzenleyerek Suriye'yi işgal edildikten sonra Suriye'nin bağımsızlığı ilan edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve İsrail Devleti ile kurulan antant güç dengesini Türkiye lehine değiştirmiş ama bu yeni konum tek başına iki devlet arasındaki sorunların çözülmesine yardımcı olmamış veya Türkiye'ye Şam yönetimiyle karşılaşmasında her şeyin kendi arzuladığı gibi halledileceği garantisini vermemişti(Hale, 2003:323).

Dönem itibariyle 1949 yılında Ürdün'ün büyük Suriye hayali ile ilgili meclisteki tasarının tahakkukuna Suriye ordusu karşı görünmektedir(Zafer,5 Aralık 1949:3)

Suriye'nin 1946 yılında bağımsız olmasıyla başlayan Suriye-Türkiye ilişkilerinde öne çıkan meselelerin en başında 1946 yılı öncesinden başlayan Hatay davası, daha sonra bölgedeki su menbaalarının tasarrufu ile ilgili olan su sorunu ve kaçakçılık ile 1923-1938 yılları arasında yaşanarak, İsmet İnönü dönemine de sarkan - teröre kaynaklık eden- eşkıyalık ve çeteler sorunu gelir(Korkmaz, 2017:97 ve Koçlar, 2017:278).

3.1.1.1. Hatay Meselesi

Akdeniz üzerinden Afrika'ya, Avrupa'ya açılan bir liman kenti olan ve transit geçiş yolları üzerinde bulunan Hatay, Türkiye'den Suriye'ye, yani Anadolu'dan Orta Doğu'ya geçiş noktası güzergâhında bulunduğundan stratejik ve jeopolitik bir ehemmiyete haizdir. Hatay, İskenderun limanı bağlantısıyla sürdürülen büyük doğu

ticaretinin hammadde yükleme merkezi olması dolayısıyla sürekli hareketliliğini koruyan bir ticaret merkezi özelliği kazanmıştır(Yerasimos, 1995:175-177). Bugün ise İskenderun Körfezi, stratejik enerji kaynaklarına sahip olan Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya petrol ve doğal gaz rezervlerinin dünya pazarına nakledildiği bir hüviyete sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı Hatay, geçmişten günümüze kadar bölgedeki ülkelerin alakasını celp etmiş ve daima ehemmiyetini muhafaza etmiştir(Akçora, 2000:327).

Büyük göç dalgalarının kavşağında yer alan Hatay, 1936-1939 döneminde Fransız mandası altında kalmasıyla olağanüstü koşullarda gerçekleşen istisnâî bir vakıdır (Ada, 2005: xiv).

Fransa İskenderun ve çevresini 13 Ekim 1918'de işgal etti. 27 Kasım 1918'de ise bölgede 3 kaza 15 nahiyeden oluşan İskenderun Sancağı olarak kurulurken, İskenderun ve Antakya merkezli olacak şekilde ikili bir yönetim yerleşimine ayrıldı(Duman ve Birsnel, 2014:97). Sancak ayrı bir yönetime kavuştuğunda, Fransa'nın istatistiklerine göre burada 219.000 kişi yaşamaktaydı. Nüfusun % 39.7'si Türk, % 28 Alevi, % 11'i Ermeni, % 10'u Sünni Arap, % 9'u Rum Ortodoks, % 3'ü de Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmailî ve Arnavut idi(Mazıcı, 1996:135).

Fransa, Mondros akabinde işgal ettiği daha sonra gazi, kahraman ve şanlı unvanlarını alan Antep, Maraş ve Urfa şehirlerinde Kuvva-yı Milliye'ye mağlup olunca ateşkes imzalamak zorunda kalmış ve böylece Türkiye, İskenderun meselesinde pazarlık etme imkânı elde etmiştir. İskenderun ve civarının kurtarılması için ilk girişim 20 Ekim 1921'de Fransa ile TBMM hükümeti arasında yapılan Ankara İtilafnamesi-Franklin Bouillon Anlaşması ile başlansa da istenen sonuç arzu edilen şekilde elde edilememiş, İskenderun Türkiye hudutları dışında kalsa da Mustafa Kemal Atatürk 16 Ekim 1921 tarihli meclisin gizli oturumunda “...*Misak-ı Millîmizde muayyen ve müspet hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizle tespit edeceğimiz hat, hatt-ı hudut olacaktır*” diyerek(TBMMZC 13/94-2,1921: 355 vd.) Hatay davasının daha yeni başladığını belirtmiştir (Karakoç, 2009: 100).

Türkiye ve Fransa arasında 20 Ekim 1921'de yapılan Ankara Antlaşması'na göre İskenderun Sancağı Misak-ı Milli sınırları dışında kalarak Fransa mandasında özel yönetimli bir statüde oldu. Mustafa Kemal Atatürk, Tayfur Sökmen ve arkadaşlarını İskenderun'daki milli teşkilatlanma hususunda vazifelendirdi(Dayı, 2002:331).

Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) 3. maddesine göre İskenderun Sancağı Fransa mandasında Halep valiliğine bağlı olarak yönetildi. 1925 yılında Fransızca ve Arapçanın yanında Türkçe de resmi dil oldu ve doğrudan Suriye Hükümetine bağlandı. Sancak 18 Mart 1927'de Suriye Devletinden ayrılarak bağımsız olsa da 12 Haziran'da tekrar Suriye'ye bağlandı. Sancak İdare Meclisi Mart 1929'dan Manda temsilcisi Duricux'a devletin başkanı seçildiğini bildirdilerse de Fransa bunu uygun görmedi. Bunun üzerine 12 Haziran 1926'da meclis tarafından Sancak'ın adı Kuzey Suriye Hükümeti olarak değiştirildi. 14 Kasım 1936'daki Hatay seçimine Türklerin çoğu katılmamıştır. 2 Aralık 1936'da seçim baskısını protesto etmek için Türkler gösteri yapmışlar ve Beyrut Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin olayları teftiş için bölgeye gönderilmiştir. Türkiye'nin askeri müdahale yapacağı endişesi doğmuştur(Duman ve Birsal, 2014:97).

1936 yılında Yusuf Kemal Tengirşek meclisteki ateşli konuşmasında İskenderun Sancağının Türk olduğunu, Antakya ve yöresi için kalbinin titrediğini tarihe not düşmüştü(TBMM ZC, 8/ 2-27, 1936:78).

1936'da Hitler'in Avrupa'daki savaş çığırkanlığı mihver ve müttefik kutuplaşmasına ve ikinci bir dünya savaşının yaklaştığına işaret ediyordu. Bu durum Türkiye'yi İskenderun meselesinde birtakım girişimlere zorladı. Fransa, Suriye mandasını kaldırıp Sancak'ın idaresini Suriye Hükümetine devredince Türk Hükümeti de bu Türk yurduna bağımsızlığın kazandırılması için diplomatik yöntemlere başvurdu. 1936'nın sonbaharında Hatay ve İskenderun Türkleri ile bu mntıkadaki güvenlik kuvvetleri arasında arbede olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, Ocak 1937'de Konya ve Ulukışla'yı ziyaret edip ve Fransa'ya böylece bir askeri müdahale ihtimali mesajını verince Türk-Fransız ilişkileri gerildi. Hatay'ı Türklerin alacağını anlayan Suriyeli yöneticiler Türkiye aleyhine konuşmalar yapmışlar, bunun üzerine Başbakan İsmet İnönü bazı Suriye siyaset adamlarının itirazlarına cevaben İskenderun ve Antakya bölgesini hiçbir zaman Suriyelilere vermediklerini beyan etmiştir. Suriye Devletinin doğuşunu muhabbetle selamlarken Türk illerini elde etmek hevesleri göstermesini doğru bulmadığını da açıkça ifade etmiştir(Soyak,2004:548–551).

Mustafa Kemal Atatürk, İskenderun, Antakya ve civarına "Hatay" adını verip buradaki milli teşkilatın faaliyetlerine de rehberlik ediyordu. Milletler Cemiyeti'nin

etkinlikleri ile 29 Mayıs 1937'de Hatay dâhili işlerinde serbest hariciye işlerinde ise Suriye'ye bağlı, ayrı bir anayasaya sahip bir duruma getirildi(Dayı, 2002:340).

Dış politika konusu olan Hatay meselesi Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet İnönü arasında küçük bir gerginlik yarattı. Atatürk'ün askeri harekâta ısrarlı tutumuna karşı İsmet İnönü süreci gelişmelere yayarak daha uzun sürede sorunu çözme taraftarıydı. Konunun sürüncemede kalmamasını isteyen Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet İnönü arasında fikir ayrılığı yaşandı(Koçak, 2018:27). İsmet İnönü askerî müdahale etmeme taraftarıydı(Akın, 2016:130).

Hatay'ın 27 Ocak 1937'de Resmi Dil'i Türkçe olmuştur. 8 Haziran 1938'de Hatay'ın bağımsızlık zaferi kutlanmıştır. 3 Temmuz 1938'de yapılan seçimin neticesinde 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisinin açılışıyla Hatay Devleti kurulmuştur. Meclis 2 Eylül 1938 de ki ilk toplantısında "Sancak" adını değiştirip "Hatay Devleti" adını kabul etmiş, Abdülgazi Türkmen'i Meclis Başkanlığına getirmiş, Devlet Başkanlığı'na Tayfur Sökmen'i, Başbakanlığa ise Abdurrahman Melek'i atamıştır(Bulut, 2008:16). Her ne kadar Hatay bağımsız bir devlet olsa da Türkiye ile gönül bağlarını hiçbir zaman koparmamıştır. Hatay Devleti, Türk Bayrağına benzeyen ay yıldızlı Hatay Bayrağını kullanmış ve Türk İstiklal Marşı Hatay'ın ulusal marşı olarak kabul edilmiştir(Ada, 2005:186). Hatay Devleti henüz Türkiye'ye katılmadan önce Hatay Millet Meclisi, Abdülgazi Türkmen'in başkanlığında yapmış olduğu toplantıda Hükümetin teklif etmiş olduğu Türk Parasının Hatay'ın resmi parası olarak kabulü hakkındaki teklifini müzakere etmiş, yapılan müzakere sonucunda Türk Parası Hatay'ın resmi parası olarak kabul edilmiştir. Karar Hatay'ın her tarafında büyük bir sevinçle karşılanmıştır(Akşam, 15 Mart 1939;Ada, 2005:190).

Bu gelişmeler karşısında 13.02.1939 Albay Konen'in muavini Dümeng Türkler aleyhine propaganda yapmaktaydı(ATASE,8-61, 1939: 17-167). Türkiye'ye bunun gibi yüzlerce istihbarat gelmekteydi.

Yaklaşık bir yıl bağımsız kalan Hatay Devleti, 29 Haziran 1939'da Hatay Meclisi'nin oybirliği ile aldığı kararla Türkiye'ye katıldı. Eski Hatay Devlet Başkanı ve Antalya Milletvekili Tayfur Sökmen 1 Temmuz'da Hatay'a veda ziyareti yapmış, 2 Temmuz'da da Ankara'ya uğurlanmıştır. TBMM'nde 7 Temmuz 1939 tarihli bir yasa ile Hatay İlini kurma ve onu Anavatan'a bağlama işlemi kesinleştirmişti(Resmi Gazete, 7

Temmuz 1939) Hatay'ın idaresi Türkiye Fevkalade Komiseri Cevat Açıkalın'a devredilmiş ve Hatay Devleti'nin Bayrağı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye teslim edilmiştir(Karakoç, 2009:110).

Her ne kadar Suriye'de iktidarda olan Vatan Partisi Hatay'ın ilk adım olduğunu, arkasından Halep, Trablusşam ve Cizre bölgelerine sıra geleceğini söylese de böyle olmadı(Yavuz, 2005:282). Türkiye'nin üç büyük meselesinden (Musul, Boğazlar) biri Hatay sorunudur. Türkiye böylece barış yoluyla en önemli anlaşmazlıkların çözülebileceğini göstermiş oldu(Üçok, 1967:358). Hatay'ın Anavatanına katılmasını, İkinci Dünya Savaşı arifesinde Türkiye'nin dostluğunun Hatay'dan daha önemli gören Fransa ve İngiltere olumlu karşılarken, Suriye ise bu kararı asla tanımayacağını bildirdi(Ada, 2005:214) Bir yıl önce Türkiye'yi Hatay meselesinde desteklediğini söyleyen Almanya ise bir yıl sonra yapılan planının kendisine karşı bir İngiliz komplosu olduğunu açıkladı. En şiddetli tepkiyi ise Doğu Akdeniz deki durumunun sarsıldığını gören İtalya verdi. Yayınlarında, Mandası altındaki bir toprağı Türkiye'ye bırakmak suretiyle Fransa'nın uluslararası hukuku çiğnediğini vurguladı. Suriye'yi ve Arapları kıskırtmaktan da geri durmayan İtalya Türkiye'yi de karşı ittifaka katılmaması hususunda uyardı(Ada, 2005:216-217).

TBMM adına Hatay'a gelen heyetin huzurunda 23 Temmuz 1939 tarihinde Anavatan'a katılma töreni düzenlendi. Böylece Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsi meselesi Hatay, iki yüz binden fazla Türk, yabancı idareden kurtarılmış, ekonomik ve stratejik değeri olan Hatay yeniden Anavatan'a katılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk sağlığını hiç sayarak yaptığı yorucu çalışmalar sonucunda Anadolu'yu düşmandan kurtarıırken Sakarya Savaşı sonrası Gazi unvanını alan Atatürk'e vefatında "Hatay Şehidi" şerefini kazandırmıştı(Duman ve Birsell, 2014:111; Dayı, 2002:340).

3.1.1.2. Suriye Sınır Meselesi

İngiltere Orta Doğu'nun paylaşılması sırasında Suriye'deki toprakları Fransa'ya bırakmıştır. 16 Mayıs 1916'da yapılan Sykes-Picot Antlaşması ile Mersin'in doğusundan başlayıp İskenderun-Antakya hattından güneye Suriye-Lübnan topraklarına Fransa sahip olacaktı. Bu kararı da Milletler Cemiyeti Yasası'nın 22. maddesinde öngörülen; 28 Haziran 1919'da ihdas edilen manda yönetimi dâhilinde ve 30 Ekim 1918'de, İtilaf Devletleriyle imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası tatbik edebileceklerdi. Osmanlı

Devleti için bayağı ağır şartlar içeren bu mütarekenin, “müttefikler kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunmasını kapsayan” 7. maddesi gereğince Fransız ve İngiliz kuvvetleri, Antakya ve İskenderun bölgesini işgal edeceklerdi. Fakat Mustafa Kemal Atatürk Ankara’da ki 27 Aralık 1919 tarihli Misak-ı Milli konulu konuşmasında Toroslar ile Antakya arasında Türklerin meskûn bulunduğu ve bu bölgenin 1000 yıldan beri Türk kanı ile yoğrulduğunu, buradaki sınırın İskenderun Körfezi’nin güneyinden başlayarak Halep ile Antakya ve Katma arasındaki bir noktadan geçip Cerablus Köprüsü’nün güneyinden Fırat’a doğru vardığını söylemiştir. 25 Nisan 1920 San Remo Antlaşması ile Suriye’nin Fransız mandası olacağı kararlaştırılmıştı. O tarihte Anadolu’da Milli Mücadele devam ettiği için, Suriye’nin kuzey sınırı henüz tam olarak saptanmamıştı. Londra’da 10 Mart 1921 tarihinde “Fransa ile Türkiye arasında Türkiye-Suriye Sınırları Hakkında Siyasal, Ekonomik, Anlaşma” başlığı altında yapılan anlaşma her iki ülkenin de meclislerince onaylanmamıştı. Yeni sınır Payas hattından Çobanbey ile Nusaybin sahasında 20 km. genişliğindeki Bağdat Demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçip Nusaybin’den sonra ise Musul şehri hudutlarına kadar uzanacaktı. 21 Ekim 1921 Ankara Anlaşması’nda Türkiye-Suriye hududu 8. maddede gösterilmiştir. Hudut hattı İskenderun Körfezi, Payas mıntıkasının biraz güneyinde olmak üzere seçilecek bir yerden başlayacak ve aşağı yukarı Meydan-ı Ekbez’e doğru uzayacaktır; hudut hattı oradan Marsuva mıntikasını Suriye’ye ve Karnaba mevki ile Kilis şehriyle Türkiye’ye bırakacak şekilde güney-doğuya doğru uzayacaktır. Kilis’in güneyinden Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer arasındaki eski güzergâhı takip ederek Dicle’ye ulaşılacaktı ve Çobanbey İstasyonunda demiryoluyla birleşmiş olacaktı. Çobanbey İstasyonundan Bağdat Demiryolunu izleyecek ve demiryolu hattının platformu Nusaybin’e kadar Türk toprakları üstünde kalacaktı. Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer mıntıkları ve yol Türkiye topraklarında kalacaktı. Ankara hükümeti Ekim 1922’de Aznaour’dan, Deiroun Agha ve Gerikara’dan geçen daha güneyde bir hudut hattı istiyordu. Sonunda 20 Ekim 1921 Türk-Fransız Anlaşması ile Suriye-Türkiye hududu çizilerek, İskenderun ve civarı için özel bir rejim kabul edilmiş ve akabinde bu hükümler doğrulanmıştır. Ankara bu konuda taviz vermek istemese de o günün şartları gereğince 11 Mart 1921’deki anlaşma küçük ayrıntılar dışında iki tarafça kabul edilmişti. Bunun dışında Kuveik Suyu problemi Fransa’nın “iki taraf arasında adil bir biçimde bölüşülmesi” isteği ve Halep vilayetinin Türk toprakları üstündeki Fırat’tan “ancak kendi

yapacağı harcamalarla” yararlanması biçiminde bir maddenin anlaşma metnine ilave edilmesiyle anlaşma halledilmişti.

Ekim 1922’de sınır işgal edilmiş, Mayıs 1923’te Suriye’deki Moustapha Ouia ve güneyinde yer alan Karab Rachid’de bir merkez kurulmuştu. Karşılıklı itirazlar sebebiyle bir çözüm bulunamadı. 5 Aralık 1924 tarih ve 2980 sayılı karar ile Halep ve Şam Devletleri 1 Ocak 1925’ten itibaren Suriye Devleti adını alan tek bir devlet oldu. Suriye-Türkiye komisyonu yol münakaşaları için 1925 yılının Eylül ayında masa başında yerlerini aldılar. Sonuçta Fransız ve Türk hükümetleri 18 Şubat 1926’da “Dostluk ve İyi Komşuluk” sözleşmesini karşılıklı imzaladılar. 1927 yılının Aralık ayında komisyonda Cezire-i İbni Ömer-Nusaybin mıntikasının sınırlandırılması meselesine gelince anlaşamadılar. Her iki taraf 8 Ocak 1928 tarihinde hakemin yargısını tanıdı. 10 Ocak 1928 tarihinde Komisyon onayı ile Eski Yol’u belirlemiş (Servan-Alakamish-Tell-Ibell yolu), fakat Türk delegasyonu kabul etmemiştir. Neticede Fransa Hariciyesi, Türkiye ile 15 Mayıs’ta anlaşma yapılması için talimatı vermiştir. 10 Ocak 1928’de kararlaştırılan sınır olacak ancak Türkler bu yol güzergâhında hâkimiyet kurabilecek, Suriye-Türkiye arasında “İyi Komşuluk Anlaşması” yapılacaktır. Önerilen sınır, İzzettin Dağı ile Fırat arasında Doğu bölgesinde Türk önerisini karşılansa bile, Batı bölgesinde tamamen değişiktir. Bu sebeple, Türk tarafının itirazları olmuştur. Sonunda mukaveleye bağlı olarak Suriye hududunun tespiti hususundaki bazı tartışmalı noktalar, 22-29 Haziran 1929 tarihli protokoller ile giderilebildi. Bu süreçte Türkiye’deki Kürt isyanı sırasında, Ermeni Taşnak Partisi ile Kürt Hoybun Partisi arasında Suriye’de bir yakınlaşma söz konusu olunca, Ankara hükümeti, aralarında sancak da bulunan hudut bölgesinde ikamet etmiş bulunan ve sayıları 70 bin dolayında olan Ermenilerin sınırdan uzaklaştırılmasını istemekteydi. Suriye-Türkiye sınır hattının güvenliğinin temin edilmesi ve Nusaybin’in ilerisinde trafiğin sürekliliği hakkındaki bir deklarasyon ile 29 Haziran 1929 tarihinde hududu geçecek konar-göçer aşiretlerin kontrolüne dair bir hudut rejimi oluşturan bir protokol imza edilmiştir. Ankara’da bulunan Fransız Büyükelçiliğince, Fransa Hariciyesine gönderilen 8 Kasım 1930 tarihli bir raporda Türk tarafı; “Ankara’da imzalanan 29 Haziran 1929 tarihli protokol icabı Suriyeli Ermenilerin Ankara Hükümeti’ne karşı bir ayaklanma hareketi içerisinde olduklarını belirtmiş ve hudut bölgesinden uzaklaştırılmalarını istemiştir. 1930 senesi başında Fransa ve Türkiye aralarındaki problemlerin sulh ile halledilebileceğini düşünerek dostluğu tekrar temin

etmek ve anlaşmazlıkların halledilme işini düzenlemek amacıyla yeniden görüşmelere başladılar. Nihayet Nusaybin ile Cizre arasındaki hudut hattının tespiti, görüşmelerden sonra ancak 1930 senesinde 3 Şubat tarihli “Fransız-Türk Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması” ile mümkün olabilmiştir. 3 Mayıs 1930 tarihinde Halep’te son protokol imzalanmıştır. Antlaşma 29 Aralık 1937 günlü bir notası ile tek taraflı olarak bozulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihli TBMM açılış konuşmasında Sancak sahibinin Türkler olduğunu ifade etmiştir. 5 Ocak 1937 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk güney seyahatine çıkmış, Eskişehir’de kendisine iştirak eden Başbakan İsmet İnönü ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile görüşüp durumu tartışarak değerlendirmiştir(Arı, 2007:647). Cenevre’ye gidecek Hariciye vekili Tevfik Rüştü Aras’ın riyasetindeki müzakere heyetini 9 Aralıkta Başvekil İsmet İnönü meclisteki dairesinde kabul eder(Melek, 1966:35) Milletler Cemiyeti Komitesi 25 Şubat 1937 tarihinde Fransa ve Türkiye tarafından sunulan tasarıları göz önünde bulundurup 15 Mayıs’ta Sancak’ın, sınırlarını içeren bir rapor hazırladı. Burada Türklerin çoğunlukta olduğu Hazne, Bayır ve Bucak ilçeleri dışarıda kalmıştı. 29 Mayıs 1937 tarihinde Cenevre’de Sandler Raporu kabul edilip Sancak Varlığının Ayrı Kuruluşuna Dair Antlaşma imza edilmiş ve yeni Suriye-Türkiye sınırı tespit olunmuştur. 3 Mayıs 1930 Son Sınır Protokolü ile belirlenen Suriye-Türkiye sınırı kesin olarak tanınmıştır(Arı, 2007:647). 29 Ocak 1937’de Hatay işinde Kamutayca teşekkür önergesi yapılırken “hududun teyit olunması ve bu hudut dokunulmazlığının Fransa, Türkiye ve Suriye arasında taahhüt olunmasına" vurgu yapılmıştır(CHP, 1946:307).

29 Haziran 1939’da meclisin oybirliği kararı ile Sancak Türkiye’ye katıldı. Görüşmeler sonucunda 30 Mart 1940’da Suriye ve Türkiye Arasında İyi Komşuluk ve Dostluk Konvansiyonu imza edildi(Yamaç, 2018:1171). Buna rağmen Suriye senelerce bütün resmi haritalarında Türkiye’nin Hatay vilayetini kendi hudutları içerisinde göstermekten çekinmedi(Arı, 2007:647). Bugün olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı zamanında da Suriye sınırı gündemdeydi.

İsmet İnönü zamanında Almanlar savaş icabı Suriye sınırını gizli istihbarat örgütleriyle takip etmişlerdir. 1943 yılı Temmuz ayında bir Alman raporunda İsmet İnönü’nün İngilizlerin havaalanları inşaatına hızla devam etmesine izin verdiği, bir yılda bitmesi beklenen havaalanlarının 5 ay içinde bittiği, Türkiye’deki İngiliz personeline ait binaların da sürekli çoğaldığı, İngiliz askerlerinin bir kısmının ise Suriye-Türkiye sınırına

kaydırıldığı, muhtemelen İngilizlerin oyunu ile –mesela Türk üslerinden kalkacak tayyarelerle Romanya petrollerinin bombalanması gibi– Türkler’in harbe dâhil edilebileceği malumatı yer almaktadır(Sezgin, 2007:72).

Anadolu’nun doğal uzantısı olan Şam ve Halep Osmanlı şemsiyesi altında idi. Bu bölge aynı zamanda hac güzergâhında idi. 1943’lü yıllarda yerel halktan kimilerinin hacca gitmek için kaçak olarak Suriye’ye geçtikleri bilinmekteydi(Dikici, 2011:434). İsmet İnönü döneminde çok yoğun olarak hayvan ve gıda maddeleri kaçakçılığı da yapılmaktaydı(Goloğlu, 1974:204).

Evrak matbaa basım tarihi 1937 olan Genel Kurmay Başkanlığı Arşiv belgesinden anlaşıldığına göre deniz yoluyla gelen kaçak malların İskenderun İskelesinde kontrol edilmesi tedbiri alınmıştır(ATASE, 8-60, 1937: 17-164).

Bölgedeki sınırdaki sosyal coğrafyanın temelinde oluşan akrabalık münasebetleri ve ticaret kaçakçılığı ister istemez tetiklemiştir. Suriye-Türkiye sınırı siyasi olmadığı gibi suni bir sınır da değildir. Çünkü çoğu yerde köyler, kasabalar ve hatta kentler bile ikiye bölünmüştür. Suriye’de sınırın güneyinde kalan alanlar, Türkiye’de ise kuzeyinde kalan alanlar vardır. Aynı sülaleden insanlar hısım akraba oldukları hâlde iki ayrı devlet çatısı altında yaşamak zorunda kalmıştır. Kız alıp vermeler devam ettiği için bu akrabalık ilişkileri halen sürmektedir. Bu sebeple sosyal ilişkilere dayalı olarak ticaret de olmaktadır. Yasaklamalar neticesinde kaçakçılık (buğday, canlı hayvan, silah, pamuk) vakaları görülmektedir. Türkiye kaçakçılığı önleme amaçlı tüm tedbirlere başvururken, bu mevzuda Suriye üzerine düşeni yapmamıştır(B.C.A., 23 Aralık 1947,180-246-25-1). Bu konuda Mersin İthalatçı ve İhracatçı Birlikleri Umumi Kâtipliğinden Ticaret Bakanlığına yazılan bir yazıda: *"Türkiye'nin canlı hayvan ihracını men etmesi üzerine hudutlarımızda yeniden kaçakçılık canlanmıştır. O derece inkişaf etmiştir ki her gün Halep Şehrine 1000-2000 Türk koyunu geldiği"* yazmaktadır(B.C.A., 19 Kasım 1947, 180-246-25-4). Bu konuda Suriye İktisat ve Maliye Bakanının sözlerinden anlaşılacağı üzere kaçakçılığı önlemek için bazı meselelerin iki ülke arasında halledilmesi gereklidir. Bazı ailelerin arazisinin yarısı Türkiye’de yarısı ise Suriye’de kalmıştır. İşte bu vaziyetteki aileler 1956 senesine kadar tarlalarını işletmek üzere kaymakamlıklardan aldıkları –Pasaport Kanunu’nun 12. maddesine göre– “pasavan”, “idarî mektup” ve “hudut geçişi” kısa süreli izin belgeleri ile gidiş-geliş yapmışlardır. Bu arada bol kazanç elde etmek isteyenler akrabalık ilişkileri adı altında kaçakçılık yapmışlardır. Ayrıca siyasi

sebeplerle insan kaçakçılığı da yapılmıştır. Yaşanan süreçte sınır köylerinde yaşayan insanlar bir maaşet olarak çay, gaz yağı, hayvan ve sigara yaprağı gibi şeylerin ticaretini geliştirdiler. Bu usullerle ticareti olan mallara “kaçak mal” denildi. Bunlardan vazgeçilmezi bağımlılık yapmış olan “kaçak çay”dır. Türkiye, Suriye sınırındaki Gaziantep, Hatay, Kilis, Mardin, Şanlıurfa ve Şırnak şehirlerinde 1956’dan sonra 23.347 hektarlık alanı tek taraflı mayınlanıp etrafı dikenli tellerle örülmüştür(Benek, 2016:176).

Suriye ve Türkiye arasında göze çarpan başka bir mesele ise sağlık alanında iki ülke arasında yaşanan yardımlaşma faaliyetleridir. 1947 Haziran’ında Urfa da bir veba salgını başlamış, Suriye’ye sıçramasını önlemek amacıyla Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki Suriye sınırı kapatılmıştır(B.C.A., 7 Haziran 1947, 030-18-01-02-113-39-3). Bu kararın akabinde mevcut açık olan 5 sınır kapısına ek olarak Mardin Derbesiye’de bir kapı daha açılmasına karar verilmiş ve bu kararla iki ülke arasında ticari ilişkilerin de geliştirilmesi hedeflenmiştir(B.C.A.,12 Aralık 1947, 030-18-01-02-115-75-20). Ayrıca Suriye’nin Havran bölgesinde 1947’de başlayan kolera salgınının baş göstermesi üzerine Türkiye salgınla mücadele için Suriye’ye sağlık ekibi göndermiş ve sağlık ekipleri dışında Suriye’ye giriş çıkışları yasaklamıştır(B.C.A., 25 Aralık 1947, 030-18-01-02-115-81-4).

Araplar, Türkiye bağımsızlık mücadelesi, Kurtuluş Savaşı dönemi ve sonrası gelişmeleri yakından takip etmişler, Türk Ordusuna, askeri eğitim ve disiplin sistemine, Türkiye’nin kahramanlık geleneğine hayranlık duymuşlardır. Bu kapsamda Nisan 1949’da Suriye kendi ordusunun tetkik edilmesi ve eksikliklerinin tespiti için Türkiye’den askerlik hocaları istemiştir(Akşam, 5 Nisan 1949). Suriye’nin bu isteğine karşın Türkiye, General Kazım Orbay ve Kurmay Binbaşı Alkan’ı görevlendirilmiştir. 19 Temmuz 1949’da General Kazım Orbay ve refakat Subayı Kurmay Binbaşı Alkan ile beraber Suriye’ye hareket etmiştir(Zafer, 19 Temmuz 1949). Görev süresi tetkiklerin bitimi olarak belirlenen General Orbay’ın görev süresi, Suriye Hükümeti’nin, Hükümetimize müracaat ederek, tetkikatın devam ettiği gerekçesiyle 20 Ağustos 1949 tarihin de görev süresinin uzatılması talebinde bulunmuştur. Bu talebe Hükümetimizce olumlu yanıt verilerek General Orbay’ın görev süresi, 24 Ağustos 1949’a kadar uzatılmıştır(Zafer, 20 Ağustos 1949, Akşam, 20 Ağustos 1949). Suriye Ordusunun Islahı için hazırladığı raporu Suriye Hükümetine sunan Orbay, 25 Ağustos 1949’da yurda dönmüştür(Zafer, 26 Ağustos 1949). 8 Şubat 1950’de Suriye Hükümeti ile Türk Hükümeti arasında yapılan görüşmeler neticesinde, Suriye Ordusundan gelecek kara, hava ve donanma subaylarının Türk

Ordusunda yetiştirilmesi ve Türk askeri okullarına yerleştirilmesi kabul edilmiştir(Yeni İstanbul, 8 Şubat 1950).

3.1.1.3. Süleyman Şah Türbesi

Anadolu fetihlerini başlatan, Halep kapılarına dayanan ve Selçuk Bey'in torunu yani Kutalmış'ın oğlu adına olan Süleyman Şah Türbesi, Komşusu Suriye'nin Halep vilayetinin rakımı 475 olan Eşme köyü yakınında Türkiye'nin kendi hudutları haricinde sahip olduğu ekslav statüsündeki (bir devletin topraklarının bir bölümünün, başka bir devletin toprakları nedeniyle ayrılmış olma durumundaki) vatan toprağı parçasıdır (Kalay, 2018: 34).

Süleyman Şah; Tutuş ve Artuk b. Eksük Bey Halep yakınlarında Aynüseylem yöresindeki çarpışmalar sırasında hayatında ilk defa yenilgiye uğrayınca savaş alanından ayrıлып ıssız bir yere çekildiğinde içine düştüğü ümitsiz ruh haliyle bıçağını kalbine saplayıp intihar etti(4 Haziran 1086). Tutuş da Süleyman Şah'ın naşını Halep Kapısı'nda defnettirse de hiçbir kaynakta yer almamasına rağmen Ca'ber'de bulunan Türk mezarı ona nispet edilmiştir(Sevim, 2010:104).

Türkiye Selçuklularından ve Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne devreden bir ata mirası olarak değerlendirilmekte olan Süleyman Şah Türbesi Arap Baharı rüzgârıyla 2011 yılında Suriye'deki iç savaşın başlamasından sonra Karakozak'ta bulunan Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu civardaki terörist gruplarının hücumlarına açık hale gelince Şah Fırat Operasyonu ile türbe ve karakolu Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hızlı harekâtıyla 2015'te Türkiye hududuna bitişik Suriye Eşmesi'ne nakledilmiştir. Türbe üç ayrı dönemde önce Ca'ber Kalesi'ndeki yerinden alınıp 1939 yılındaki ikinci yerine, sonra 1975 yılında Karakozak bölgesine ve yakın zamanda da 2015 yılında Suriye Eşmesi'ne nakledilmiştir(Özalp ve Kaya, 2015:267).

İsmet İnönü iktidarı zamanında 1943'te Süleyman Şah Türbesi'ne eski eserler uzmanı olarak personel ve muhafızlar vazifelendirilmiştir. 1946 ve 1947 yılında da burası için ödenek ayrılmıştır(Özalp ve Kaya, 2015:271).

3.1.1.4. Ticaret

Türkiye'nin Fransız Mandası altında Suriye ile olan dış ticaret hacmi 1942 yıllarına kadar giderek azalmıştır. 1926 yılında Türkiye toplam ihracatının %4,1'ini

Suriye'ye gerçekleştirirken bu oran dönem sonu 1942'de %0,7'ye kadar düşmüştür(Çeviker ve Küçükbiltekin, 2011:7).

İngiltere ve De Gaule'e bağlı Hür Fransız birlikleri 1941 yılı Haziran ayı başında Mihver Devletleri'nin tesirlerini Orta Doğu'dan tamamen söküp atabilmek için Suriye'yi işgal hazırlığı yapmaya başladılar. Türkiye de bazı birliklerini Suriye ve Irak sınırlarında toplamaya başladı. Suriye ve Hatay halkı arasında mevsimlik ihtiyaçların karşılıklı olarak temin edilmesine ve nakliye konularında karşılıklı yardıma izin verildi(Ekinci, 2002:709).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ekonomisi kötü durumdaydı. Malların fiyatları yükseldi, geçim zorlaştı. Türkiye'deki fiyatların yükselme oranı savaşa giren ülkelere oranla çok yüksek seviyedeydi. Türkiye'deki fiyat artış oranı ile Suriye'deki fiyat artış oranı hemen hemen aynıydı(Soylu, 2015:103).

3.1.1.5. Su Meselesi

Suriye ve Türkiye arasında günümüzde olduğu gibi en mühim sorunlardan biri olarak "Su Meselesi" her iki ülke arasında farklı devirlerde yapılan karşılıklı anlaşmalarda hep yerini almıştır. Hem Fransız Mandası altındayken ve hem de sonraki yıllarda bu problem değişik anlaşmalarda halledilmeye çalışılmıştır. 20 Ekim 1921'de Fransız-Türk İtilafnamesi'nin Kuveik Suyu ile ilgili 12. maddesi her iki ülkenin bu sulardan "hakkaniyet" kaidesi lüzumunca yararlanacağı hükmünü taşır. "Hatay-Suriye Tahdid-i Hudut Son Protokolü" 19 Mayıs 1939'da Antakya'da imzalanmıştır. Bu protokolün 3. maddesi Afrin Nehri, Asi ve Karasu Çayı'ndan oluşan su kaynaklarında talvegi "akarsu yatağının en derin yerlerini birleştiren çizgi" sınır olarak gösterilmiş ve sınır boyunca bu çay ve nehirlerin her iki taraf ahalisinin her şekilde ve eşit hakla yararlanması esas alınmıştır. Çağçağ Deresi sularından yararlanmayı tertip eden ve "Çağçağ Deresi Sularının Kullanımına İlişkin Protokol" ismiyle anılan diğer bir protokol, Suriyeli ve Türk temsilcileri arasında 19 Nisan 1952 tarihinde başlayan görüşmelerin neticesinde 13 Mayıs 1952'de Ankara'da imza edilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın 109. maddesinde tersine karar olmadıkça –bir sınırın belirlenmesi yüzünden bir ülkenin sularının düzeni diğer devletin arazisinde yapılacak faaliyetlere bağlı bulunduğu veya bir ülkenin arazisi üzerinde, savaştan önce yapılanlar lüzumunca öteki bir ülkenin arazisinden çıkan sular ya da hidrolik enerji kullanılıyorsa– her iki devlet arasında, her birinin yararlarını ve kazanılmış haklarını muhafaza edecek nitelikte bir anlaşma

yapmaları lüzumu belirtilmiştir. İş bu madde de dile getirilen hüküm, hudutların tekrar tespiti nedeniyle, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından evvel Suriye-Irak ve Türkiye arasında var olan su rejimlerinin devamını sağlamak için her üç devlet arasında müzakereler yapılmasını haber vermektedir(Korkmaz, 2017:112). Su meselesinde olduğu gibi Irak ile ilişkiler de Suriye kadar Türkiye için önemlidir.

3.1.2. Irak ile İlişkiler

Güneybatı Asya'da bir devlet olan el-Cumhuriye el-Irakkiye'nin topraklarının büyük bir kısmı Mezopotamya'yı kapsar. Irak ve Suriye düzlüklerinin çöl görünümlü yaylaları ve Zağros sıradağlarının batı kısımlarını kapsar. Şatt-ül Arap ağzında İran körfezine bakan kıyıları dardır. Kuzeyinde Türkiye, güneyinde Kuveyt ve Suudi Arabistan, doğusunda İran, batısında ise Suriye ve Ürdün vardır. Üç bölge, 14 liva (vilayet) şeklinde idare edilmiştir. Kerkük ham petroleri büyük gelir kaynağıdır. Irak Türklerinin çoğunluğu Kerkük ve Musul'da yaşamaktadır. Osmanlı hâkimiyeti altında yüzyıllarca barış içinde yaşayan Irak'ın Kralı, subaylar tarafından 1920 yılının Mart ayında Emir Abdullah bin Hüseyin ilan edilmiş ve sonra taht 1923'te Emir Faysal'a devredilmiştir(Koçak, 1976:45). Lozan'la kesin olarak karara bağlanamayan Türkiye-Irak sınırı 1926 Ankara İtilafnamesi ile karara bağlanmıştır. 1932'de İngiliz mandası sona ermiş ve Irak bağımsızlığına kavuşmuşsa da darbeler ve iç savaşlar nedeniyle uzun süreli istikrarlı bir yönetim sağlanmamıştır(Memiş, 1995:109). 1930 yıllarından sonraki 25 yıllık süreç manda idaresini öngören anlaşmalara dayanır. Türkiye ile 8 Temmuz 1931'de bir dostluk anlaşması imzalanmış ve 1932'de suçluların iadesi yapılmıştır. 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'ın Sadabat Sarayı'nda, Sadabat Paktı Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında imzalandı. Irak 1941 yılında İngiltere tarafından işgal edildi. İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) sırasında yani İsmet İnönü iktidarı zamanında Türkiye-Irak ilişkileri Kral I. Faysal'ın yönetiminde, Irak'ın Kral Naibi Prens Abdullah ve Nuri Said tarafından yürütülmüştür. 1941 kış mevsiminde Irak'ı ziyaret eden, "Müstakil Grup" içerisinde yer almış CHP Milletvekili Ziya Karamürsel, Benitemmim gibi bazı Arap aşiret reislerinin Türklere karşı iyi niyet beslemedikleri tespitinde bulunmuştur(Kodal, 2009:395-414). Irak Yönetimi Türkiye'yi Suriye gibi doğrudan doğruya hedef almamışsa da Arap Milliyetçiliği yaptığını Türkiye ve Türklük aleyhtarlığında bulunduğu görmektedir. Örneğin, Irak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan coğrafya kitaplarında Hatay ili, Suriye hudutları dâhilinde gösterilmiş ve Hatay meselsinde

Suriye'yi desteklemiştir(Memiş, 1995:109). Buna rağmen Türkiye İkinci Dünya Savaşında baskıya rağmen Almanya'nın Anadolu toprakları üzerinden Suriye ve Irak'a inmesine müsaade etmeyerek, Basra'yı eline geçirip Hindistan Okyanusunda Japonya ile birleşmesini önlemiştir(Gönlübol ve Sar, 1982:163).

Savaş yıllarında süreçten dolayı Arap ülkeleriyle olan çok ilişkiler zayıftır. Eylül 1945 yılında Irak Kral Naibi Abdullah, 17 Eylül 1945 tarihinde Ankara Palas'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmüşler akabinde Cumhurbaşkanı ve Bayan İnönü'yü Çankaya Köşkünde ziyarette bulunmuş ve birlikte çay içmişlerdir. Aynı günün akşamına Bayan İnönü, misafirin şerefine Çankaya köşkünde bir akşam yemeği ziyafeti vermiştir. Ziyafete, Eski Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Irak Elçisi Ata Amin ve eşi, Irak Meclisi üyelerinden Davut Haydari, Naibin hususi doktoru, yaverleri, Irak Elçiliği Katibi, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Bakanlar, Genel Kurmay Başkanı, Meclis Dışişleri Komisyonu Başkanı Saffet Arıkan, Dışişleri Bakanlığı Genel Katibi, Ankara Valisi, Cumhurbaşkanlığı Genel Katibi, Başbakanlık Müsteşarı, Türkiye Bağdat Elçisi, Cumhurbaşkanlığı Baş Yaveri Cevdet Tulgay, Yaver Yüzbaşı Cahit Apayık, ve Bayanları katılmışlardır. Yemekte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Irak Naibi'nin konuşmalarında karşılıklı iyi niyet, iyi komşuluk ve kardeşlik vurgusu yapmışlardır(Akşam, 18 Eylül 1945; Akşam, 17 Eylül 1945). Prens 27 Eylül 1945 tarihinde Irak'a varınca Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir telgraf çekerek Türkiye'de ikametgâhı sırasında, Türk Milleti ve hükümetinden gördüğü iyi kabulden dolayı kendisi ve Irak Milleti adına teşekkür etmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü derhal cevabında Prens Türkiye'yi ziyaretinin, Türk Milletinin kalbinde bıraktığı kıymetli hatırayı belirtmiş ve Irak Milletine, Kral ve Kral Naibine samimi temennilerde bulunmuştur. Irak Naibi Emir Abdullah aynı ziyarete atıfta bulunduğu nutkunda, "*Türkiye'deki ziyaretimiz, komşularımızla olan işbirliğini genişletmek lüzumunu bize gösterdi*"(Akşam, 27 Eylül 1945). İfadeleriyle milletlerarası siyasette ekonomik, kültürel, siyasi, coğrafi açıdan bakıldığında Irak Devleti, Türkiye ile ideallerini aynı görmüştür ve uluslararası siyasi arenada azami müşterekte bileşilmesi gerektiğini düşünmektedir. Esasında Türkiye Ortadoğu bölgesinde herhangi bir emel beslememektedir. Ortadoğu bölgesinin karışıklık haline karşın İsmet İnönü, önemli bir rol oynamak niyetinde değildir. İsmet İnönü Arap Memleketleriyle ilgili bahislerde tam bir sessizlik içerisinde.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Irak ile Ticari ilişkilerde hayat tabii seyrinden hiç ayrılmamıştır. 1940 yılında Türkiye'nin Bağdat Ticaret Ataşesi Türkiye'ye bir mektup yazarak ödemesinin Bağdat da yapılması şartı ile Madeni Eşya Birliği ile anlaşma sağlanmış ve mühim miktarda, yekünü 6.000 sterlin tutarında madeni eşya (büyük kısmı kalay) siparişi verilmiştir(Yeni Sabah, 25 Eylül 1940). Akşam Gazetesi haberine göre, üç üyeden oluşan bir Türk iktisat heyeti Irak piyasasını incelemek ve bir ticaret anlaşması için Irak'a gitmişlerdir(Akşam, 6 Mayıs 1945). 5 Temmuz 1945 yılında Türkiye ve Irak arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bağdat'ta imzalanan anlaşmaya göre iki tarafta memleketlerinde yetişen mahsullerin ihtiyaç fazlası kısmını değiştirme şekliyle anlaşmada mutabık kalmışlardır(Akşam, 5 Temmuz 1945). Cumhuriyet Gazetesi haberine göre, Bağdat da Türkiye elçisi Said Rahmi Apak ile Irak Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ahmet El Rawi arasındaki görüşmede bir ticaret komisyonu kurulması planlandı. Türkiye'nin Iraktan 8.000 ton arpa ve bir miktar buğday almasına ve Iraklı öğrencilerin Türkiye'de öğrenim görmelerine de bu görüşmede karar verilmiştir(Cumhuriyet, 10 Mayıs 1950). Haberleşme ve ulaşım alanlarında da bir takım adımlar atıldığı görülmektedir. 1940 yılında Irak Hükümetiyle Türk Hükümeti arasında yapılan anlaşmaya göre Irak ve Türk Demiryolları arasında müşterek tarife uygulanmıştır. Irakla bir vagon anlaşması da yapılarak Türkiye'den kalkan tren aktarmasız olarak aynı tarife üzerinden Bağdat'a kadar gidecek aynı suretle Irak vagonları da Türkiye'ye gelebileceklerdi(Yeni Sabah, 15 Ağustos 1940). Irak Devletiyle, Irak Hava Yolları idaresi tarafından 4 Mayıs 1948 tarihinden itibaren Bağdat ile İstanbul arasında yolcu ve yük nakliyatına başlanmıştır. Her haftanın salı günü İstanbul'a gelip çarşamba günü dönecek olan "Vayting" tipinde ki uçak 24 kişiliktir(Akşam, 4 Mayıs 1948). Yine Türk Hükümeti ile Irak Krallığı arasına 30 Haziran 1947 tarihinde imzalanmış olan hava ulaştırmalarına dair anlaşmanın tasdiknameleri Türk Dışişleri Bakanlığı ile Irak Elçiliği arasında 21 Aralık 1949 tarihinde görüşülmüş ve yürürlüğe girmiştir(Yeni Sabah, 22 Aralık 1949).

İsmet İnönü Arap Memleketleriyle ilgili İkinci Dünya Savaşı akabinde, Türkiye ile kimi Orta Doğu devletleri arasındaki münasebetlerde bir kıpırdanma görülmektedir. 1946–1947 tarihlerinde önce Irak heyeti Türkiye'ye resmî ziyarette bulunmuştur(Duran ve Karaca, 2011:212).

Irak ile Türkiye arasında Fırat ve Dicle nehirlerinden yararlanma konusunda 29 Mart 1946 tarihinde “Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması”nın bir numaralı eki olan,

“Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü” imza edilmiştir. Protokolde Türkiye kendi yararına yapacağı tesisler hakkında Irak’a haber verme ile yükümlüdür. Protokolde geçen yararlanmalar Irak’ın faydasına yapılacak olan tesislerden Türkiye’nin yararlanmak istemesi hâlinde geçerli olacaktır. Antlaşma süresiz olduğu hâlde günümüzde tam olarak uygulanamamıştır(Dursun, 2006:98-99).

Suriye ordusu günümüzdeki gibi Ürdün Kralının teorisi “Şii Hilâli” gibi Ürdün’ün Büyük Suriye hayaline ve Irak ile “Feyizli Hilâl” birleşmesine karşı olmuştur(Zafer, 5 Aralık 1949).

Türkiye “*Arap devletlerinin toprak bütünlüğü*”nü daima arzu etmiştir. Bu siyasi tavır da genelde Irak ile dostluk ilişkileri kurulduğu için 1955 yılında Irak Meclis Reisi Abdülvehab Mercan TBMM’ye bir nezaket ziyaretinde bulunduğu zaman beyan edilmiştir(TBMMZC, 10/6-3: 1955:346).

3.1.2.1. Kerkük Petrolleri Meselesi

Kerkük ve Musul bölgesi, üzerinde yer aldığı coğrafyanın Asya ile Anadolu ve dolayısıyla Asya ile Avrupa arasında kadim bir güzergâh olması, bulunduğu “Mezopotamya” bölgesinin daha asırlardan beri dünyanın en mühim kültür ve medeniyetlerinin doğduğu ve yaşadığı çok değere haiz bir merkez olması ve bulundurduğu yeraltı zenginliği ile her dönem için bir cazibe merkezi olarak kalmıştır. İslâm âlemi içinde de tesirini muhafaza etmiş, Halife Hz. Ömer devrinde fethedilen bu topraklar, Emevî ve Abbasîlerinin önemli iki şehriydi. Bu bölgenin Türk tarihi bakımından da oldukça ehemmiyetli bir yeri vardı. Türkler Anadolu’ya yerleşirken burası “üs” olmuştur. Araplar ve Türkler aynı yerleşim birimlerinde müşterek yaşamadıkları için asimilasyon tehlikesi olmamıştır. 8. yüzyılda nüfusu hızla artan Türkler “devletleşme” yoluna Abbasî halifesine bağlı Musul-Kerkük bölgesinin de ilk Türk devleti Tulunîleri kurmuşlar ve zamanla Musul-Kerkük Türk yurdu olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti’nden Osmanlı’ya kadar arada Musul-Kerkük bölgesinde Irak Selçukluları, Zengiler, Erbil Atabeyliği, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîler adlarıyla Türk devletleri kurulmuştur(Demir vd., 1993:VIII). 1118 yılından beri bir Selçuklu toprağı ve 1517 yılından sonra da bir Osmanlı vilayeti olan Musul’a Kerkük sancağı 1878’de bağlanmıştır(Kılıç, 2008:319).

Kerkük-Musul bölgesi 19. Yüzyıldan itibaren yeraltı zenginlikleri ve coğrafi konumu ile Batılı devletlerin dikkatini celp etmeye başlamış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızlar ve İngilizler için mutlaka işgal edilmesi gereken bir bölge durumuna gelmiştir. Sonuçta İngiltere, Osmanlı Devleti'nin savaşın mağlupları arasında yer almasından yararlanarak, Kerkük-Musul bölgesi üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamıştır(Demir vd., 1993: X). İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gerekçe gösterilerek İngilizlerce işgal edilince mesele Lozan Konferansı'na taşınmıştır. İngilizler 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ı, sonra da 7 Mayıs'ta Kerkük'ü ve 1 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmiştir. Musul'un durumu burada da kesin olarak saptanamadığı için meselenin halli bir sonraki müzakerelere bırakılmış, bu görüşmelerden de bir netice alınamaması üzerine 1926'da yapılan Ankara Antlaşması'yla İngiliz mandasındaki Irak'a terk edilmiştir.

Lozan Antlaşmasına göre Irak petrolününin %10'nu yirmi beş seneliğine Türkiye'ye verilmiştir. Irak'taki Türkler ise azınlık statüsünde kabul edilmiştir(Barlas, 2017:56).

Devletin petrol arama görevini 20 Mayıs 1933 tarihinde yürürlüğe giren 2189 Sayılı Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun ile olmuş ve aramalar 1936 yılına kadar devam etmiştir. 14 Haziran 1935 tarih ve 2804 Kanun ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kuruldu ve kuyular açılmaya başlandı. Türkiye'nin Irak ve Suriye'ye yakın bölgelerde petrol arama çalışmaları Fransa ve İtalya gibi ülkelerin yanı sıra Musul'da petrol bulan Irak Petroleum Şirketine göre epey geri kalmıştır(Yurtoğlu, 2017:152).

3.2. DİĞER ARAP ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLER

3.2.1. Lübnan ve Ürdün ile Olan İlişkiler

Lübnan Yavuz Sultan Selim'in Memlüklerle yaptığı Mercidabık Savaşı'yla 1516'da Osmanlı Devleti topraklarına katıldı. 400 sene Osmanlı yönetiminde kaldı. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın bölgeyi 1840'ta ele geçirmesiyle yerel güçlerin mücadeleleri bitmiştir. Marunîler ve Dürziler arasındaki gerginliği bitirmek isteyen Osmanlı, Lübnan'ı iki idari bölgeye taksim etti ve "çifte kaymakamlık" dönemi başladı. Osmanlılar 1840 yılından beri bölgede meydana gelen gerginliği bitirmek için 1861'de Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı adıyla bir idare şekli oluşturdu ve Fuad Paşa başkanlığında Avusturya,

Fransa, İngiltere, Rusya ve Prusya'nın mümessillerinin iştirak ettiği bir müzakere tertip ederek Cebel-i Lübnan'da yeni bir yönetim biçimi kabul edilmiştir. Bu idari şekle göre Bab-ı Âli'den gönderilecek valinin, nüfusun ekseriyetini oluşturan Hıristiyanlardan seçilmesine karar verilmiştir. Böylece Lübnan özerk bir yönetim biçimine kavuşmuştur. Osmanlı Devleti Lübnan'da "parlamentonun ilk örneğini" oluşturdu. Mutasarrıflık sistemiyle Dürzi, Marunî ve diğer mezheplere eşit temsil hakkı verildi. 1850'de Lübnan'da çifte kaymakamlık sisteminin faaliyetlerinin çoğaltılmasıyla "bürokratik hükümet yapısı" oluşmuş oldu. Her iki kaymakamlığa Müslüman, Marunî, Dürzi, Grek Katolikleri ve Grek Ortodoksları Katolikleri temsil eden birer azanın yanı sıra, altı hâkimin bulunduğu bir meclisin kurulmasına karar verildi. Sonra İstanbul'a bağlanıp Osmanlı Devleti tarafından doğrudan idare edilmiştir. 19. Yüzyılda bölgede Batılı sömürgeci güçler egemen oldu(Sağlam, 2018:5). Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi tarafından yayınlanan demokratça düşünceler Arap gençlerde Türklere karşı ayrı millet olduğu duygusunu uyandırdı(Brockelmann, 1992:403). Tarihsel olarak Türkiye'nin Ortadoğu politikasının gelişim süreci 1930-1940 arası dönem ve İkinci Dünya Savaşı arası dönem, Orta Doğu ve İslam âlemini "oryantalist" bir bakışla değerlendiren, bu sebeple Doğu'dan kopmayı ve Batı'ya yönelmeyi ön kabul olarak gösteren zaman aralığı bu dönemin iki başlıca evredir(Sağlam, 2018:5).

Ürdün ve Lübnan diğer Arap Devletleriyle karşılaştırıldığında daha batı yanlısı olmalarına rağmen, bölgede İngiliz, Fransız ve İtalyan varlığı ve Türkiye'nin Batı modeliyle şekillenmesi Türk-Arap ilişkilerinin 1923-1945 arasında yeterince gelişmemesinin sebebidir. Lübnan için Türkiye ile Fransa arasında 30 Mart 1940 tarihinde Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi yapılmış ve Beyrut'ta Puaux yetkileri General Weygand'dan devralmıştır. Fransız manda idaresi altındaki Lübnan 1941'de şeklen bağımsız olmuştur(Ada, 2005:227). 1946'da Lübnan Cumhurbaşkanı Beşare El-Huri Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 6 Mart 1950 yılında Akşam Gazetesi muhabiri ile özel bir röportaj yapan El-Huri bu ziyarete dair beyanatında;

"Ankara'yı ziyaretimde Türk milletinin ve onun Sayın Devlet Başkanı ile yüksek idarecilerinin gerçekleştirdikleri terakki ve medeniyet eserlerini gözlerimle gördüm. Sayın İsmet İnönü ve refikasını ve devlet adamlarının bana, refikama ve refakatimizdeki zatlara karşı gösterdikleri nezaket konukseverliğin leziz hatırasını hala gönüllerimizde saklıyoruz. Türkiye'ye nispetle biz küçük bir

devletiz, onunla medeniyet ve ilerleme yolunda yarışamayız. Bizde elimizden geldiği kadar altı yıllık bir istiklal hayatı olan yurdumuzu ilerletmeye ve halkını refaha ulaştırmaya çalışmaktan geri kalmıyoruz. Merhum babam Osmanlı Devleti Memuru idi ve mükemmel Türkçe konuşurdu. Biz tahsilimizi Avrupa da yaptığımızdan bu güzel dili maalesef konuşamıyoruz. Ailece Türkleri sever ve takdir ederdik ve gene de öyleyiz. Şahsi Dostu olmakla iftihar ettiğim Cumhurbaşkanınız İsmet İnönü'ye necip ve dost Türk Milletine gazeteniz vasıtası ile hararetli selam, derin saygı ve yürekten refah dileklerimi bildirirseniz pek memnun olurum"(Akşam, 6 Mart 1950).

İfadeleriyle Arapların Türklere asırların derinliğine karışmış bir alaka ile bakar ve severken bir yandan da yeni Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucusu büyük inkılâpçı Mustafa Kemal Atatürk ve halefi Milli Şef İsmet İnönü'ye de kuvvetli bir hayranlık besledikleri aşikârdır. Zira bütün Arap Devlet liderleri beyanatlarında bunu dile getirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklar üzerinde kırktan fazla devlet kurulmuştur. Bunlardan biri de Ürdün Krallığı'dır. Emir Abdullah 1920 yılı sonbaharında Ürdün'de denetimi ele geçirmiştir. 29 Mart 1921'de Churchill ile Kudüs'te gerçekleştirilen bir antlaşma ile idarî bağımsızlığı olan bir Ürdün Devleti (Şark'ül-Ürdün) kurulmuştur. İngiltere Ürdün'e mandater devlet statüsü vermiştir. 1921'den 1946 yılına kadar İngiliz himayesinde kalmıştır. Haşimî Ürdün Emiri Abdullah'ın 1937 yılındaki Türkiye Cumhuriyeti ziyareti iyi ilişkilerin başlangıcı olmuştur(Birbudak, 2013:1; Mutlu, 2007:277).

Arap Devletleri Türk Askeri eğitim ve disiplin kurallarına güven duymuşlardır. İsmet İnönü, Osmanlı Devletinde Genelkurmay Başkanlığı Harekât Şubesi Müdürlüğü, Birinci Dünya Savaş'ında Diyarbakır'da Ordu Kurmay Başkanlığı ve ardından Irak, Gazze ve Filistin Savaşlarında Kolordu komutanlığı yapmıştır. Tüm mazlum milletlere örnek Milli Mücadele Destanının TBMM ordularının Genelkurmay Başkanı ve Milli Ordunun Batı Cephesi Komutanı Mustafa İsmet İnönü bir askerin gelebileceği üst komuta kademe ve rütbelerini savaş meydanlarında zaferler kazanarak almıştır. Albay İsmet Bey 23 Nisan 1920'de açılan TBMM Milletvekillerinin oylarıyla Genelkurmay Başkanı olarak seçildiğinde 36 yaşındaydı(Coşkun, 2018:15-16). 89 yıllık yaşamında önemli askeri görevlerde bulunan, her zaman rütbesinden fazla sorumluluklar üstlenen Asker İnönü,

adını tarihe altın harflerle yazdırmıştır. Bu çerçevede Ürdün Emiri Abdullah, Büyük oğlunun Türkiye'de askerlik stajı yapması için girişimde bulunmuş, İsmet İnönü bundan memnuniyet duymuş ve kendi yaveri olarak riyasetine almak istediğini bildirmiştir(Akşam, 12 Mart 1939). 29 Nisan 1939 tarihinde Kral Abdullah, Oğlu Emir Naibi, *"Bu günden itibaren benim değil İnönü'nün oğlusun. Alay komutanına selamımı söyle ve kendini Emir değil asker olarak takdim et. Büyük Atatürk ile aramızda başlayan dostluğun Türk-Arap dostluğu olarak ne kadar popüler olduğu güzergâhtaki Arabaleminin candan alkışı ile sabit oldu. İki kardeş millet için bu hadisenin mana ve şümülü azimdir."* sözleri ile Şam'a uğurlamış ve Emir Naibi 30 Nisan 1939 tarihinde Şam'dan Türkiye'ye yola çıkmıştır(Yeni Sabah, 29 Nisan 1939). 2 Mayıs'ta Ankara'ya gelen Prens İstasyonda muhafız kıta komutanı Albay İsmail Hakkı ve Cumhurbaşkanlığı yaverleri tarafından merasimle karşılanmış, Prens Ankara'da İnönü'nün Yaveri olarak askerlik stajını yapmaya başlamıştır(Yeni Sabah, 2 Mayıs 1939).

Ürdün ile Türkiye arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşı sürecinde devam etmiş ve her iki ülke arasında harple ilgili istişareler yapılmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Hariciyede çalışan Müsteşar Feridun Cemal Erkin'i 1942'de Arap başkentlerine resmî ziyarete göndermiştir. Emir Abdullah tarafından Erkin'in kabul edilmesinden sonra Ürdün ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkileri değişik siyasi, stratejik ve konjonktürel sebeplerden dolayı devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya iki büyük kampa bölündüğünde, Ürdün ve Türkiye taraflarını hür bloktan yani demokrasinden yana belirlemişlerdir. Türkiye Sovyetlerin siyasi baskılarına karşı bir önlem olarak Arap ülkeleriyle işbirliği içine girerek Orta Doğu'da güvenli bir bölge oluşturmayı arzulamıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Ürdün'ün Mart 1946'da İngiltere'den tamamen bağımsızlığını elde etmesi üzerine Kral olan Emir Abdullah'a tebriklerini sunmak üzere Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Feridun Cemal Erkin fevkalade murahhas sıfatıyla Amman'a göndermiştir. Kral Abdullah Türkiye'yi 8 Ocak 1947 tarihinde ziyaret etmiştir. İki ülke "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması"nı 11 Ocak'ta imzalamıştır. Türkiye ve Ürdün'ü memnun eden söz konusu antlaşma bölgesel ve küresel etkiler doğurmuştur. Bu antlaşma, komünizmin Orta Doğu'ya sızmasına karşı mühim bir set oluşturacak adımdı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 28 Ekim 1947'de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sebebiyle Ürdün Kralı Abdullah'ın tebriklerini takdim etmek üzere Ankara'ya gelen Ürdün heyetini Çankaya Köşkü'nde kabul ederek dostluğun

devamını göstermiştir. Şarki Ürdün'ün veliahdı Emir Tallal, 24 Temmuz 1948'de Ankara'ya gelmiş ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşerek Türkiye'ye karşı duyduğu derin sevgisini beyan etmiştir(Demirtaş, 2017:1194).

3.2.2. Afrika Ülkeleri İle Olan İlişkiler

19. Yüzyılda Avrupa'nın Afrika kıtasına olan ilgisi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki toprakları tehdit altına girmiştir. Cezayir, Mısır, Tunus ve Libya gibi Afrika ülkelerinin Fransa ve İngiltere'nin işgali altına girmesi bölgedeki Türk egemenliğini sona erdirmiştir. Bu ülkeler 20. Yüzyılın ikinci yarısına kadar İngiltere ve Fransa'nın hâkimiyetinde bulunmuşlardır. Milli Şef İsmet İnönü döneminde Afrika ülkeleri bağımsızlıklarını kazanamadıkları için aktif bir politika takip edilememiştir. Ancak yine de Afrika Ülkeleri'nde Türkiye'nin tarihsel bağları devam etmiştir. Nitekim tarihsel olarak bölgelerin açıklanması bu dönemde gelişmeye başlayan ilişkilerin daha iyi kavranması açısından önemlidir.

Mısır 1517 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti egemenliğine girmiş ve Kölemen egemenliğine son verilmiştir. 16. Yüzyılda Kızıl Deniz'de ve Hint Okyanusu'nda deniz gücü olan Portekizlilerin Hint Ticaret Yolu'nu kullanmayı terk edip Ümit Burnu güzergâhını tercih etmesiyle Mısır'ın ticari ehemmiyeti azalmıştır. Osmanlı Devletinin Akdeniz ve Kızıl Deniz'deki mevcut konumu değişince Portekizliler bölgeden ayrılmıştır. 17. Yüzyılın başlarında Mısır üzerindeki çekişmeler azalmıştır. Osmanlı Devletinin Karadeniz'in kuzeyinde ve Balkanlar'da toprak kaybetmesi prestij kaybetmesine neden olmuştur. Osmanlı Devletinin hassaten Avusturya, İran, Rusya ve Polonya ile savaş halinde olması Mısır üzerindeki hâkimiyetini azaltmıştır. Başında Fransa'nın geldiği birçok devlet Mısır'a müdahale etmeye başlamıştır. Fransa yalnız bölgeyi ele geçirmekle yetinmemiş bir seri işgal programı da başlatmıştır. Napolyon 1 Temmuz 1798 tarihinde İskenderiye önlerine ulaşmış ve 21 Temmuz 1798 tarihinde Kölemenlerle yaptığı "Ehramlar Muharebesi'ni" kazanıp Kahire'yi işgal etmiştir. Osmanlı Devleti de İngiltere ve Rusya ile ittifak yaparak Fransa'ya savaş ilan etmiştir. İngiltere donanmasını Mısır'a sevk edip Fransız donanmasına ani bir baskın yaparak tamamen yok etmiştir. İngilizler Temmuz ayı başında İskenderiye bölgesinin sahilinde tahkimat yapıldığını iddia edip Mısır'a yerleşmek için bahane aramıştır. Osmanlı- İngiliz siyasi ilişkilerinde İngiltere'nin Mısır'ı ele geçirmesi derin bir değişim oluşturmuştur. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ilkesi üzerine dayanan Şark siyasetini

bütünüyle bırakmış ve Mısır'dan sonra Arap Yarımadası'na da sahip olmaya çalışmıştır. İngilizler bir yandan Arap milliyetçiliğini, diğer yandan da Anadolu'da Ermeni meselesini oluşturmuştur. Fransa'nın Süveyş Kanalı projesini gerçekleştirmesi Mısır'daki itibarını oldukça arttırmıştır. Mısır'daki hâkimiyetini İngiltere'ye kaptıran Fransa Şark politikasında değişiklik yapmıştır. İngiltere'nin Berlin Antlaşması sonrası Osmanlı topraklarını bölüşme politikasına karşı Fransa Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Mısır'da kaybettiği prestijini tekrar elde etme gayreti içerisinde girmiş, İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesine razı olmamış ve bu süreçte İngiltere'nin karşısında cephe tutmuştur. 1877-1878'te 93 Harbi sebebinden ve Berlin Antlaşması'nın uygulanmasından doğan sıkıntılar Osmanlı Devletini epey uğraştırdığı için Mısır'ı kurtaramamıştır. 19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde yerli sanayiye yok olmuş ve Mısır, İngiltere'nin hammadde tedarikçisi olmuştur. Mehmet Ali Paşa döneminde ele geçirilen Sudan'da Mehdi olayı (1881) meydana gelmiştir. Mehdi karşısında İngilizler ancak 1898 tarihinde başarılı olabilmıştır. Her şeyin bedelini Mısır Hükümetine ödettirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız ülke olan Mısır, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle söz konusu durum değişmiştir. 5 Kasım 1914'te Mısır'daki İngiliz komutanlığı Mısır'ı bağımsızlık sözüyle kandırmış, Mısırlılar harp zamanında İngilizlere ekonomik ve insani destek vermiştir. 1918 Kasım ayında Mısır'da Mustafa Kemal Paşa'yı örnek alan Vafd Partisi kurulunca gösteriler başlamıştır. İsmet İnönü mevzu ile alakalı olarak Türk Milleti adına bir beyanatta bulunmuş ve bu açıklamasında Türk Milli Mücadelesi başladığı zaman Arap halkında herhangi bir tereddüde mahal vermeyecek bir şekilde tüm iyi niyetlerini beyan ettiklerini Osmanlı yönetimi altında bulunan halkların kendi istekleriyle kendi kaderini tayin etmeleri gerektiğini, ayrıca Türk Milletinin Arap ülkeleri üzerinde herhangi bir hak taleplerinin bulunmadığını açık bir dille beyan etmiştir. İngiliz hükümeti bekle gör politikası uygulasa da isyanın sona ermeyeceğini görünce Mısır'ın bağımsızlığını kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Devletin başına Kral Fuad geçirilmiştir. 1936'da Kral Fuad'ın ölümüyle yönetimi Kral Faruk devralmıştır(Pürmüslü, 2015:17-26). Mısır 1936'da İngiltere'ye Süveyş Üssü'nü veren anlaşmayı kaldırmak istiyordu. İngiltere de Ortadoğu Komutanlığı tesis ederek bölge çıkarlarını korumak istiyordu. 7 Nisan 1937 tarihinde Mısır ile Türkiye arasında dostluk, ikamet ve tabiiyet sözleşmeleri imzalanmıştır(Pürmüslü, 2015:26-78; Resmi Gazete, 1937-3640:1050). 13 Ekim 1951'de Türkiye'ye de bu komutanlığa katılma teklifi yapıldı. Mısır buna razı olmadı ve 1956 anlaşmasını da fes etti(Kürkçüoğlu, 1970:36). Türkiye NATO'yu tercih

etti. Mısır'ın son kralı Faruk 1952 darbesiyle görevden alınmıştır. Bu tarihten sonra da Mısır'da monarşi kaldırılmış ve Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Türkiye, Avrupa ve doğu arasında transit geçiş yoludur. Bu bağlamda, 1945'te Mısır'da Türkiye için uçak postası kabulü kararlaştırılmıştır. Postalar uçakla Ankara'ya gönderilecektir. Diğer taraftan Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya için de uçak postası kabul edilmiş fakat bunlar Ankara'ya kadar hava yolu ile oradan sonrası kara ve deniz yolu ile gideceği yere sevk edilecek şekilde kabul edilmiştir(Akşam, 25 Eylül 1945) Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Mısır Krallık hükümeti arasında hava ulaştırma anlaşması 9 Eylül 1949 tarihinde 15. kez imzalanmıştır. Türkiye adına Dışişleri Umumi Kâatibi Büyükelçi Faik Zihni Akdur ile Mısır adına Büyükelçi Mehmet Emin Fuat Bey tarafından her iki devletin meclislerinin tasdikine sunulmak üzere parafe edilmiştir(Cumhuriyet, 9 Eylül 1949). Arap Devletlerinde olduğu gibi Türkiye'de Ortadoğu da olan tüm gelişmeleri yakından takip etmiştir. 14 Şubat 1950 Akşam Gazetesi haberinden anlaşılacağı üzere Türkiye sağlık alanında da yardımını Arap ülkelerinden esirgememiştir. Mısır'da kolera salgını haberini alan Türk Hükümeti doktor ve sağlık memurlarından oluşan bir ekibi Mısır'a göndermiştir. Mısır Hükümeti ise ekipten son derece memnun kalmış ve ekipte vazife alanları birer madalya ile ödüllendirmiştir(Akşam, 14 Şubat 1950).

Cumhuriyetin “Buluğ Çağı” diye adlandırılan 1938-1950'li yılları arasında melodram temelli Türkçe sözlü-şarkılı gösterime giren Mısır filmleri Farsça-Arapça bağlantılı olduğu düşünülerek önceleri yasaklanmış sonra sınırlı olarak müsaade görmüştür. Doğu müziğinin açık ruhlu Türk ruhuna uygun gelmediği düşünülmüştür(Cantek, 2008:176). Buradan da anlaşılıyor ki kültürel olarak da Türk-Arap ilişkilerinde gündelik yaşama dair de sıkıntılar doğmaya başlamıştır.

Nüfusu Araplar ve Berberilerden oluşan Cezayir, 7. Yüzyıla kadar Berberilerin yaşadığı bir coğrafya idi. İslamiyet'in Arap yarımadasından yayılmaya başladığı 6. Yüzyıl sonlarından itibaren Mağrip ve Kuzey Afrika coğrafyası Müslümanların Avrupa'ya İslam'ı yayma hedefleri üzerindeki bir güzergâh olmuş ve bölge giderek fethedilmiştir. Böylece Libya, Fas, Tunus ve Cezayir tedricen Arap egemenliğine girince bölgedeki Arap nüfusu zamanla artmıştır. Berberi diyarı Cezayir artık Emevilerin ve sonra da Abbasilerin hükümranlığına girmiştir. 13. ve 15. yüzyıllar iç savaşlarla geçmiştir. Coğrafi keşifler ile Portekiz ve İspanya'nın deniz aşırı ülkelere gitmesi

Osmanlı Devletinin Akdeniz’de bu iki güçle karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. 16. asırda İspanyollar buraya Haçlı Seferleri başlatmıştır. Ferdinand’ın ölünce Korsan Oruç Reis Cezayir kasabalarını ele geçirip kendini sultan ilan etmiştir. Sonra bölge yönetimini kardeşi Hayreddin “Barbaros” devam ettirmiştir. Barbaros Cezayir’i Osmanlı Sultan’ına sunup Kaptan-ı Derya olmuştur. 19. Yüzyıla değin Osmanlı Devleti himayesinde duran Kuzey Afrika ve Cezayir, Osmanlı’nın zayıflamasıyla Akdeniz’de önemli bir güç halindeki Avrupa devletlerinin hegemonyasına girmiştir. Fransızlar 5 Temmuz 1830’da Cezayir’i işgal etmiştir(Taşgın, 2015:1).

İngiltere 3 Temmuz 1940 tarihinde Cezayir’in Mers-elkebir Limanı’ndaki Fransız donanmasını Almanların eline geçmemesi için batırdı. Kuzey Afrika’daki bu durum karşısında asabiligi artan Hitler, 11 Kasım 1942’de Avrupa’da Fransa’nın Alman kontrolündeki yerlerin de işgal edilmesi emrini vermiştir. Cezayir’den sonra müttefik kuvvetler Tunus’a doğru ilerledi ve 12 Mayıs 1943’te Alman ve İtalyan generallerin başında olduğu 252.000 kişilik Mihver ordusu Müttefik kuvvetlerine teslim olmak zorunda kaldı. Böylece savaş bitmiş ve Kuzey Afrika sahillerine müttefikler hâkim olmuştur. Ayrıca Mayıs 1943’te Cezayir’de De Gaulle Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesini burada kurmuş ve Sovyet, ABD ve İngiltere’nin bu komiteyi tanınmasıyla Fransa Cumhuriyeti’nin temsilciliği konumuna gelmişti(Savran, 2015:58).

Milli Şef İsmet İnönü’yü 1943 yılında –Şazeli-Halveti meşrepli Ebu’l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Ticanî (1737–1815) tarafından 1740’larda Cezayir’in güney kesiminde kurulan ve Mısır, Fas, Hicaz, Trablusgarp’ta yayılan– Ticianiye Tarikatı çok uğraşmıştır. Nihayet 24 Temmuz 1951 tarihli 5816 sayılı Atatürk’ü Koruma Kanunu ile Pehlivanoglu ve müritleri tutuklanmıştır(Dikici, 2008:178).

Libya adından önce “Trablus” veya “Trablus ve Bengâzi” kullanılmaktaydı. Buranın Suriye-Lübnan’daki (Doğu) Trablus’tan ayrılmasını sağlamak için bugünkü Libya’nın batısını teşkil eden bölgeye Trablusu’l-Garb denirdi. Berberî Levâte kabilesinin adının değişiminden yani buranın ilk yerli ahâlisi olan Lîbilerden Libya adının geldiği düşünülmektedir. Büyük Libya Arap Halk Sosyalist Cemâhîriyyesi resî adı Arapçada “el-Cemâhîriyyetu’l- ‘Arabiyyetu’l-Lîbiyyetu’ş-Şa‘biyyetu’l- İştirâkiyyetu’l- ‘Uzmâ”dır. Afrika kıtasında yer alan bu Orta Doğu ülkesinin kuzeybatısında Tunus, batısında Cezayir, güneyinde Çad ve Nijer, güneydoğusunda Sudan, doğusunda ise Mısır vardır. Bölgeye ticarî amaçla gelen Fenikeliler Trablus’u kurmuş ve bölge MÖ 5.

Yüzyılda Kartaca'ya bağlanmıştır. MÖ 630 senesinde bölgeye gelen Yunanlılar tarafından kurulan antik Siren kentinin kurulmasıyla Bingazi ortaya çıkmıştır. Tarih içinde ülkenin batısı Tunus ile doğusu ise Mısır ile bağlantılıydı. Hz. Ömer zamanında bölgeye yönelince 647 yılında Trablus Romalıların yenilgisiyle Müslümanlara geçti. 1355'te Cenevizlilerin eline geçti ve 6 ay sonra Merînîlere satıldı. Bölgeyi İspanyollar sömürmeye başladı. V. Ferdinand'ın ordusu 1510'da Trablus'u Hafsîlerden alarak halkı kılıçtan geçirdi. 1534'te Barbaros Hayreddin Paşa tarafından burası fethedildi. Yine Şarlken şehre tekrar saldırarak burayı Hıristiyan din adamlarına bıraktı. Turgut Reis ve Kaptanıderyâ Sinan Paşa tarafından 1551'de şehir alınıp Osmanlı Devletine katıldı. Güneydeki Fizan Bölgesi de 1577 yılında Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdi. 1864'te Trablusgarp vilâyet, Bingazi de 1877'de ayrı bir sancak olmuştur. Osmanlı Devleti tedbiren bölgenin ileri gelenlerinden ve Medeniyye Tarikatından Şeyh Zâfir'i İstanbul'a çağırdı ve Senûsiye Tarikatı Osmanlı Devleti'ne bağlandı. 1908 Osmanlı Meclisi'ne, Bingazi, Trablusgarp, Fizan ve Cebel-i Garbî milletvekilleri katıldı. 1911 Ağustos ayında İtalya Trablusgarp ve Bingazi üzerinde kötü niyetini belli ettikten sonra 29 Eylül 1911'de Libya'yı işgale başladı. 919'da İtalyan Hükümetiyle Trabluslu direnişçiler arasında anlaşma yapılarak anayasa hazırlanmaya başlandı. 1922 yılının Ekim ayında Mussolini'nin iktidara geçince İtalyanlar Libya'ya karşı sert davranmışlardır. 1911'den beri süren Ömer Muhtar'ın destansı mücadelesi 1932'ye kadar devam etmiştir. 1936-1937 Habeşistan Harbi'nde Libya'dan yerli birlikler gönderilmiştir. Libyalılar İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında İtalyan saflarında savaşmışlardır. Bunun sonucunda 1939 yılında Libyalılara "Özel İtalyan Vatandaşlığı" şerefi bağışlamıştır. 1943'te İngilizler burayı işgal ettiler. Libya 1951'de bağımsız oldu(Ceviz, 2011:81). İsmet İnönü zamanında Libya bağımsız olmadığı için politik olarak bir ilişki doğal olarak olmamıştır.

Tunus'un köklü bir kültür tarihi vardır. Birçok medeniyete beşiklik etmiştir. 7.yüzyıl ortalarında İslam topraklarına katılan bu ülkede Osmanlı Devletinden önce Ağlebîler, El-muvahhidler, Fatımiller, Hafsiler, İhşidler, Rüstemiler, Temimiler, Zeyyaniler ve Zîriler gibi milletler hüküm sürmüşlerdir. 15. Yüzyılda bu milletlerin iç çatışmaları birlik kurulmasını önlemekteydi. Emir Ahmed b. el-Kadı'nın daveti üzerine 1513'te Kuzey Afrika sahiline ayak basan Oruç Reis (Ö. 1518) ile kardeşi Hızır (Hayreddin) Reis (Ö. 1546), Tunus ve Cezayir ülkelerinde Osmanlı Devleti hâkimiyetini tesis etmişlerdir. Bölge 1518'de tamamen Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir. Hızır

Reis (Barbaros Hayreddin) Cezayir'e Beylerbeyi atanırken, Turgut Reis de 1555'te Tunus Beylerbeyi olmuştur. 1591'den sonra "Dayılık" idaresi başladı. Tunus, beyler ve dayılar idaresinde 1881 senesine kadar Osmanlı Devleti eyaleti olarak, 1956'ya kadar da yine beyler idaresinde olmak üzere Fransız müstemlekesi durumunda varlığını sürdürdü(Hizmetli, 1953:1-5). Libya gibi Tunus da İsmet İnönü döneminde bağımsız olmadığı için doğal olarak Türkiye ile Libya arasında politik ilişkiler olmamıştır.

MS 5. Yüzyıl öncesi Antik çağda Punt (bugün Pundland) bölgesi Fenikeliler, Romalılar, Yunanlılar, Hintliler ve Mısırlılarca bilinmekteydi. Burası MS 2. Yüzyılda Etiyopya'da hüküm süren Aksum Krallığı tarafından yönetildi. Arap kabileleri Somali kıyılarına MS 7. Yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlamıştır. Yemen hâkimiyetinde Cibuti'ye yakın Aden Körfezi kıyısındaki bir sahil kasabası olan bugünkü Zeyla'da ilk sultanlık kuruldu. "Somal" adının kökeni konusunda İsmâil isminin zaman içerisinde yerli dilde önce "smâl" ve bir zaman sonra da "Somali" biçimini aldığı rivayeti vardır. Makdişu, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân (Ö.705) zamanında gelen Araplar tarafından başkent olarak kuruldu. Somali sahilleri MS 900-1500 yılları arasında Habeşistan'ın güçlü iki Müslüman hanedanı olan Adil (Adel) ve Evfât (İfat) sultanlıklarının idaresi altında kaldı. Burada 1517'deki Portekiz istilasına kadar sakin bir hayat yaşandı. Portekizliler 1499-1507 yılları arasında Makdişu'yu zaman zaman bombaladılar. Burası 1517 yılında istila oldu. Somalili Müslümanlar 1529-1543 yılları arasında cihat ettiler. Osmanlı Padişahı Kanuni Somalilere yardım etti. 16. Yüzyıl sonrasında Somalililer Zeyla ve Makdişu gibi sahil şehirlerini yurt edindiler. Osmanlı Zeyla'yı 1559'da devletin bir parçası haline getirdikten sonra kurulan Habeş eyaleti içerisinde Somali bir sancak merkezi yapıldı. 1517 yılında Osmanlı Devleti tarafından Mekke ve Medine'yi tehdit eden Portekiz Donanması Kızıldeniz'den çıkarıldı. Osmanlı Devleti 1630-1830 yılları arasında buraları Mekke Şerifinin manevi mesuliyetine havale etmişti. Osmanlı Devletinin bölgedeki hâkimiyeti 1850'lili yıllara kadar sürdü(Kavas, 2017:5-10).

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'dan Çad Gölü'ne doğru uzanan ve dolaylı bir şekilde Mısır Hidivliği toprakları üzerinden Somali'ye kadar çok geniş bir hinterlant üzerinde dinsel ve tarihsel bağları nedeniyle egemenliğini ve nüfuzunu korudu(Tandoğan, 2013: ix). Osmanlı Devleti 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısı ile 20. Yüzyılın ilk senelerindeki sıkıntılı zamanlarında bile özellikle Yemen ve Hicaz Vilayeti ile Mısır

Hidivliği aracılığıyla bölgede sömürgeciliğe karşı Habeşistan, Sudan'a ve Somali'ye yardımcı oldu. Osmanlı Devleti senelik 3 bin kese altın mübadilinde Hint Okyanusu cihetindeki Re'sül-Hâfun'a kadar uzanan Somali sahillerindeki kıyı mıntıkasının idaresini 1875'te Mısır hidivi (sadrazam unvanındaki vali) İsmail Paşa'ya devretti ve 1884'e kadar Harar dâhil buradaki İslam yerleri Mısır yönetiminde kaldı. 1875 yılından itibaren ise İngiliz, Fransız ve İtalyan devletleri buraların üzerinde hak iddia ettiler. İtalya Hint Okyanusu kıyısındaki Benadir sahilindeki toprakların 1880-1890 yılları arasında işgal etti ve burasını 1905'te bir sömürge şeklinde birleştiren 1908'de ise resmen kendisinin olduğunu ilan etti. Fransa da stratejik olan bu yeri eline geçirmek istiyordu. İngilizler Osmanlı Devleti idaresindeki Zeyla iskelesi ve çevresi 1882 işgal ettiler. 1899-1920 yılları arasında Afrika'da sömürgeciliğe müsaade eden Muhammed b. Abdullah Hasan'a burası devredildi. Somali Devletinin istiklal yolundaki ilk ulusal kahramanı olan Muhammed b. Abdullah 1921 yılı başında bir hastalıktan dolayı öldü. İtalya 1935'te Habeşistan'ı ele geçirmek için Somali'yi üs olarak kullanmıştır. 1936'da İngilizler Somali'yi ele geçirdi. 1940 yılında ise Somali İtalyan işgaline girdi. 1943 ve 1947 yılında Somali'de bağımsızlık hareketi ortaya çıktı. 1948 yılında Birleşmiş Milletler bir düzenleme yaptı. Haud ise kuzeybatıdaki Ogaden bölgesi olarak Etiyopya'ya bırakılmıştır. Nihayet 26 Haziran 1960 günü Somali 1 Temmuz 1960'da bağımsızlığını ilan edip 7 Temmuz günü de Somaliland ile birleşerek tek devlet oldu(Kavas, 2017:11-17). Somali de İsmet İnönü iktidarı zamanında bağımsız olmadığı için herhangi bir politik ilişki olmamıştır.

3.2.3. Suudi Arabistan ve Yemen ile İlişkiler

Hicaz ve Necd bölgeleri olan bu topraklarda İslamiyet'in doğuşuna kadar bir devlet kurulmamıştır. Hz. Muhammed'in doğduğu sıralarda Mezopotamya, Filistin, Irak, Suriye ve Yemen'de Bizans veya İran nüfusu görülmekteydi. İslam Devleti kurulunca merkez önce Şam'a sonra da Bağdat'a kaydığından Mekke ve Medine'nin Hac ziyaretinden dolayı kutsallığı dışında Hicaz ve Necd unutulmuş gibidir. Osmanlı Devleti'nin yıkılış zamanında petrole ilgi duyulmaya başlanmış ve bu iki bölge Batılı devletlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra petrol topraklarında krallıklar kurulunca Necd ve Hicaz bölgesi Suud Ailesinin payına düşmüştür. Abdülaziz Bin Suud 1953 yılına kadar Suudi Arabistan'ın kralı olmuştur(DEİK, 2017:3). Suudi Arabistan Kralı İbnisuud'un oğlu Emir Faysal'ın eşi

Emir'e İstanbul'da doğmuş büyümüş, babası Türkiye'de yetişmiş bir şerif, annesi ise Adapazar'lı muhterem bir kadındı. Çocukları; Emir Muhammed, Emir Suud, Emir Abdürrahman, Emir Bender, Emir Türk, Emir Sara ve Emir Latife dir. Evlerinde daima Türkçe konuşulurdu. Her fırsatta Türkiye'yi sevdiğini söyler ve bunu göstermek isterdi. Bunun ispatı olarak da küçük oğluna Türk ismini vermişti(Akşam, 11 Nisan 1945). Onun etkisiyle Emir Faysal Türkiye'ye büyük bir sevgi ve samimiyet duymaktadır. Emir Faysal mükemmel derecede Türkçe, İngilizce, Fransızca ve tabii Arapça konuşur, okur ve yazardı.

İsmet İnönü döneminde aşağıdaki birkaç hadise dışında pek kayda değer olay yoktur. Suudi Arabistan ve Türkiye bölgedeki olaylar cereyan ettiğinde müttefiklerden yana olmuştur. 02.04.1940 tarihinde Irak'ta, İngiliz taraftarı Başbakan Nuri Sait Paşa ile Kral Abdililâh'a karşı ayaklanma olmuştur. İsyanın lideri Reşit Ali iktidarı ele alınca Abdililâh yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. İngilizler ise Reşit Aliye karşı Basra Körfezi'ne çıkarma yaptılar. Reşit Ali, Almanlardan yardım isteyince 30 Alman uçağı 1940 yılı Mayıs ayında Irak'ın yardımına gelmişti. Reşit Ali içeride ve dışarıda destek bulamamış, Türkiye ve Suudi Arabistan da Reşit Ali'ye yardım etmemiş ve ayaklanma bastırılmıştır(Goloğlu, 1974). Yemen elçiliği henüz olmadığından ilişkiler Suudi Arabistan elçiliği üzerinden yürütülmüştür(Polat, 2017:113).

Türkiye ile Arap ülkeleri arasında laik ulus devlet kurulurken savaşların da getirdiği zorunluluklar sebebiyle ilişkiler pek olmamıştır. Zaten sıkıntılı geçen süreçte Musul ve Hatay dışında pek diğer meselelerle uğraşmamıştır. Misak-ı Milli sınırları çizilirken Arap ve Slav unsurlar hudut dışı bırakılmıştır. Yeni kurulan Türkiye böylelikle Batı'dan gelebilecek olan etnik ve dini karakterli müdahalelere karşı kendini kapatarak korumak istemiştir(Yağbasan ve Günek, 2017:127).

Tarihte Arabiyetüs'saide, Yemen el-Meymun, Arabia Felix ve L'Arabie Heureuse gibi adlarla anılan Yemen Kızıl Deniz'i Hint Okyanusu'na bağlayan yerde bir ticaret merkezi idi. Coğrafi konumu itibarıyla Yemen, Kızıl Deniz'in Hint Okyanusu'na açıldığı bir kapıdır. Bab'ül Mendeb boğazının doğu sahilinde Afrika boynuzu ile birlikte yer almaktadır. Dünyadaki denizler üzerinde nakledilen emtianın %70 gibi büyük bir kısmı Süveyş Kanalı, Aden Körfezin ve Kızıl Deniz'den geçtiği düşünülürse bu bölgenin istikrarının ne kadar mühim olduğu anlaşılır. Hem dağlık coğrafyası hem de içtimai yapısı sebebiyle Yemen, idare altına alınması en güç ülkelerden biri olmuştur. Ülke

milattan önce Seba melikesi Belkis ile bilinirdi. Yemen’de uzun yıllar Habeşistan krallığı hüküm sürmüştür. Roma ve Perslerin istilasına uğrayan Yemen Hz. Ali tarafından MS 632 yılında İslam egemenliğine altına alınmıştır. Hz. Muhammed ölünce Yemen kabileleri isyan etmiş ve ilk halife Hz. Ebubekir Yemen’i tekrar kontrol altına alarak Arap yarımadasının bütünlüğünü sağlamıştır. Yemen halkı Hz. Ali’ye olan sevgisinden dolayı Şiiliği benimsemiştir. 19. Yüzyılda Şiiliğin Zeydilik kolu Yemen’de bir hanedanlık kurmuştur. 1173’te Selahaddin Eyyubi’nin kardeşi Turhan Şah Yemen’i fethettikten sonra Eyyubilerin devamı sayılan Memlûklere geçmiştir. Yavuz Sultan Selim Han’ın Mısır seferi zamanında (1517) Memlûk Devleti yıkıldığından Memlûkler’in Yemen valisi burayı Osmanlılara teslim etmiştir. 1536’dan itibaren Büyük Kasım’ın liderliğindeki Zeydi Aşiretlerle Türk valiyi hep uğraşmıştır. Her ne kadar 1630’da Yemen’den çıkıp 1676’da İmam İsmail’in vefatından sonra Yemen yeniden Türk hâkimiyetine girse de 18. yüzyılın ortalarına kadar tam bir Osmanlı hâkimiyeti sağlandığı söylenememiştir. Güney Yemen, Aden ve çevresi ise 1513- 1518, 1538-1547 yılları arasında Portekiz hâkimiyetindeyken 1538-1547 ve 1547- 1645 yılları arasında Osmanlı Devleti yönetimi altındadır. 1645’ten sonra Lahic yerel Sultanı’nın tesiri görülmektedir. 1837’de Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa Taiz bölgesini ele geçirince Mısır’ın güçlenmesinden tedirgin olan İngiltere 1839’da Yemen’i işgal etmiştir. İmam Muhammed ibni Yahya Hamidüddin kendi Kuzey Yemen hanedanlığını 1891’de kurdu. 1910 yılında İmam Yahya Osmanlıya karşı cihat başlattı. Balkan Savaşları ve İtalya’nın Trablus’u işgali nedeniyle Osmanlı İmam Yahya ile Da’an Anlaşması’nı yaptı(Aydıntepe ve Artokça, 2018:3).

İkinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce isyanlarla anılan Yemen, payitahta uzaklığı, mezhepsel farklılıklara dayanan itaatsizlikler, bölgeye müdahale etmeye çalışan emperyalist ülkelerin baskısı gibi sebeplerle Osmanlı Devletini pek çok sebeplerden dolayı zorluyordu. Yemen’de Osmanlı yönetimi dönem dönem değişikliğe uğrayan farklı yöntemlerle devam ettirildi. Ancak merkezi otoriteye çoğu zaman baş kaldıran İmam Yahya ile 1911 yılında imzalanan Dean Antlaşması önemli bir ittifakın başlangıcı oldu. 1917’de Filistin Cephesinden Osmanlı Devletinin çekilmesi ile İmam Yahya bağımsızlığını ilan etmiştir. 8 Ağustos 1948’de İmam Yahya’nın oğlu babasına darbe yapmış ve İmam Ahmed çatışmalardan sonra ülkeyi kontrol altına alabilmiştir. Güney Yemen 30 Kasım 1967’de kurulmuştur. Birleşme neticesinde 22 Mayıs 1990 tarihinde

başkenti Sana olan Yemen Cumhuriyeti kuruldu. Orta Doğu coğrafyasında Şii-Sünni gerilimi Yemen’de yaşanmaktadır(Aydıntepe ve Artokça, 2018:4).

Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti yönetiminin fiilen sona erdiği Yemen’de yasal süreç Lozan Barış Antlaşması ile sonuçlandı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Yemen Krallığı arasında dostane ilişkiler Suudi Devleti nezdinde bulunan Türk elçiliği aracılığıyla Ankara’ya bildirildi. Yemen 2 Nisan 1936 tarihinde Irak ile Suudi Arabistan arasında Bağdat’ta yapılan müzakereler sonucunda imzalanan “İttifak ve Arab Kardeşliği” isimli mutabakata dâhil oldu(Polat, 2017:117-143).

Bugün İran’ın mezhepçi yaklaşımıyla “Şii Hilali Söylemi” içerisinde Yemen de vardır. İran İslam Cumhuriyeti “direniş” söylemiyle stratejik etkinliklerinin eleştirel değerlendirmesini gündeme taşımıştır(Sinkaya, 2015:152).

3.3. FİLİSTİN ve İSRAİL İLE OLAN İLİŞKİLERİ

3.3.1. Filistin ile İlişkiler

Yavuz Sultan Selim zamanında Mercidâbık Muharebesi’nden (1516) sonra Filistin, Osmanlı Devleti yönetimine girdi. Osmanlılar Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar Filistin’i ellerinde tuttular(Karaman, 1996: 90-100). 1517’de Kudüs’ün fethiyle Osmanlı Devleti idaresine giren Filistin, sonra 400 yıllık zaman diliminde istikrarlı bir dönem yaşamıştır. 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren uluslararası müdahalelere karşın Filistin’de barış ve istikrarı koruma politikasından ödün vermeyen Osmanlı Devleti, bu alanda gerekli gördüğü askerî, iktisadî ve idarî tedbirleri almıştır(Sarınay, 2009:5). Birinci Dünya Savaşı zamanında Osmanlı-Alman ittifakına karşı olan Avrupalı güçler, Siyonistler başta olmak üzere Osmanlı yurdundaki Türk olmayan unsurları devlete karşı kışkırttılar ve sonunda savaşarak mağlup edemedikleri Türkler’i isyan ettirmeyle içten çöktürtiler. İngiliz Hariciye Nazırı Balfour’un 2 Kasım 1917 tarihinde Filistin’de yurt edinmek isteyen Siyonist Dernekleri Federasyonu adına Lord Rotschild’e yazdığı “Balfour Bildirisi” denilen mektup bu Arap ülkesini Yahudileştirip İsrail Devletinin kurulmasına kapıları açacaktı. 11 Aralık 1917’de İngilizler Kudüs’ü düşürdü. Böylece Filistin’de İslâm hâkimiyeti dönemi son buldu. 24 Temmuz 1922’de Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere’nin Ürdün ve Filistin üzerinde kurduğu manda yönetimi onaylandı(Karaman, 1996:100-101).

Bu arada Alman ve İtalyan gizli ajanları Osmanlı Devleti bakiyesi olan ülkelerde müttefiklere karşı propaganda savaşı başlattı. Hatta Filistin Müftüsü olan Hacı el-Hüseyni gibi ön planda olan Arap şahsiyetler Almanlar ile işbirliği yapıp Yahudilerin İngilizler üzerinde etkisi olduğunu da vurgulayarak Berlin Radyosuna geniş dinleyici kitlesi kazandırdılar(Seydi, 2006: 37).

Yahudiler ile Araplar arasındaki çatışmalar 1937-1942 yılları arasında had safhaya ulaştı. 1944'lü yıllarda bölgeye Yahudi göçü devam etti(B.C.A, 99.641.13). 1945'te Avrupa'dan kaçan 100 bin Yahudi Filistin'e yerleştirilmek istendi. 1946'da Filistin'de sıkıyönetim başladı. 1947'de Filistin taksim edildi. Yahudiler nüfusun % 31'ini teşkil etmelerine rağmen Filistin topraklarının yarısından fazlasına sahip olmuşlardı. 15 Mayıs 1948'de manda yönetiminin sona ereceği açıklandı. 14-15 Mayıs gece yarısı Tel Aviv'de İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilân edildi. 1949 sonunda Yahudilerin sayısı 758.000'e ulaşırken Yahudi zulmünden kaçan Filistinliler komşu ülkelere sığındılar(Karaman, 1996:101-102).

Filistin Arap Hükümetini Irak ve Suriye 4.10.1948 tarihinde tanıdı ve yeni hükümetin Milli Meclisine Kudüs Müftüsü reislik yaptı(Cumhuriyet, 4 Ekim 1948).

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı zamanında Türkiye, Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaştırma Komisyonu temsilcisi olarak Hüseyin Cahit Yalçın atanmıştır(Şenel, 2014:171). Amerika Birleşik Devletlerinden sonra İsrail'i 28 Mart 1949 tarihinde resmen tanıyan ilk Müslüman ülke Türkiye'nin 10 Eylül 1947'de Başbakanlığa atanan Prof. Dr. Hasan Saka zamanındaki Türkiye Cumhuriyeti hükümetidir(Tuna, 2006:200).

3.3.2. İsrail İle Olan İlişkiler

Dokuz milyona yakın nüfusuyla 14 Mayıs 1948 yılında kurulan genç İsrail Devleti Asya ve Afrika kıtalarının kesiştiği yerde bulunan bir Orta Doğu ülkesidir. İsrail ülkesinin doğusunda Ürdün, batısında Akdeniz, güneyinde Mısır, Filistin ve Kızıldeniz, kuzeyinde ise Lübnan ve Suriye ile çevrilmiştir. Arap, Fars ve Türk gibi Müslüman milletlerin çoğunlukta yaşadığı Orta Doğu coğrafyasındaki İslam Dünyasının tam orta yerinde bugün bir Yahudi Devleti vardır. Yukarıda kısaca Yahudilerin ve İsrail'in tarihi sürecine yeri geldikçe değinilmişti. Aşağıda ise İsrail Devletinin kurulmasından petrol konusuna kadar konu daha detaylı olarak incelendi.

3.3.2.1. Yahudilik ve Siyonizm

Mısır'daki İkhnaton'un muvakkat Güneş kültünü merkeze koyan tek ilahlı din anlayışı oluşturma çabası (MÖ 1375-1350) hariç tutulursa tarihin bilinen en eski tevhidi (monoteistik "tek Tanrı") dini Yahudiliktir ve aynı zamanda Semitik (Sami halklarına ait) dinlerin de ilkidir. Yahudi dinine mensubiyet için yararlanılan en kadim kavramlardan biri İbrani (Avram "Hz. İbrahim" MÖ 18 Yüzyıl *Abiru / Habiru*) kelimesidir. Kur'an-ı Kerim Hz. Musa'nın ümmetinden bahsederken üç farklı adlandırma kullanır: Benî İsrail "İsrailoğulları", ehl-i kitap ve Hûd ya da Yehûd. İsrail "Tanrı ile gürleşen / uğraşan" adı Tevrat'ta Hz. Yakub'a daha sonra verilen bir isimdir. Hıristiyanlık öncesi Esseniler (İssim, Sadukîler (Şamronim), ve Ferisîlik (Peruşim) adlarıyla Yahudi mezhepleri vardı. Orta Çağ mezhebi ise Karaîlik idi. Modern Çağ'da ise Reformist Yahudilik, Muhafazakâr Yahudilik, Yeniden İnşacı Yahudilik ve Ortodoks Yahudilik oluştu. Bir insan, Yahudi bir anadan doğmuşsa Yahudi olabilir. Yahudilik bir iman meselesi değil biyolojik soydur. Ortodoks Yahudiler ise hem babaları hem de anneleri Yahudi olmayan kimseleri bir Yahudi olarak kabullenmezler. Birçok Rus göçmeni ve hatta Etiyopya kökenli Yahudiler (Falaşlar) ve Samiriler, tam manasıyla Yahudi olarak kabul edilmemektedir. Ancak Yahudiliğin irsi bir şey olmaktan ziyade kültürel bir olgu olduğunu ifade eden modern yaklaşımlar da bulunmaktadır. Yahudiler kendilerinin seçilmiş olduklarına inanırlar. Hz. Yusuf'un Mısır'a gelişinden sonra Mari ve Amarna metinlerinde Habiru / Abiru sözcüğünün kullanılması ve MÖ 1212'de Mineptah'ın diktiği "*İsrail Taşı*"nda adı geçen İsrail sözcüğü ilk tarihi vesikadır. İsrail halkı Tanrı ile Hz. İbrahim'den sonra ikinci ahdi Hz. Musa ile Sina Dağı'nda yaptıklarına inanır. Tanrı tarafından Sina Dağı'nda Musa'ya iki levhaya yazılmış olan "On Emir" verilir: 1. Seni Mısır beldesinden, tutsaklıktan çıkaran benim. Benden başka İlah olmayacak 2. Tapmak için yontma put yapmayacaksın. Hiçbir şeyi teressüm edip tapınmayacaksın. 3. Yehova'nın adını sebepsiz olarak ağzına almayacaksın. 4. Şabat (Cumartesi) gününü kutlayacaksın. 5. Anne ve babana saygı göstereceksin. 6. Can almayacaksın 7. Zina yapmayacaksın. 8. Hırsızlık yapmayacaksın. 9. Komşuna karşı yalancı tanıklık yapmayacaksın. 10. Komşunun evine tamah edip eşine, cariyesine, kölesine, eşğine, öküzüne, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin. Yahudiler kendilerini İslam'da ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi inancın bir araya getirdiği bir cemaat olarak değil, bir millet olarak görür. Tanrı'ya, peygambere, meleğe, kutsal kitaba inanırlar. Bugün Yahudilerin çoğu, ölümden sonra var olacak olan bir tür öteki yaşamı kabul etmektedirler. Kurban keser ve dua ederek ibadet yaparlar. Erkekler başlarına kippa

koyarken kadınlar başlarına örtü koyarlar. Günde üç defa dua edip Tevrat okuyarak ibadet ederler. Oruç felaket zamanlarında nefsin alçaltılması için yerine getirilmesi gereken bir ibadettir. Tevrat'ta “Yom Kipur / Kefaret Günü Orucu”nun tutulması emredilmiştir. Hz. Musa'nın ölüm tarihi olan Avar'ın 7. günü oruç tutulması da tavsiye edilmektedir. Her Yahudiye, İbranice bir ad konur. Bu isim, babanın adıyla birlikte zikredilir (Yakub bat Dinah veya Yakub ben İshak gibi). Bu konulan ad dini arşiv evrağında ve sinagogda Tevrat okumaya davet edilirken kullanılır. Kudüs ve çevresindeki mekânlar hac yeridir. Mabetlerine Sinagog ve Havra, din adamlarına Kohen ve Haham denir. Nil'den büyük Fırat Irmağı'na kadar uzanan bu toprakların yani Orta Doğu'nun kendilerine vaat edilen topraklar olduğuna inanırlar. Yani hem kendileri hem de toprakları seçilmiştir. 17. Yüzyılda İzmir'de yaşamış olan Sabatay Sevi'nin Mesih olduğu iddia edilmiştir(Aydın, 2004:4-26).

Siyonizm'i doğuran anti-Semitizmdir (Yahudi Karşıtlığı). Hıristiyanların Yahudilere uyguladıkları ayrımcılığın kökeni Matta İncili'nde yer alan “İsa Mesih'in öldürülmesini Yahudilerin istediği” şeklindeki rivayete dayandırmak mümkündür. Avrupa ülkeleri Yahudileri sosyal yaşamın dışında, tutarak bazı haklardan yoksun bıraktılar. Fransız ihtilâli ve aydınlanmadan sonra Yahudilerin gettolardan çıkmalarıyla Haskala hareketinin semeresi olan modernist Yahudi akımların önü açıldı. Önce Johann Gottfried Eichorn'un (1752-1827), dillerinin birbirlerine olan benzerliklerden ötürü Hint-Avrupa dilleri ve Sami dilleri şeklindeki ayırımında ortaya çıkarılan bu anti-semitizm kavramı; başlangıçta sadece aynı dil ailesine ait olanları tanımlarken daha sonra sehven tek ve ayrı bir ırk oluşturdukları farz edilen Yahudileri göstermek için kullanılmaya başlandı. 1942 yılından itibaren adı geçen kavram yerini Yahudi aleyhtarlığı terimine bırakmıştır(Aydın, 2004:85).

19. Yüzyılda Doğu ve Orta Avrupa'da ortaya çıkan Yahudilerin siyasi hareketi Siyonizm, Yahudileri hedef gösteren baskılara karşı dağınık şekilde yaşayan soydaşlarını milli şuur etrafında toplamak ve Filistin'de ulusal bir Yahudi devleti kurmak hedefiyle gelişim göstermiştir. Kudüs ile eş anlamlı Siyon kelimesi aslında Kudüs'e hakim bir tepenin ismidir. Hz. Davud'un Kudüs'ü payitaht yaptığında bu tepe bu kutsal toprak için bir temsil yeri olmuştur. Musevi mabedinin Babillilerce tahrip edilmesi ve Roma sürgünü akabinde Yahudilerin dünyanın birçok yerine dağılmasıyla Filistin yurdunda yeniden bir araya gelerek burada bir devlet kurma gayesi Siyonizm olarak tanımlanmaktadır.

Mesih'in gelişiyle Hz. Davud'un krallığının tekrar kurulacağı itikadı hahamlarca Yahudi mabetlerinde sürekli dile getirilmiştir. Politik Siyonizm'in varoluş amacını oluşturan Sion'a geri dönme gayesi din kaynaklıdır. Siyonizm Tevrat hükümleri paralelinde siyasi kararlar almaya çalışır. 16. ve 17. Yüzyılda Yahudilerin Filistin'e dönüşünü sağlayacak önderler olduklarını iddia eden mesihlerin ortaya çıkmasıyla Yahudiler için Filistin'e dönüş özlemi zayıflamıştır. Ayrıca Batı Avrupa ülkelerinde Haskala hareketinin başlamasıyla Yahudilerin yaşadıkları cemiyetle kaynaşmaları bu özlemin etkisini giderek azaltmıştı. Buna karşın Çarlık Rusyası'nın baskısı altında yaşayan Doğu Avrupa Yahudileri içinde Filistin'e dönüş özlemi hâlâ etkisini sürdürmekteydi. 19. asırdaki milliyetçilik azınlıklar üzerinde etki uyandırdı. Bu milliyetçilik anlayışıyla Avrupa'da emperyalizm ile yoğrulunca anti-semitik hareketlerin doğuşuna sebep oldu. Ancak bu Siyonizm anlayışına hizmet ettiği için Yahudilerin işine yaradı. Akılcı davranan Avrupa Yahudileri Sion'a dönüş için Mesih'i beklemeye gerek kalmadığını dile getirdiler. Böylece Mesihçi Siyonizm'den Siyasal Siyonizm'e geçiş dönemi başladı. Filistin'de ilk Rus Yahudi yerleşimleri 1882 yılında Zion'u Sevenler adlı örgütün teşebbüsleri ile kurulmuş, Filistin topraklarında Yahudi yerleşiminin önü açılmıştı. Filistin topraklarında Yahudi kolonisinin iskânı biçiminde başlayan Siyonist hareketin teorisyenlerinden biri olan Yahudi kökenli gazeteci yazar Theodor Herzl, İsrail Devleti'ni kurma idealini savunarak güçlü devletleri bu harekete doğru çeken ilk kimlik olmuştur. Siyonist hareket Filistin topraklarında yaşayan Yahudiler tarafından yürütülmemiştir. Aksine Siyonist faaliyetler Avrupalı idealist Yahudi topluluklar tarafından yürütülmüştür. Osmanlı Devleti II. Abdülhamit döneminde Siyonist hareketler yasaklanmıştır. Batılı devletlerin çıkarlarına uygun olan Yahudi göçü bu ülkelerden destek görmüştür. Siyonistler arkalarına büyük devletleri alarak uygulamaya koydukları programları gereği nüfus arttırma politikasını toprak satın alarak destekleyip hızlandırmışlardır. Filistin'in sadece Yahudilerin olduğu ve başkaları ile asla paylaşılamayacağı düşüncesi gizli tutularak derinleştirilip hedeflerine ulaşmak için bütün kapıları aralamaya muvaffak olmuşlardır(Torlak, 2010:19).

Artık Avrupa anti-Semitizmi her açıdan çok yararlı bir silahtı. Bir taraftan Yahudilerle harpte kullanılmaya hazır temalar, konular ve hatta görsel imgeler sistemi temin ediyor diğer taraftan da eski anti-Semitizmin mevcudiyetini daim kılan müritleri ile yeni anti-Semitizm müjdeleyicilerinin de içlerinde bulunduğu faydalı müttefikler

kazandırıyor. İlk Almanya'daki neo-Naziler, İtalya'daki neo-Faşistler ve bunların İngiltere, Fransa ve ABD'deki taklitçileriyle Latin Amerika'daki aşırı sağcı ve ırkçı grupları ihtiva ediyordu. İkincisi (yeni anti-Semitizmin müjdeleyicileri) ise tekrar canlanan sol anti-Semitizmle irtibat ve insicam içinde hareket ediyordu(Lewis, 2004:230)

3.3.2.2. İsrail Devletinin Kuruluşu

İnanışlarına göre sürgüne gitmeye zorlanmadan önceki uzun tarihlerinin oluştuğu ve kimliklerinin biçimlendiği Eretz Yisrael, Yahudilerin doğum yeri olarak kabul edilmektedir. Bunu unutmayan Yahudiler 1948'de İsrail Devletinin kurarak 2 bin sene önce kaybetmiş oldukları Yahudi bağımsızlığını tekrar kazandılar. 19. yüzyılda Fransa, Britanya, Avusturya, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri Kudüs'te konsolosluklar açtılar. 1860 yılında Yahudiler Kudüs'te kutsal duvarların dışında ilk defa mahalle kurdular. Yafa ve Kudüs kentlerini birbirine bağlayan ilk karayolu inşa edildi. Üç kıtanın ticareti için bir kavşak noktası olarak İsrail Toprağının yeniden doğumunu Süveyş Kanalı'nın açılması hızlandırdı. 1870 yılına gelindiğinde Yahudi çoğunluğu Kudüs'e hâkimdi. Tarım arazileri satın alınıp kırsal yerleşmeler kurulmaya başlandı. Yahudileri Britanya makamlarına, yabancı hükümetlere ve milletlerarası kuruluşlara karşı temsil etmek için 1922 yılında bir "Yahudi Ajansı" kuruldu. 1937 yılında Britanya bölgenin biri Arap ve biri Yahudi olmak üzere iki devlete bölünmesini önerdi. 1919-1939 yılları arasında göçler hızlandı. İran'ın desteğiyle Irak'tan kaçan Yahudilerin güvenli bir biçimde İsrail'e göçü temin edilmiştir(Ben-Haim, 2008: 7-26).

Yahudilere karşı Arap isyanları sonucunda Britanya 1939 yılının Mayıs ayında Yahudi göçlerine kısıtlama getirdi. Avrupa'nın Yahudilerini Nazi rejimi tasfiye etmek için sistematik bir planı Holokaust'tan sonra "illegal göç" için bir şebeke kuruldu. 1944 yılında Britanya kuvvetlerinde bir Yahudi Tugayı teşkil edilmişti. 1945-1948 arasında 85.000 kadar Yahudi ülkeye getirilmiş oldu. 1947 yılının Nisan ayında Arap ve Yahudi cemaatlerini uzlaştıramayan Britanya, Filistin meselesini Birleşmiş Milletler Genel Kurulu gündemine aldirdi. 14 Mayıs 1948 tarihinde İngiliz Mandası sona erdiğinde, Filistin topraklarındaki Yahudi nüfus 650 bin kadardı. Orta Doğu'da İkinci Dünya Savaşı sonrası 1947 yılında Filistinlilerin ülkesi bölünerek bir bölümünün üstünde İsrail Devleti kurmuştur. Filistin'de 1 250 000 kadar Arap ve 650 000 kadar Yahudi yaşamaktadır. Filistin topraklarının yalnızca bir kısmında İsrail Devleti kuruldu. Arapların çoğu Ürdün Haşimi Krallığı tarafından ilhak edilen Batı Şeria ile Mısır yönetimi altında kalan

Gazze’de kaldı. Devlet kurulunca sadece edebiyat ve ayinlerde kullanılan İbranice canlandırıldı. Böylece Siyonist hareketin kurulması için gerekli zemin hazırlanmış oldu(Ben-Haim, 2008: 26-29).

3.3.2.3. Türkiye’nin İsrail Devletini Tanıması

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’nin Orta Doğu ile ilişkileri iki devreye ayrılabilir:

- a) Birinci devre: 1945-1947 yılları arası ılımlı ve nispi yakınlaşma dönemidir.
- b) İkincisi devre: 1947-1949’da yılları arası yani Türkiye’nin İsrail’i tanımasıyla başlayan bozuşma ve ayrılma dönemidir. Türkiye, 24 Mart 1949 tarih ve 8942 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile İsrail’i Devlet olarak resmen tanıdı (Resmi Gazete, 01.04.1949, Cumhuriyet, 29 Mart 1949, Yeni Sabah, 29 Mart 1949).

Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere 1917’de Filistin’de bir manda yönetimi kurdu. 1930’lardan sonra Filistin’de kurulan Haganah, İrgun ve Stern gibi Yahudi terör örgütleri Filistinli Arapları asırlardır yerleşmiş oldukları ülkelerin zorla çıkarmaya başlayınca İngiltere Yahudi göçlerini sınırlamıştır. Filistin meselesini halletmede başarısız olan İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Filistin’den çekilmek istemiş ve 2 Nisan 1947’de sorunu Birleşmiş Milletlere taşıyınca “Filistin’in Özel Komisyonu” kurulmuştur. Bu komisyon 16 Haziran - 24 Temmuz 1947 tarihleri arasında yaptığı tetkikten sonra Filistin’in Yahudiler ile Araplar arasında bölüşülmesine karar vermiştir. Türkiye bölünmenin bölgeye getireceği istikrarsızlığın verdiği endişeyle bağımsız bir Filistin Arap Devletinin kurulmasını destekleyerek taksim planına karşı çıkan Arap devletlerinin yanında yer alarak 12 ülkeyle beraber ret oyu kullanmıştır. İkinci Dünya Savaşı akabinde İsrail’in oluşmaya başlayan iki kutuplu dünya düzeninde henüz yerinin belli olmaması ve Sovyetler cephesinden yoğun bir komünist baskı içindeki Türkiye’yi İsrail meselesinde ihtiyatlı olmaya itmiştir. Çek yapımı silahlar İsrail’e sokulmuştu. Sovyet Rusya’dan bölgeye büyük Yahudi göçü oldu. Etkili işçi sendikaları Orta Doğu’da bir Sovyet üssünün orta çıktığının düşünülmesine yol açınca Türkiye temkinli olmak istedi. Bu endişeyle Türkiye İsrail’i diplomatik olarak tanımak için acele etmekten imtina etti. Ret oyu veren Arap ülkeleri Kahire’de 17 Aralık 1947 tarihinde yaptıkları toplantıda Filistin’in taksim kararını engellemek için savaşa girme kararı aldılar. Genel Kurulun 29

Kasım 1947 kararı üzerine İngiltere 1947 yılının Aralık ayından itibaren Filistin'deki kuvvetlerini tedricen çekmeye başladı. Yahudiler bu sebeple taksim kararı ile kendilerine tahsis edilen toprakları İngiltere çekilmeden evvel ele geçirmek ve Arapların da buna engel olmaması için harekete geçmiş David Ben Gorion liderliğinde Tel Aviv'de 14 Mayıs 1948 günü toplanan Yahudi Milli Konseyi İsrail Devletinin Kuruluşunu gece yarısı ilan etmiştir. Bunu kabullenemeyen Irak, Mısır, Suriye, Ürdün ve Lübnan İsrail'e savaş açmalarıyla başlayan dönemde İngiltere ve ABD Türkiye'nin problemin çözümünde arabuluculuk görevini üstlenip üstlenmeyeceğini sorunca Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, İngiltere Büyükelçisinin bu bağlamdaki sorusuna verdiği yanıtta, Türkiye'nin ancak şu koşullarla arabuluculuğu kabul edebileceğini ifade etmiştir:

- 1- ABD ve İngiltere'nin onayı,
- 2- BM'nin talepte bulunması,
- 3- Yahudilerin ve Arapların Türkiye'nin arabuluculuğunu kabul etmeleri,
- 4- Arabuluculuk sürecinde bölgede ateşkes sağlanması.

BM'nin bu yönde bir talebi olmayınca Türkiye'nin de arabuluculuğu gerçekleşmemiştir.

2 Aralık 1948 tarihinde Arapların istediği Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaşma Komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyona ABD ve İngiltere ile Türkiye'de üye olmuştur. Beynelmilel bir cemiyette mühim bir vazife üstlenmesinin gereği olarak Türkiye, o güne kadar izlediği Arap yanlısı tutumu bir kenara bırakıp tarafsız bir politika izlemeye başlamıştır. İsrail'in SSCB'nin gizli bir müttefiki olmadığına anlaşılmış olması Türkiye'nin tutum değişikliğinde etkili olmuştur. Arap-İsrail ilişkilerini etkileyen diğer bir etken de Türk kültüründe Arap motiflerinin temizlenmesini arzulayan, 1916 yılında cephede Osmanlı ordusunu arkadan vuran Arap isyancıların acı hatıralarını hâlen taşımakta olan aydın politikacılara telkinde bulunan gazete yazılarında ve uluslararası alanda İsrail'in desteklenmesini isteyen düşüncelerdir. Türkiye 28 Mart 1949 tarihine gelindiğinde bu atmosfer içerisinde İsrail'i tanıyan ilk İslam ülkesi olmuş ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1949'da TBMM'yi açılışında yaptığı hitabetinde: *"Bu devletin Yakın Doğu'da bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ediyoruz."* diyerek Türkiye'nin İsrail Devletine karşı bakışını belirtmiştir. Başlangıçta Türkiye

Filistin'in taksimi kararına Arap devletleriyle aynı doğrultuda politik tepki verirken 1949 yılında İsrail Devletini tanınmasında 1947 Truman Doktrini ile beraber bir işbirliğine gitmesi ve dış politikasını Amerika Birleşik Devletleri dış politikası hedefleriyle uyumlu duruma getirmesi önemli rol oynamıştır(Tuna, 2006:200-206).

3.3.2.4. Arap Devletlerinin Türkiye'ye Karşı Tutumu

Yüzyıllarca önemini yitirmeyen verimli Nil toprakları ve Mezopotamya günümüzde de birçok devletin nüfuz strateji planları içerisinde bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı ile Orta Doğu'da huzur bozulmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı sonrası da Batılı devletlerin nüfuzu ile İsrail Devleti'nin kurdurulması ile bölgede dengeler bozuldu. Arap topraklarında Yahudi husumetinin tarihi süreci Arap-İsrail savaşlarıyla devam etti. İsrail Devleti içinde kalan 156 bin kadar Arap nüfusu, toplam nüfusun beşte biri oranındadır. Nüfusun toplamı 5,5 milyon, Kudüs'te, Golon Tepeleri'nde vb. yerlerde yaşayan yarım milyon Filistinliler ile birlikte olarak belirlenmiştir. İsrail Devletinin kurulmasında ABD, Batılı Devletler ile beraber Liberya, Haiti ve Filipinler taraftar, Türkiye aleyhte, İngiltere BM Güvenlik Konseyi'nde İsrail Devleti'nin kurulması ile ilgili oylamada çekimser oy verir. Sovyet Rusya'dan Yoğun olarak Yahudi Filistin'e göç ettiğinden SSCB'ninde kurulacak olan yeni devletin dâhili siyasetinde etkinliği olacağı düşünülmüştür. Sonuçta oylamada İsrail Devleti kurulma kararı üçte iki çoğunlukla alınmıştır. İsrail Devleti'nin kurulunca Arap ülkeleri (Irak, Ürdün, Mısır, Suriye ve Lübnan) İsrail'e savaş açtı. Savaş bittiğinde İsrail ile Ürdün Kralı Abdullah anlaşıp 11 Haziran 1949 tarihinde ateşkes imzaladılar. Neticede 300 bin Filistinli ülkesini terk etmek mecburiyetinde kaldı ve Filistin'de 750 bin kadar Filistinli göç etti. Beş Arap devleti de İsrail ile ateşkes anlaşması imzalarsa da İsrail Devleti'ni tanımadılar. Bu savaş İsrail Arapların sayesinde sınırlarını % 75 oranında genişletme olanağı buldu. Kudüs Ürdün ile İsrail arasında bölüşüldü, Gazze ise Mısır'ın oldu. Filistin'in % 20'sini meydana getiren Batı Şeria ise Ürdün'e geçti. Maalesef Filistin'e yardım gayesiyle yapılan savaşın neticesinde Filistin dışında herkes fayda sağlamıştır. Kendi durumlarını müşahede edemeyen Arap ülkeleri Türkiye'ye menfi bir tutum içerisine girip Kıbrıs gibi dış politika sorunlarında Türkiye'yi yalnız bıraktılar. Türkiye Cumhuriyeti Batılı devletler ile ters düşmemek şartıyla tarihten gelen bağlar sebebiyle Arapların tarafında yer almaya çalışmaktadır. Fakat İkinci Dünya Savaşı bitince Türkiye'nin içinde bulunduğu vaziyet

sebebiyle gerek ABD ve gerekse SSCB'nin istekleri doğrultusunda Batı'nın tarafında yer almak mecburiyetinde kaldı(Yüksel, 2007:1797-1808).

Tarih Arap ile Türk'ün kaderini Osmanlı Devletinin yıkılışından sonra yukarıdaki şekilde ayırmıştır. Arap aydınlarının bir kısmı, tarihte olduğu gibi günümüzde de hem kendi toplumunu ve hem de Batı ülkelerini şu “yanlış algı”ya inandırmakla meşgullerdir: Güya Müslüman'ın gelişmesini engelleyen Türklerdir. Türklerin İslam dinine girmeleri ve Arap memleketlerini ellerine geçirmeleri neticesinde İslam dini, onların hoşgörüden mahrum ve mantıktan yüzünü çeviren, akli terk eden, bilime ve kültüre düşman olan bir halk olmasına sebep olmuş, Arapları kendine has hususiyetlerinden uzaklaştırılmıştır; hatta Türkler İslam'ı insani olmaktan uzaklaştırmış ve kendilerine mahsus müspet olmayan kuruluşlarla (mesela kölelik müessesesi vs. gibi) donatmışlardır. Türklere yapılan bu haksız ithamla da yetinmeyip İslami anlayışta demokrasiye olduğu halde, Türklerden dolayı İslam memleketlerinde demokratik olmayan müstebit rejimler oluşmuştur. Son olarak hayallerinin gerçekleşmeyişinin de müsebbibi olarak maalesef Türkleri görmektedirler. Güya Türk hükümlerine altına girmemiş olsalardı, Arap halkları çağımızda dünyanın en ileri, en medeni ve güçlü toplumu olurdu. Bu ve benzeri temalar, gerek Müslüman ve gerekse Hıristiyan Arap aydınlarının Türk düşmanlığında müttefik oldukları noktalardan bazılarının özetidir(Arsel, 1973:38).

Arapların Türk düşmanlığını Batı medyası Osmanlı'nın bakiyesi olan Türkler ve Araplarla alay edercesine Arap milliyetçiliği sezgisini Mısır'ı işgal eden Napolyon'un alevlendirdiğini ve Arap edebiyatının gelişmesini Türklerin engellediği telkinini yapmıştır(Yeni İstanbul, 14 Aralık 1949).

Arap ülkeleri incelendiğinde Ürdün hariç –Bağdat Paktı'ndan dolayı bir müddet Irak hariç– diğer Arap devletlerinin Türkiye'ye karşı tutumları olumsuz olduğu görülmüştür. Suriye ve Irak sınır meselelerinden dolayı, Mısır ise lâik uygulamalardan dolayı Türkiye'ye karşı tavır sergilemiştir. Üstüne de İsrail'in “derhal” tanınması gerçekleşince Arap devletleri Türkiye'yi uluslararası platformlarda yalnız bıraktı(Resmi Gazete, 1949: 7171-15861). 1945 yılından sonra artarak tesirini gösteren ve Türkiye'nin Arap devletleriyle arasını bozan gelişmeler, Bağdat Paktı ile tam bir netlik kazanmıştır. 1945'ten itibaren azalan Türk-Arap münasebetleri, Bağdat Paktı ile kopma noktasına gelmiştir. Hâlbuki Bağdat Paktı Türkiye'nin Arap devletlerine karşı gittikçe çoğalan

ilgisinin bir neticesiydi. Başka bir ifadeyle Türkiye, bir taraftan Orta Doğu'yla artan bir hızla bütünleşirken, aslında aynı hızla Arap ülkelerinden o kadar uzaklaşmaktaydı. Böylece Bağdat Paktı, ters yöndeki her iki gelişme için de bir başlangıç noktası oldu(Bostancı, 2013:179).

Türk-Arap ilişkilerinde Orta Doğu'daki üç büyük dinin etkisi vardır. Bu dinlerden biri de Yahudiliktir.

3.4. ORTA DOĞU'DA BÖLGESEL GÜÇ MÜCADELESİ ve PETROL

Türkiye'nin takip etmiş olduğu Batı yanlısı siyaset, Batıya karşı istiklal mücadelesi veren Arap Devletlerinin tepkisine sebep olmuştur. Birleşmiş Milletlerdeki 1947 yılında Filistin'in geleceği hakkındaki müzakerelerde Arap ülkeleri ile birlikte hareket eden Türkiye, 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'i Devlet olarak resmen tanıdı. Hâl böyle olunca Arap Devletlerinin bir kısmı Türkiye'den uzaklaşmaya başlamıştır. Ayrıca Ekim 1954'te Ankara'yı ziyaret eden Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ile yapılan müzakereler sonunda neşredilen bildiriye, Irak ile Türkiye'nin Orta Doğu'da bir teşkilat kurmaya karar verdikleri beyan edildi. Arap Birliği kurmak isteyen Mısır ve Arap devletleri tarafından bu bildiri sert tepkiyle karşılanınca kriz doğdu. Mısır-Türkiye arasında yaşanan bozulmanın sebebi bu diplomatik bunalımdan çok daha önemli bir siyasal önderlik mücadelesinden kaynaklanmaktaydı. Artık Orta Doğu devletleri ikiye ayrılmıştı; Batı'yla işbirliği yapan devletlerin liderliğini Türkiye, Batı'ya karşı siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarını korumaya çalışan devletlerin liderliğini ise Mısır yapmaktaydı. Bu yüzden Orta Doğu'nun siyasi haritasını belirleyecek bir güç mücadelesi vardı. Bu mücadelede Türkiye sadece Batı kaynaklı savunma örgütlenmesinin öncülüğünü yapmakla suçlanılmadı aynı zamanda 1954'te başlayan Cezayir bağımsızlık savaşı sürecinde Birleşmiş Milletler de Batılılarla aynı politikayı izleme konusunda gösterdiği özenden dolayı "emperyalizmin Orta Doğu'daki temsilcisi" olarak görüldü.

Mısır Türkiye'nin ön planda olmasını istememektedir. Arap ülkelerini kendi önderliğindeki bir kuruluş altında toplamaktadır. Bu örgütlenmenin adı Arap Devletleri Ligi'dir. Merkezi Kahire'dedir. 22 Mart 1945 yılında Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Irak, Ürdün, Yemen ve Lübnan devletlerince imzalanan bir antlaşma ile kurulmuştur. Bu örgütün bugün itibarıyla 22 üyesi vardır. Arap Devletleri Ligi faaliyetlerini siyasal bir

yapılanma içinde yürütmektedir. Küresel dengeler ve dış politika açısından önemli bir aktör konumundadır. Arap dünyasını temsil eden bir örgüttür(Akyol, 2017:278).

Buna rağmen Arap ülkelerinde iç çatışmalar ve karşılıklı savaşlar dünya soğuk savaşa girerken bu coğrafyada sıcak savaşlar devam etmektedir. Konumuzun sınırlılığından dolayı bölgedeki iç savaşlara değinilmedi. Ancak bölgedeki zengin petrol havzaları her zaman Türkiye ile bölge ülkeleri arasında önemli bir konu olarak devam etmektedir.

Petrol, Sanayi kanı diye bilinen petrol uluslararası stratejik öneme sahip olduğundan çıkar çatışmalarının temelinde yer alır. MÖ 600'lü yıllara kadar uzanan geçmişle petrol, başlangıçta tedavi amaçlı kullanılmış daha sonra yerini aydınlatmaya bırakmıştır. İçten yanmalı motorun icadı ve otomobil sektörünün seri üretime başlamasıyla kıymeti artan petrol, 18-19. yüzyıl sanayi devrimiyle stratejik boyut elde etmiştir. Bundan sonra küresel şirketler bu siyah altını (black gold) elde etmek için her yolu mubah saymıştır. Albay Edwin Drake yerkürede petrol aramak için döner matkapla kazarak ilk sondaj kuyusunu 1859 yılında ABD'nin Pensilvanya eyaletinde buldu(Kaya, 2016:3).

19. Yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti topraklarında petrolün keşfedilmesi ve işletilmesi gerçekleştirilmiştir. Petrol ilk kez 1889 yılında Halep vilayeti İskenderun sancağının Kabaev nahiyesindeki Çingen köyünde bulundu ve 1916'ya kadar işletilmesi için Ahmed Necati Efendi'ye devredildi. Bu imtiyaz daha sonra başka şirketlere devredildikten sonra nihayet yirmi altı sene sonra Birinci Dünya Savaşı zamanında feshedildi(Bostan, 1990:129-132). 19. Yüzyılın ikinci yarısında II. Abdülhamid tarafından Musul petrol yataklarını araştırmak ve gelirleri artırmak amacıyla Avrupalı araştırmacı mühendislerin incelemeleri sonucunda Musul ve Bağdat vilayetlerinde petrol yatakları keşfedilmiştir. Bu devirde Bağdat ve Musul'daki Petrol kaynakları Osmanlı tebaasına ihale edildi(Çark,2016:52). Misak-ı Milli sınırları gündeme geldiğinde Musul-Kerkük petrol gelirlerinin % 10'u yirmi beş seneliğine Türkiye'ye verilmişti(Armaoğlu, 1988:322). Lozan görüşmelerinde Türkiye Cumhuriyeti daha çok siyasî ve demografik kaygılarla sınırları belirlerken özellikle İngilizlerin Musul konusundaki büyük direnci ile karşılaşır. İngiltere Türkiye'den 1925 yılı yaz mevsiminde Milletler Cemiyeti'nde "Musul Sorunu" halledilmeye çalışılırken Mudanya Mütarekesi'yle mandası altına aldığı Irak dışında jeolojik açıdan Musul ve Kerkük petrol potansiyelinin uzantısı olduğunu

düşündüğü Hakkari İlini de talep etmiştir. Neticede Hakkari Türkiye’de kaldı ama hâlen petrol bulunamadı. 1925 yılında Kerkük’te ise ilk büyük petrol yatağı bulundu. Yukarıda bahsedilen Türkiye’nin petrol hissesi 1929’da, 500 bin İngiliz Lirası olarak senelik ödemeye dönüştü ve birkaç sene ödendikten sonra da kaldırıldı(Yanmaz, 2004:3).

Cumhuriyet devrinde gerçekleştirilen petrol arama-bulma faaliyetleri 1923-1935 yılları arasında ve Türkiye’de Maden Tetkik Arama Enstitüsünün kuruluşundan sonra yapılan petrol arama çalışmaları 1935-1950 yılları arasında yapılmaya devam etmiştir. 29 Ekim 1938 tarihinde Kerbent’te başlayıp 20 Nisan 1939’a kadar devam eden sondaj çalışmasında sadece kükürtlü suya rastlanmıştır. Van İlinin Muradiye İlçesi Kürzot Köyü çevresinde 1938 yılında yapılan petrol aramasına son verilmiştir. Adana’nın 12 km. güneydoğusunda Hocalı Köyü çevresinde dört sondaj çalışmasında da sonuç yoktur. 1940 yılında İskenderun Arsuz İlçesi Ekver Köyü yakınlarında ise bir miktar havagazı elde edilmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM’nin 1 Kasım 1941 tarihli 3. Toplanma Yılı’nın açılış konuşmasında verdiği bilgide yurdun muhtelif bölgelerinde yapılan etütlerin Urfa, Egridir ve Boyabat yörelerinin petrol bakımından esaslı incelenmeye değer bulunduğunu belirtmiştir. 1949 yılının Eylül ayında Adana Hocalı ve Kozan Ağzıkara çevresinde sondaj çalışmaların yapılmıştır(Yurtoğlu, 2017:145-153). Sonuçta üretim yapılabilecek petrol yatakları bulunamamıştır.

1960 yılında çoğunluğunu Orta Doğu’daki Arap ülkelerinin (Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Irak, İran, Katar, Kuveyt, Libya ve Suudi Arabistan) yer aldığı Petrol İhraç Eden Ülkeler Organizasyonu OPEC kurulmuştur. Yerkürede ispatlanmış toplam ham petrol rezervinin % 50’si kadarı Orta Doğu coğrafyasındaki Arap ülkelerinde bulunmaktadır(Kaya, 2016:4)

SONUÇ

Osmanlı subayı iken Mustafa Kemal Paşa ile bazen beraber, bazen ayrı cephelerin açıldığı Arap memleketlerinde bulunan Mustafa İsmet Paşa Yemeni (1910), Filistin'i (1917), Şeria'da iken Suriye'yi (1918) ve diğer Arap memleketlerini ve halkını çok yakinen tanıyıp Birinci Dünya Savaşı tecrübesiyle vatani İkinci Dünya Savaşı'na girmekten kurtarmıştır. Vatan sevgisini taşıyan bu ruh milletlerarası camianın da takdir ettiği her iki Mustafa'yı birbirinden hiçbir suretle ayrı olmayan Cumhuriyet'in bir ruhu hâline getirdi.

1923-1950 Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı döneminde dâhili ve harici siyasi, içtimai ve iktisadi gelişmelerinin sebep olduğu ideolojik değişim ve dönüşüm süreci Milli Şef, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün döneminde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi siyasi söylemleriyle Gazi Mustafa Kemal Atatürk ilke ve devrimlerine bağlı kalmış, Cumhuriyetçilik ilkesi değişmezliğini her daim muhafaza etmiştir. CHP tedbirli bir biçimde demokratik sisteme geçmiş, 1927'de Seküler, devrimci-reformist, ekonomide ise liberal politika ve devletçi bir ideolojik yaklaşım ortaya koymuştur. 1943-1948 yılları arasında denge politikası yürütülerek sıcak savaşın içine girilmeden soğuk savaşa hazırlık yapılarak iç ve dış taleplere cevap verecek şekilde çok partili sisteme geçilmiştir.

Birleşmiş Milletler Teşkilatının oluşması için San Francisco Konferansı yapılmış, Türkiye bu konferansa 5 Mart 1945 tarihinde resmen davet edilmiştir. Konferansa iştirak eden Türkiye, Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurucu üye devletleri arasında yerini almıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Sovyet Rusya tehdidi endişesiyle Türkiye Batılı müttefiklerin yanında yer almak mecburiyetinde kalmış, Almanlara ve Ruslara karşı tedbiri elden bırakmayıp temkinli davranmıştır. Türkiye savaştan sonra Rusya ile baş başa kalmak istememiştir. İsmet İnönü sayesinde İkinci Dünya Savaşı'nda Üçlü İttifak Antlaşması ile "yansız" kalmadan "savaş dışılık" siyasetiyle ülke felaketten kurtulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sadece üç Arap ülkesi (Ürdün, Suriye ve Lübnan) bağımsızlığına kavuşmuştur. Irak ve Suriye ile olan sıkıntılar büyük ölçüde giderilmiş, daha dostane ilişkiler kurmuştur. Mısır ise bölgede Türkiye'nin liderliğini engellemeye çalışmış bu konuda Türkiye'yi kendisine rakip olarak görmüştür. 1946 Temmuz ayında Recep Peker hükümeti dönemine gelindiğinde Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkilerin

daha iyi olduğu göze çarpmaktadır. Araplar 1960'lara kadar yarı sömürge şeklinde yaşayarak hamileri Türklere sırt dönmelerinin bedelini ağır ödemişler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Suriye ise ABD ile Rusya arasında soğuk harp sebebi olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Doğu ile Batıyı birleştiren tarihi ve tabii bir bağ oluşturmaktadır. Türkiye Orta Doğu'daki çağdaş uygarlığın kalesidir. Türkiye'nin Rusya gibi hem Avrupa hem de Asya da toprağı bulunmaktadır. Cumhuriyetin kurulmasıyla da Batılılaşma stratejik hedef haline gelmiştir. İsmet İnönü Dönemin de Batıya yakınlaşma birtakım anlaşmalarla önemli bir yol kat etmiş ve 1950-1960 dönemi dış politikasının temelini oluşturmuştur. Dönem itibarıyla bakıldığında (1938-1950) Türk-Arap ilişkilerini etkileyen başta Hatay'ın Anavatana katılma süreci, sınır geçişleri, kaçakçılık, İsrail Devletinin kurulması ve tanınması süreci ile yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kabul ettiği ilkelerden laiklik ilkesi, İslam Dinini kendi milli dinleri gibi gören Arapların Türkiye'ye bakış açısını değiştirmiş ve Türkiye'yi dinden uzaklaşmakla itham etmişler, hatta dinsizlikle dahi suçlamışlardır.

Türkiye'nin 24 Mart 1949 tarih ve 8942 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile İsrail'i Devlet olarak tanınmasının ardından Arap Devletleri Türkiye'nin İsrail'i tanıyan ilk ve son Müslüman ülke olduğunu söylemiş, Arap Devletleriyle hiçbir istişare yapmadan bu kararın alındığını belirten Araplar, Türk Hükümetini fırsatçılık, vefasızlık ve ihanetle suçlamışlardır. Belli ki Araplar yakın tarihlerine dönüp bakmayı ihmal etmişlerdi. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sürecinde İngiltere ile birlikte hareket ederek 1916 senesinde Osmanlı Devletine isyan edip kendisini Hicaz Kralı ilan eden Şerif Hüseyin Arap isyanını başlatarak Osmanlı Devletinin ağır kayıplar vermesine sebebiyet vermişti. Daha yakın tarihe baktığımızda ise Hatay Meselesi hemen göze çarpar. Hatay'ın Anavatana katılması Suriye tarafından hiçbir zaman tanınmamıştır. Irak ise haritalarında bugün hala Hatay'ı Suriye Milli Sınırları içerisinde göstermektedir. İşin daha ilginç yanı ise İsrail'in Türkiye tarafından tanınması Araplarla Türkiye arasında ipleri koparma noktasına getirdiyse de esasında Arap Devletleri bu konuda samimi davranmamaktadırlar. Türkiye'nin İsrail'i Devlet olarak tanınmasının aynı yılı içerisinde (kimi birkaç ay önce kimi birkaç ay sonra) Mısır'la İsrail 24 Şubat 1949 yılında, Lüblan ile 23 Mart 1949 tarihinde, Ürdün ile İsrail arasında 3 Nisan 1949'da, Suriye ile İsrail arasında 20 Temmuz 1949 tarihlerinde sınır mütarekeleri imzalanmıştır. Yemen ve Suudi Arabistan arasında bir anlaşma imzalanmamıştır çünkü ortak hudutları yoktur. Türkiye

Cumhuriyeti Devletini, din kardeşlerine vefasızlıkla itham eden Araplar'ın kendi menfaatleri söz konusu olduğunda din kardeşliği gibi manevi unsurları çekinmeden göz ardı edebildiği tarihi bir gerçektir. Dolayısıyla Devletlerin dostları ve düşmanlarının olmadığı, Milli Menfaatlerinin olduğu su götürmez bir gerçektir.

Söz konusu meseleler Türkiye ile Araplar arasında soğuk rüzgârlar estirse de ilişkiler hiçbir zaman tam anlamıyla kopmamış, bazen gergin bazen dostane şekilde devam eden Türk-Arap ilişkilerinde tam bir istikrar sağlanamamıştır. Kaldı ki Araplar kendi aralarında dahi hiçbir zaman bir birliktelik sağlamış değillerdir. Arap ülkeleri arasında işbirliğini artırmak ve bölgesel tehditlerle birlikte mücadele etmek amacı çerçevesinde bir araya gelen Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan ve Ürdün tarafından 1945 yılında kurulan Arap Birliği, yıllar içerisinde yeni üyeler kabul ederek 22 üyesi olan bir bölgesel kuruluş haline gelse de bu birlik Yakın ve Ortadoğu'nun sulhuna ve selametine hizmet etmeyip, kuruluş gayesine zıt bir mecra takip etmiş, bugün ise işlevsiz bir yapı haline dönüşmüştür.

Türkiye'nin siyasi yaşamında daima kritik rollerde yer alan Milli Şef İsmet İnönü ikinci adam olarak tanınmış fakat maalesef ihmal edilmiştir. Biz Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Milli Şef İsmet İnönü'nün Cumhuriyet'in kurucuları olmaları ile birlikte özellikle Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü'nün Cumhuriyet'in kuruluş ilkelerine bağlı kalması, yeni kurulan Devletin kök salıp sağlamlaşmasında en önemli unsurlardan biri olduğunu düşünmekteyiz. Mustafa Kemal Atatürk'ün dava arkadaşı, İstiklal Harbi Batı Cephesi Komutanı, Başbakan, Milli Şef, Cumhurbaşkanı, Diplomat, Büyük Asker şanına layık olarak 25 Aralık 1973'te Anıtkabir'de yerini alan vatanperver İsmet İnönü'yü saygıyla ve minnetle anıyorum. Sonuç olarak bundan sonraki araştırmalara katkı sağlayabilecek belli başlı önerilerim şunlardır:

1- Milli Şef Dönemi dış politikasının genelden ziyade özel başlıklar altında Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarıyla incelenmelidir.

2- 1938-1950 arasındaki dönemde İsmet İnönü'nün Akademik alanda siyasi ve biyografik çalışmaların tarafsız bir şekilde akademik üslupla yapılması bu büyük devlet adamının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3- Milli Şef İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı sürecinde Arap ülkelerine ve İsrail'e yaklaşan Sovyet Rusya'nın taleplerini savaşmadan nasıl reddettiğinin akademik çalışmalarla irdelenmesi Türk Dış Politika çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı (ATASE)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

Resmi Gazete (RG)

Gazeteler:

Cumhuriyet, 11 Kasım 1938; Akşam, 12 Nisan 1939; Akşam, 27 Şubat 1945; Cumhuriyet, 29 Mart 1949; Vatan, 7 Mayıs 1941; Yeni Sabah, 29 Mart 1949; Yeni Sabah, 6 Mayıs 1939; Zafer, 19 Eylül 1949; Zafer, 05 Aralık 1949; Cumhuriyet, 04 Ekim 1948; Yeni İstanbul, 14 Aralık 1949; Akşam, 19 Mayıs 1945; Cumhuriyet, 18 Nisan 1940; Ulus, 22 Mart 1945; Akşam, 15 Mart 1939; Akşam, 5 Nisan 1949; Zafer, 19 Temmuz 1949; Zafer, 20 Ağustos 1949; Akşam, 20 Ağustos 1949; Zafer, 26 Ağustos 1949; Yeni İstanbul, 8 Şubat 1950; Akşam, 18 Eylül 1945; Akşam, 17 Eylül 1945; Akşam, 27 Eylül 1945; Yeni Sabah, 25 Eylül 1940; Akşam, 6 Mayıs 1945; Cumhuriyet, 10 Mayıs 1950; Yeni Sabah, 15 Ağustos 1940; Akşam, 4 Mayıs 1948; Yeni Sabah, 22 Aralık 1949; Akşam, 6 Mart 1950; Akşam, 12 Mart 1939; Yeni Sabah, 29 Nisan 1939; Yeni Sabah, 2 Mayıs 1939.

Telif ve Tetkik Eserler:

Ada S (2005) *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul).

Akandere O (1998) *Millî Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, (İz Yayıncılık, İstanbul).

Akçora E (2000) Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası* (Yayına hazırlayan: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara).

- Akıllı E (2012) Türk dış politikası zemininde Arap baharı. *Orta Doğu Analiz* (4)37: 39-45.
- Akın N (2016) Celal Bayar'ın başbakanlığı döneminde Türk dış politikası. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 2(1): 129-153.
- Akpınar Ş (2005) "Milli Şef Dönemi"nde Babıali'nin var olma mücadelesi ve muhalif bakışın Bedii Faik'in yazılarından tahlili. *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyol C P (2017) Arap Devletleri Ligi, Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi. *Gazi Akademik Bakış* 11(21): 277-302.
- Alöç K ve Belli M (2006) *Kırklı Yıllar-5 "İfşa Ediyorum" Türkiye'de Komünizm ve Irkçılık Savcı Konuştu Söz Sanığındır* (Derleyen: Rasih Nuri İleri, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul).
- Arcayürek C (1983) *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1950* (Bilgi Yayınevi, Ankara).
- Arcayürek C (2008) *Atatürk'ten Sonra Bugünlere Nasıl Geldik?* (Detay Yayıncılık, İstanbul).
- Arı T (2007) *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (Alfa Yayınları, İstanbul).
- Armaoğlu F (1964) *Siyasi Tarih 1789-1960* (Sevinç Matbaası, Ankara).
- Armaoğlu F (1989) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara).
- Armaoğlu F (2017) *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)* (Kronik Yayınları, Ankara).
- Arsel İ (1973) *Arap Milliyetçiliği ve Türkler* (Kaynak Yayınları, İstanbul).
- Atabey F (2015) Hatay'ın anavatana katılma süreci. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 4(7): 192-209.
- Atatürk M K (2000) *Atatürk'ün Bütün Eserleri IV* (Kaynak Yayınları, İstanbul).

- Aydemir S S (1966) *İkinci Adam (İsmet İnönü) Birinci Cilt 1884-1938* (Remzi Kitabevi, İstanbul).
- Aydemir S S (1967) *İkinci Adam (İsmet İnönü) İkinci Cilt 1938-1950* (Remzi Kitabevi, İstanbul).
- Aydın F (2004) *Yahudilik* (Evrenin Sırları, İstanbul).
- Aydıntepe M ve Artokça İ (2018) *Yemen* (Tasam Stratejik Rapor No: 55, Ankara).
- Barlas D (2017) *Güncel Tartışmalar Işığında Lozan* (Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, İstanbul).
- Baş A (2015) Atatürk dönemi Türkiye-Mısır ilişkileri ve günümüze etkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 31(92): 31-75.
- Bayraktar B (2015) Atatürk'ün Orta Doğu politikası. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu* web sayfası <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/BAYRAKTAR-Bayram-ATATURK'UN-ORTA-DOGU-POLITIKASI.pdf> adresi: 663-667.
- Bayram Y (2016) Türk-Arap ilişkileri bağlamında Türk toplumunda değişen Arap imajının turizme yönelik haber çerçevelerinde temsili. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9(43): 1683-1697.
- Benek S (2016) Türkiye-Suriye ilişkilerinin sosyal coğrafya açısından tarihsel arka planı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15(1): 171-192.
- Ben-Haim R (2008) *İsrail Hakkında Gerçekler* (İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs).
- Berber O (2017) Türklerin İslamlaşma sürecine dair Türk tarih yazımındaki bazı ifadeler üzerine. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2(1): 1-24.
- Berkes N (2002) *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).
- Berojkov V (1970) *Tahran 1943* (Türkçesi: Hasan Âli Ediz, Bilgi Yayınevi, Ankara).
- Binark İ (2002) *Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanları ve Meclis Konuşmaları* (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara).

- Birbudak T S (2013) Türkiye Cumhuriyeti – Ürdün ilişkileri kapsamında Emir Abdullah'ın 1937 Türkiye ziyareti. *Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu, Bildiriler Kitabı* (Ürdün Üniversitesi, Amman).
- Bostan İ (1990) Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu ve İskenderun'da İlk Petrol İşletme Çabaları, *Coğrafya Araştırmaları*, 1(2): 130-140.
- Bostancı I I (2003) Suudi Arabistan Krallığının resmen ilan edilmesi. *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, I(2): 21-39.
- Bostancı M (2013) Türk-Arap ilişkilerine etkisi bakımından Bağdat Paketi. *Gazi Akademik Bakış*, 7(13): 171-184.
- Brochkelmann C (1992) *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*(Çeviren: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Burçak R S (1979) *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950* (Olgaç Matbaası, Ankara).
- Bulut, M T (2008) *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Suriye İlişkileri ve Su Sorunu* (Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir)
- Cantek L (2008) *Cumhuriyetin Buluş Çağı Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Ceviz N (2011) Libya tarihine kısa bir bakış. *Orta Doğu Analiz* 3(27): 80-90.
- Cihan A R (1993) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973 İkinci Cilt (1939-1960)* (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları).
- CHP (1963) *Millet Hizmetinde 40 Yıl* (Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara).
- CHP (1946) *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I TBM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)* (Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul).
- Çalık R (2002) Türk- Alman İlişkileri (1923- 1945). *Türkler Ansiklopedisi*, 16: 1503-1521.
- Çark F (2016) 19. yüzyıl Osmanlı Devletinde petrol ve petrol üretimi ve imtiyazları. *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çeviker A ve Küçükbiltekin H (2011) Fransız mandası döneminde Suriye'nin ekonomik yapısı ve Türkiye ile ticari ilişkileri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 3(2): 1-12.
- Çiçek M T (2012) Osmanlılık ideolojisi ve Osmanlı hakimiyeti sonrası Türk-Arap ilişkilerinde değişim ve süreklilik. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17(33/2): 173-192.
- Coşkun A (2018) *Asker İnönü 1884-1922* (Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul)
- Çufalı M (2012) Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950) II. Cilt: Denetim Faaliyetleri ve Dış İlişkiler (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, Ankara).
- Dayı S E (2002) Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a katılması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 19: 331-340.
- DEİK (2017) *Suudi Arabistan Ülke Bülteni* (Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, Ankara), 1-17.
- Demir İ vd. (1993) *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919)* (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara).
- Demirel A (2017) *İsmet İnönü Defterler 1919-1973* (2. basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul).
- Demirtaş B (2017) Orta Doğu gelişmeleri karşısında Türkiye-Ürdün ilişkileri (1923-1980). *Proceedings of INTCESS15-2 International Conference on Education and Social Sciences* (2-4 February 2015- İstanbul): 1191-1199.
- Deniz G vd. (2013) *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* (Editör: Sezai Öztaş, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli).
- Deringil S (1994) *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul).

- Dışışleri Bakanlığı (1973) *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı yılları (1939-1946)* (Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara).
- Dikici A (2008) Millî Şef İsmet İnönü dönemi laiklik uygulamaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 42: 161-192.
- Dikici A (2011) Millî şef dönemi iç güvenlik anlayışı ve Türk polisi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 27: 389-460.
- Dinç S (2004) *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* (Nobel Yayınları, Adana).
- Dinç S (2006) Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok uluslu İlişkiler. *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 1-2* (Çukurova Üniversitesi Adana Meslek Yüksekokulu Yayını, Adana).
- Duman O Ö (2016) Orta Doğu Ölçeğinde Tarihi Bir Deneyim Üzerinden Yeni Stratejilere Doğru Bir Adım “Lübnan Örneği”. *Türk-Arap İlişkileri: Çok Boyutlu Güvenlik İnşası Karşılıklı Bağımlılık İçin Sektörel ve Finansal Derinleşme* (Tasam Yayınları, İstanbul): 93-111.
- Duman O Ö ve Birsnel H (2014) Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Hatay Tarihi, Üç Tarz-ı İdari Dönemde (işgal, sancak, vilayet) Hatay Bağımsızlık Mücadelesinde Öne Çıkan Kültür Faaliyetleri. *Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya* (Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Hatay Büyük Şehir Belediyesi yayınları,Seçil Ofset, İstanbul): 97-113.
- Duran H ve Karaca A (2017) Tek parti dönemi Türk-Arap ilişkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16(3): 203-216.
- Dursun A (2006) Sınırtaşan sular Fırat ve Dicle nehirlerinin, Türkiye, Suriye ve Irak ilişkileri üzerine etkileri. *Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Düzgün M (2006) Türk kamuoyunda İsrail (1948–1973). *Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Ekinci N (2002) İnönü dönemi ve II. Dünya Savaşı yılları. *Türkler XVI*: 703-734.

- Erciyes E (2004) *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri* (IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).
- Erer T (1963) *Türkiye'de Parti Kavgaları* (Ticaret Borsası Matbaası, İstanbul).
- Erhan Ç (1996) "Avrupa'nın intiharı" ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında temel sorunlar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51(1-4): 259-273.
- Erkin F C (1980) *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Eroğlu H (1981) *Türk Devrim Tarihi* (Sanem Matbaası, Ankara).
- Ertunç A C (2010) *Cumhuriyetin Tarihi* (5. baskı, Pınar Yayınları, İstanbul).
- Genelkurmay Başkanlığı (1984) *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1983)* (Genelkurmay Basımevi, Ankara).
- Goloğlu M (1974) *Millî Şef Dönemi (1939–1945)* (Kalite Matbaası, Ankara).
- Göktepe C ve Seydi S (2015) *Soğuk savaş başlangıcında Türk dış politikası. Bilig* 72: 197-222.
- Gönlübol ve Sar C (1982) *Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt: I (1919-1973)* (5. baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara).
- Gözen R (1998) 75. yılında Türk dış politikasının değerlendirilmesi. *Yeni Türkiye*, 4 (23-24): 1343-1360.
- Gözen R (2002) Türkiye'nin Ortadoğu politikası: Gelişimi ve etkenleri. *Türkler Ansiklopedisi*, 17: 233-268.
- Günel A (2004) Büyük Orta Doğu projesi ve Türkiye. *Ege Academic Review* 4(1): 156-164.
- Güven C (2018) Mîsâk-ı Millî: Türkiye'nin istiklâl ve istikbâl esasları. *Tarihin Peşinde* 20: 117-118.
- Haffner S (2019) *Hitler Üzerine Notlar*, Editör Tanıl Bora, (İletişim Yayıncılık, İstanbul).

- Hale W (2003) *Türk Dış Politikası 1774-2000* (Çeviren: Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul).
- Halicı Ş.(2012) Meclis-İ Mebusan'da Trablusgarp (1908-1912). 38. *ICNAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Eylül, Ankara, Türkiye, 1585-1614
- Hattamer R (2001) Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları. (Çeviren: Ayten Sezer), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (17)50: 385-408.
- Haytoğlu E (1997) Türkiye'de demokratikleşme süreci ve 1945'te çok partili siyasî hayata geçişin nedenleri (1908-1945). *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 3: 46-56.
- Heper M (2008) *İsmet İnönü* (Çeviren: Sermet Yalçın, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul).
- Hizmetli S (1953) Osmanlı yönetimi döneminde Tunus ve Cezayir'in Eğitim ve Kültür Tarihine genel bir bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXX(1): 1-21.
- Huncan Ö S (2015) El-Kand Fî Zikri Ulemâi Semerkand'da Türk Hakanlığı (Karahanlılar). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5(9): 5-30.
- Huncan Ö S (2017) X-XIII. yüzyıllarda Orta Asya'da Türkler ve İslam (nümizmatik veriler ve İslam kaynaklarına göre). 38. *ICNAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Eylül, Ankara, Türkiye, 1615-1629
- İlhan S (1989) *Jeopolitik Duyarlılık* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- İlhan S (2002) Jeopolitik kavramı ve unsurları. *Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel*, 8(4): 318-322.
- İlyas A ve Turan O (2012) İnönü dönemi Türk dış politikası. *Atatürk Dergisi*, 1(1): 319-341.
- İnalçık H (1986) Arab-Turkish Relations in Historical Perspective (1266- 1914). *Annual 1986*,205-214(Çev:Oktay Özel, TAİV Yayınları, İstanbul).

- Kalay E (2018). Uluslararası sınır uyumsuzlukları: Kıta Afrika örneklemi. *Doktora Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Karakoç E (2009) Atatürk'ün Hatay Davası. *Bilig* 50: 97-118.
- Karaman M L (1996) Filistin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 13: 89-103.
- Karatepe Ş (1993) *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*(İz Yayıncılık. İstanbul).
- Karpat K H (1967) *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul Matbaası, İstanbul).
- Karpat K H (2010) *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset* (Timaş Yayınları, İstanbul).
- Kaştan Y (2007) Orta Doğu'da Arap-İsrail mücadeleleri ve Türkiye. 38. *ICANAS*, Ankara, Türkiye, 10-15 Eylül 2007, 1797-1815.
- Kavas A (2017) *Tarihten Bugüne Somali* (Afrika Araştırmacıları Derneği, İstanbul).
- Kaya M (2016) *Petrolün Kısa Tarihi Petrol Gerçekleri ve Türkiye* (TPAO, Ankara).
- Keleş B (2016) Talas Savaşı'nın Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerindeki yeri ve önemi. *Türk Dünyası* 225: 83-96.
- Kemal C (2010). Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki son muharebesi. Ankara Üniversitesi *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 45: 37-69.
- Kılıç S (2008) Musul Sorunu ve Lozan. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 24(71): 319-340.
- Kızıltoprak S (2010) S (2010) *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul).
- Koçak A (1976) *Türk-Arap İlişkileri* (Genelkurmay Başkanlığı, Ankara).
- Koçak C (1996) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* (İletişim Yayınları, İstanbul).
- Koçlar B (2017) Türkiye-Suriye sınırında ihlaller ve eşkıyalık (1923-1938). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37: 277-294.

- Kodal T (2009) II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye-İrak ilişkileri ve Irak hakkında bilinmeyen bir kaynak: Ziya Karamürsel'in Irak seyahat notları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi* 40: 391-421.
- Koloğlu O (2017) *Türk-Arap İlişkileri Tarihi* (Tarihçi Kitabevi, İstanbul).
- Korkmaz S (2017) İsmet İnönü dönemi Türkiye-Suriye ilişkileri. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* 4(8): 88-120.
- Kurşun Z (1992) *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri* (İrfan Yayınevi, İstanbul).
- Kurşun Z (2007) Panarabizm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34: 156-158.
- Kurt A O (2010) Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala. *Milel ve Nihal* 7(1): 33-59.
- Küçük C (2005) Misak-ı Milli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 173-174.
- Kürkçüoğlu Ö E (1972) Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970). (Sevinç Matbaası, Ankara).
- Lewis B (2004) *Semitizm ve Anti-Semitizm Çatışma ve Önyargıya Dair Yeni Bir Sözleşme Birlikte* (Türkçesi: Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul).
- Lewis B (2014) *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çeviren: Boğaç Babür Turna, 7. baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara).
- Mazıcı N (1996) *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937 – 1939* (Der Yayınları, İstanbul).
- Melek A (1966) *Hatay Nasıl Kurtuldu* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara).
- Meram A K (1945) *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi – Bu Harpte Türk Siyaseti –* (Ask Matbaası, İstanbul).
- Memiş E ve Köstüklü N (1994) En Eski Dönemlerden Günümüze Ortadoğu-Anadolu İlişkileri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 89: 124-145
- Memiş E (1995) *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye* (Mimoza Yayınları, Konya)

- Mutlu S (2007) Devlet adamı kimliği ile İsmet İnönü'nün düşünce ve uygulamalarının değerlendirilmesi. *Doktora Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nadi N (1964) *Perde Aralığından* (Cumhuriyet Matbaacılık, İstanbul).
- Orhonlu C (1996) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Öz B (1996) *Bıçağın Sirtında Siyaset* (Can Yayınları, İstanbul).
- Özalp G O ve Kaya Y(2015) Cumhuriyet döneminde Süleyman Şah Türbesi'nin korunması. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10(9): 263-302.
- Özey R (2004) *Dünya Denkleminde Orta Doğu (Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar)* (3. baskı, Aktif Yayınları, İstanbul).
- Öztürk M (2015) Arap ülkelerinde Osmanlı idaresi. *International Journal of History* 2 (Özel Sayı): 2419-2444.
- Polat Ü G (2017) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile ilişkiler (1911-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 33(2) 96: 113-154.
- Pürmüşlü N (2015) Atatürk dönemi Türkiye-Mısır siyasi ilişkileri. *Yüksek Lisans Tezi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı.
- Rogan E (2017) *Araplar Bir Halkın Tarihi* (Çeviren: Can Demirkan, Pegasus Yayınları, İstanbul).
- Rubin B (1994) *İstanbul Entrikaları* (Milliyet Yayınları, İstanbul).
- Sağlam Z (2018) Türk dış politikasında Lübnan. *İNSAMER Araştırma* 7: 1-9.
- Sarıay Y (2009) *Osmanlı Belgelerinde Filistin* (Proje Yöneticisi: Yusuf Sarıay, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Numarası: 102, Ankara).

- Savran H (2015) II. Dünya Savaşında büyük güçler ve Türkiye (1939-1945). *Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Savrun E (2018) Tarihte Araplar ve Türk-Arap ilişkileri. *International Journal of Humanities and Education* 4: 229-257.
- Sayılğan A (1967) *Solun 94 Yılı 1871-1965 Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Sosyalist-Komünist Hareketler* (Mars Matbaası, Ankara).
- Selek S (2006) *İsmet İnönü Hatıraları* (2. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara).
- Sevim A (2010) Süleyman Şah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 38: 103-105.
- Seydi S (2006) *1939-1945 Zor Yıllar 2. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı* (Asil Yayınları, Ankara).
- Sezgin G (2007) İnönü Dönemi (1938–1950) Türk Denizciliği. *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Sinkaya B (2015) Suriye krizi karşısında İran’ın tutumu ve Şam-Tahran ittifakının temelleri. *Ortadoğu Analiz*, 10(1): 131-160..
- Soyak H R (2004) Atatürk’ten Hatıralar (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul).
- Soylu P Ü (2015) Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi politikanın dönüşümü (1945-1950). *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Sökmen T (1992) *Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar* (Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara).
- Şakir Z (1939) *İsmet İnönü Hususi – Askeri – Siyasi Hayatı* (Ülkü Basımevi, İstanbul).
- Şenel B (2014) İsrail Devleti’nin kuruluşunda Türkiye’nin İsrail’i tanıma süreci. *Akademik ORTA DOĞU* (9)1: 157-178.
- Şüküroğlu, V K (2008) 1945-1960 Soğuk Savaş Dönemi Türk-Amerikan ilişkileri ve Orta Doğu’ya yansımaları. Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.

- Tandoğan M (2013) *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Taşgın C (2015) *Cezayir Tarihi ve Dış Politika* (İstanbul Fikir Enstitüsü Yayınları, İstanbul).
- Timur T (2001) *Türk Devrimi ve Sonrası* (5. baskı, İmge Kitabevi, Ankara).
- Toker M (1970) *Tek Partiden Çok Partiye Geçiş 1944-1950* (Milliyet Yayınları, İstanbul).
- Topçu İ (2018) Birinci ve ikinci TBMM gizli celse zabıtlarında Musul meselesi. *Düşbed* 10(20): 93-109.
- Torlak M (2010) Siyonizmin penceresinden Arap - İsrail çatışmalarının Orta Doğu'daki güç dengesine yansımaları. *Yüksek Lisans Tezi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı.
- Toros T (1989) *İsmet Paşa'ya Dair Bazı Belgeler ve Bilgiler* (İnönü Vakfı Yayınları, Ankara).
- TPAO (2019) Petrole dair merak edilenler
[.http://www.tpao.gov.tr/tpfiles/userfiles/files/petrolmerak.pdf](http://www.tpao.gov.tr/tpfiles/userfiles/files/petrolmerak.pdf).
- Tucker S C (2004) *The Second World War* (Hampshire, New York).
- Tuna S (2006) Siyasi açıdan I. ve II. Hasan Saka hükümetleri (1947-1949). *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı.
- Tuncer H (2012) *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye* (Kaynak Yayınları, İstanbul).
- Turan O (1971) *Selçuklular ve İslamiyet* (Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul).
- Turan İ (2003) *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944- 1950* (TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara).
- Turan Ş (1999) *Türk Devrim Tarihi* (Bilgi Yayınevi, Ankara).

- Umar Ö O (2010) Milli mücadele dönemi Atatürk'ün Orta Doğu Politikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20(1): 443-470.
- Unat F Ş (1945) *İsmet İnönü Biyografisi* (Maarif Matbaası, Ankara).
- Uran H (2017) *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti hatıralarım (1908-1950)* (Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul).
- Uyar H (1998) *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi* (Boyut Kitapları, İstanbul).
- Üçok C (1967) *Siyasal Tarih* (Başnur Matbaası, İstanbul).
- Yağbasan M ve Günek A (2010) Arap medyasında Türkiye'nin değişen siyasal algısı. *Sosyal Bilimler Metinleri* 1: 105-119.
- Yalçın O (2011) İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill arasında yapılan Adana Görüşmesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 47: 701-731.
- Yamaç M (2018) Fransız diplomatik belgelerinde Türkiye-Suriye sınır sorunu (1918 - 1940). *Bellekten* LXXXII: 1153-1174.
- Yanmaz Ş (2004) Türkiye'nin Petrol Macerası -I-. *Panorama Dergisi* 1: 1-4.
- Yavuz C (2005) *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri* (Ankara Ticaret Odası, Ankara).
- Yavuz M N (2006) *Kurucu Atatürk Tutucu İnönü Şef* (Lotus Yayınları, Ankara).
- Yazıcı N (1992) *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi* (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara).
- Yerasimos S (1995) *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu* (Çev: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul).
- Yetkin Ç (1983) *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi* (Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul).
- Yıldız H D (1980) *İslamiyet ve Türkler* (İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul).

- Yılmaz H (2014) Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak. *CTAD*, 10(20): 289-306.
- Yılmaz S (2013) Türklerin Araplarla İlk Münasebetleri ve Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci. *Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ürdün Üniversitesi, Amman, Ürdün, Mayıs 438-451.
- Yurtoğlu N (2017) Cumhuriyet döneminde Türkiye'de petrol arama politikaları. *Gazi Akademik Bakış* 10(20): 145-168.
- Zeine N Z (2003) *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çeviren: Emrah Akbaş, (Gaye Kitabevi Yayınları, İstanbul).
- Zürcher J E (1993) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul).
- Weisband E (2002) *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*(Çeviren:M.A.Kayabağ, Örgen Uğurlu, Örgün Yayınları, İstanbul).

EKLER

Ek.1. Döneme Ait Orta Doğu Haritası

Ek.1. Devam

Kaynak: Milli Kütüphane Arşivi.

T.C. Resmî Gazete

Kuruluş tarihi: 7 Ekim 1836-1920

İdare ve yasa işleri için Nispetiye Köprüsü no 254/10000 Devlet KİTAPHANESİ Baskıhanesi olarak	1 NISAN 1949 CUMA	Sayı : 7171
---	----------------------	-------------

Bakanlar Kurulu Kararları

3
Karar Sayısı: 8926

İsrail'in İttihadî Devletleri ile ilişkileri düzenlemek üzere, Bakanlar Kurulunun 21/3/1949 tarihinde kararına bağlanmıştır.

21/3/1949

CUMHURBAŞKANI
İSMET İNÖNÜ

Başbakan S. GÖNÜLTAŞ	Devlet Bakanı Bağışlar Yürütücüsü N. ERİM	Devlet Bakanı N. SÜRER	Ahaliye Bakanı F. SİRİNER
MİT Servisleri Bakanı H. ÇAKIR	İçişleri Bakanı K. ERİŞİNGİL	Dışişleri Bakanı N. SADAK	Maliye Bakanı İ. R. AKSAL
MİT Eğitim Bakanı T. BAĞCIÖZÜ	Bayındırlık Bakanı S. ADALAN	Eko. ve Ticaret Bakanı C. S. BARLAS	Sağ. ve S. Y. Bakanı D. K. BAYILIT
G. ve Teftiş Bakanı Dr. F. S. BÖRGE	Tarım Bakanı C. ORAL	Ulaştırma Bakanı Dr. K. S. ÖZTAN	Çalışma Bakanı K. S. SİRER

3
Karar Sayısı: 8927

İsrail Devletinin derhal tanınması; Dışişleri Bakanlığının 24/3/1949 tarihli ve 26070/113 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 24/3/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

24/3/1949

CUMHURBAŞKANI
İSMET İNÖNÜ

Başbakan S. GÖNÜLTAŞ	Devlet Bakanı Bağışlar Yürütücüsü N. ERİM	Devlet Bakanı N. SÜRER	Ahaliye Bakanı F. SİRİNER
MİT Servisleri Bakanı H. ÇAKIR	İçişleri Bakanı K. ERİŞİNGİL	Dışişleri Bakanı N. SADAK	Maliye Bakanı İ. R. AKSAL
MİT Eğitim Bakanı T. BAĞCIÖZÜ	Bayındırlık Bakanı S. ADALAN	Eko. ve Ticaret Bakanı C. S. BARLAS	Sağ. ve S. Y. Bakanı D. K. BAYILIT
G. ve Teftiş Bakanı Dr. F. S. BÖRGE	Tarım Bakanı C. ORAL	Ulaştırma Bakanı Dr. K. S. ÖZTAN	Çalışma Bakanı K. S. SİRER

TEBLİĞ

Osmanlı Devleti'nin 7 Nisan 1949 tarihinde kabul ettiği kararına bağlanmıştır.

Bu kararın İttihadî Devletleri ile ilişkileri düzenlemek üzere, Bakanlar Kurulunun 21/3/1949 tarihinde kararına bağlanmıştır.

İttihadî Devletleri ile ilişkileri düzenlemek üzere, Bakanlar Kurulunun 21/3/1949 tarihinde kararına bağlanmıştır.

1 - İttihadî Devletleri ile ilişkileri düzenlemek üzere, Bakanlar Kurulunun 21/3/1949 tarihinde kararına bağlanmıştır.

doğru Manganez tozunu, Bakaryo mevkiinde, İttihadî Devletleri ile ilişkileri düzenlemek üzere, Bakanlar Kurulunun 21/3/1949 tarihinde kararına bağlanmıştır.

Doğru: Ortaküstü - Genişletme: İttihadî Devletleri ile ilişkileri düzenlemek üzere, Bakanlar Kurulunun 21/3/1949 tarihinde kararına bağlanmıştır.

İttihadî Devletleri ile ilişkileri düzenlemek üzere, Bakanlar Kurulunun 21/3/1949 tarihinde kararına bağlanmıştır.

Ek. 3. Hatay'ın Bağımsızlığından Sonra Fransızların Türkler Aleyhine Faaliyetleri

Genkur. ATASE Bk. Dep. 20 Mart 1937 gün ATASE: 282
-387/ Arzo sayılı emrin IN Çek Gidi
Gizlilik Durumunu Belirler
Tasnit Dizi

ADISOYADI: [Handwritten] 17-167
Gizlilik Durumunu Belirler
Genkur. ATASE Bk. Dep. 20 Mart 1937 gün ATASE: 282

T. C.
VI. KOLORDU KOMUTANLIĞI
Kurmayı
ŞUBE / KISIM
Şube : 159
sayı: _____
Evrak: _____

GNKUR
ATASE
ARŞİVİ

Kayseri
181 2 1939

ÖZÜ: _____

 Genelkurmay Başkanlığına

Zata Mahsus

Hataydaki menfi propaganda ve ceryanları hakkında
yapılan incelemeye göre ;

I- İskenderonda bulunan ve albay Kolenin muavini olan (Dümeng)
Türkler aleyhine yaptığı propagandalarda ;

a) Türkiyede din taraftarlığının başlamış olduğu ,
b) Şapka giymek mecburiyetinin kalktığını ve hatta şapkenin men
edildiğini ;
c) Türk kadınlarının tekrar çarşaf giymeğe başladıklarını işeaya
başlamış, ve bilhassa (Aleviler) ve müteassıp Müslümanlar ara-
sında bu propaganda tesirini göstermiş ve bunlar his edilir bir
surette, şapkalarını fes ile değiştirmeye başlamışlardır .

2- İskenderondaki İtalyan konsolosu da İtalyan lehine mühim propa-
ganda yapmaktadır . Son günlerde alevilere (Alevi faşistliği)
propagandası yapmağa başlamıştır .

3- Birinci ve ikinci maddelerde arz edilen menfi propagandalarına
karşı, Hatay Türk askeri mümessilligince, Hatay hükümetinin na-
zarı dikkati çekilmiş olduğu da öğrenilmiştir .

4- Antakyada ve İskenderonda menfi propagandayı idare edenler ile
onlara alet olarak kullandıkları eşhasın adlarını gösterir lis-
te, ilişik olarak taksim edilmiştir .

Cevaplarda Şubenin tarihi ve numarasını yazılması lazımdır.

Kaynak: ATASE Arşivi.

Ek. 4. Kaçak malların İskenderun iskelesinde kontrolü. Genel Kurmay Başkanlığı Arşivi, Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı, 1937: 17-164.

17-164

Ankara
/ / 1937

T. C.
Gümrük Muhafaza
Genel Komutanlığı

Şube _____ Kısım _____
Genel _____
Sayı Özel _____
Eki _____

--:2:--

UZU:

C) Hudutlarımıza yakın köylerde bulunan ve evvelce adetleri tahdit olunan mağazaların sık sık kontrol edilerek Türkiye mal satmaları menedilmekle beraber aksine hareket edenlerin cezalandırılacakları.

D) (Meydaniekbez)e karşı açılan (Sakızlık) ve (Karababa) karakollarının tercihan Türk unsuruna mensup eratla takviye edileceği,

E) (Aktepe) mıntakasına iki ve (İskenderun) ile (Payas) arasında iki Gümrük Muhafaza memuru ve (İskenderun) iskelesine iki polis memuru tefrik ve ikame ettirileceği ve Gümrük Muhafaza memurlarının mntakalarını jandarmalarla birlikte dolaymakla beraber sık sık hududumuza kadar gelerek temasta bulunmak suretile iş birliği yapacakları,

F) Hatay köylerinden fazla egya alanlar olursa takip olunarak hududumuza gireceği anda yakalanarak en yakın karakollarımıza teslim edileceği ve (İskenderun), (Kırıkhan) jandarma K. ve Emniyet amirlerinin bu işi millî bir vazife olarak kabul ettikleri,

H) Denizden gelen yolculardan pasaportsuz olanların gemiden çıkmasına, gemi mürettebatının da kaçak mal almalarına müsaade edilmeyeceği ve alanlar olursa bırakmaları teklif edileceği ve bırakmayanların vapurlarda bulunan memurlarımıza ihbar edileceği, vapurda bulunan memurlarımızdan birinin vapurun hareketine kadar (İskenderun)iskelesinde bulunan

Karşılıklarda şube adının, sayısının yazılması ve her yazıya ayrı cevap verilmesi.
Örnek Güm. Muh. 138 - 1937

Kaynak: ATASE Arşivi

Ek. 5. Hükümetin İkinci Dünya Savaşı Beyanını

6 MAYIS 1939

YENİ SABAH

GÜNLÜK BİYABİ HALK GAZETESİ

3 KURUŞ

Almanya İçinde

Neşriyat Kongresi Dün Mesaisini Bitirerek Dağıldı

Dünhâ Son Celsede Encümenterin Raporları Tavsîy Edildi

Farklı Tebliğlerinde Mâ Şüphesiz

Bek, Mutedil, Sulhcu Bir Nutuk Söyledi

Leh Hariciye Nazırı, "Danzig Ve Pomeranyadan Vazgeçemeyiz Ve Baltıktan Atılmamıza Müsade Etmeyeceğiz,, Dedi

Tebliğler

MIRI Şefiçide İnan, Mavi, Japon Hükümetleri, Hitler ve Prins Pol arasında tebliğler

MIRI Şefiçide İnan, Mavi, Japon Hükümetleri, Hitler ve Prins Pol arasında tebliğler... (Text continues with details of the speech and international reactions.)

Borlino Vorilon Muhtıra

Fahriye Havuzu Huzur Ak, İstiklal Meydanı (Yama 7 inci surlarında)

Mussolini Kupasını İtalyanlar Kazandı

Geçen sene birinci gümüş ödülünü bu yıl, 6 milyon sivriartırma gücü

Bir Harp Patlak Verirse Bitaraf Kalacağız

Hariciye Vekilimizin Mühim Beyanını

Fakat teyakkü veyahut ihtisabın mülahazatı altında müdafaa edileceği

Hariciye Vekili Şükrü Karaman

Kaynak: Yeni Sabah Gazetesi (6 Mayıs 1939)

Ek:7

Fotoğraf 1: Özden Toker Hanımefendi ile İnönü Vakfı'nda 21 Nisan 2019 tarihinde ki görüşmeye ait bir fotoğraf.

Ek:8

Fotoğraf 2: Özden Hanımefendi Ana Kaynak ve Araştırma Eserleri imzalayıp Şahsıma verirken.

Ek:9

Fotoğraf 3: İnönü Vakfı içinden bir görüntü.

Ek:10

Fotoğraf 4: İnönü Vakfı içinden bir görüntü

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: *Gülden Gül Yılmaz*

Doğum Tarihi: *04.02.1980*

Doğum Yeri: *Gülşehir*

Akademik Unvanı:

İş Telefonu: *03842281000*

Cep Telefonu: *05437714178*

İş Adresi: *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*

E-postası: *guldengul@nevsehir.edu.tr*

Bildiği Yabancı Diller (Puan ve Yılı):

Aldığı Sertifikalar:

- *UBADER (Uluslararası Bilim ve Akademik Araştırmalar Derneği) Katılım Sertifikası*

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Tarih	Eskişehir Anadolu Üniversitesi	
Lisans	İşletme	Eskişehir Anadolu Üniversitesi	2013
Y. Lisans	Tarih	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	2019

- **Yüksek Lisans Tezi ve Tez Danışmanı:** *Milli Şef Dönemi Türk-Arap İlişkileri (1938-1950), Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN*

Görevler:

Görev Ünvanı	Görev Yeri	Yıl
Sekreter	Aksaray Üniversitesi	2010-2013
Bilgisayar İşletmeni	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi	2013-

Projelerde Yaptığı Görevler:

- *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Enerji Kongresi*

Ödüller:

- *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi En Çok Kitap Okuyan kişi ödülü*

ESERLER

uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

- *UBADER (Uluslararası Bilim ve Akademik Araştırmalar Derneği) İsmet İnönü Dönemi Türk Basınında Türk-Arap İlişkileri- Tam Metin Kitabı*